T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE AMELE TABURLARI (1914–1918)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CENGİZ MUTLU

İSTANBUL 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE AMELE TABURLARI (1914–1918)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CENGİZ MUTLU

Tez Danışmanı: Yrd. Doç Dr. Bülent BAKAR

İSTANBUL 2006

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Cengiz Mutlu'nun "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Amele Taburları (1914-1918)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tairihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı	: Yrd.Doç.Dr. Bülent Bakar	.....
Üniversitesi	Marmara	
Üye	: Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu	.....
Üniversitesi	Marmara	
Üye	: Yrd.Doç.Dr. Ali Satan	.....
Üniversitesi	Marmara	

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 22../...06./ 2006 tarih ve ....7..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Mücteba İLGÜREL
Müdür

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

İÇİNDEKİLER……I
ÖNSÖZ……III
ÖZET ……V
ABSTRACT ……VI
KISALTMALAR ……VII
GİRİŞ ……1

BİRİNCİ BÖLÜM
I.DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'NİN ASKERİ ve LOJİSTİK HAZIRLIKLARI

1.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Devleti'nin Demografik Durumu.....12
1.2. Asker Alma Meselesinde Karşılaşılan Sorunlar.....14
1.3.Askerlik Hizmetinden Muafiyet: Bedel-i Nakdi Vergisi.....19
1.4. Amele Taburlarının Oluşturulması.....22
1.5.Menzil Teşkilatları ve Amele Taburlarının Yerleri.....34

İKİNCİ BÖLÜM
I.DÜNYA SAVAŞI'NDA AMELE TABURLARININ FAALİYETLERİ

2.1. Yollar……38
2.2. Ziraat……..55
2.3. Demiryolları……...63
2.4. Ağaç Kesimi……...70
2.5. Madenler……71
2.6. İnşaat Faaliyetleri……...75
2.7. Fabrikalar……...76
2.8. Geri Hizmetlerde Esir Askerlerden Yararlanma……78
2.9. Kadın Amele Taburları……..80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMELE TABURLARINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

3.1. Firar ve Casusluk……87
3.2. Asayiş Durumu……...95
3.3. Sıhhi Koşullar……97
3.4. İaşe ve Barınma Sorunu……...100
3.5. Asker Aileleri……...102
SONUÇ……....105
BİBLİYOGRAFYA……109
EKLER……113
ÖZGEÇMİŞ……148

ÖNSÖZ

Amele Taburları diğer bir ifadeyle işçi taburları diye adlandırabileceğimiz geri hizmet birlikleri Osmanlı klasik döneminde çeşitli isimler altında yer almıştır. Bu sınıflar tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı askeri sisteminde yol çalışması, köprü inşası gibi lojistik hizmetleri yerine getirmekteydi.

Tezimiz özellikle Osmanlı Arşiv Belgeleri'ne dayanmaktadır. İkinci el kaynaklarla beraber hatırat ve gazetelerden de faydalanılmıştır. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden yararlanılmış, fakat gereken henüz cevap alınamadığı için ATASE Arşivi'ndeki belgelerden faydalanılamamıştır. Bu amaçla daha evvel Zekeriya Özdemir tarafından ATASE Arşivi belgeleri kullanılarak hazırlanan I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları isimli tezinden bazı alt başlıklarımızda yararlanılmıştır. Amacımız, çalıştığımız konu hakkında tezimizi okuyan araştırıcılara yeni bir bakış açısı kazandırabilmektir.

Tezimizi Tanzimat'tan itibaren özellikle, gayri müslimlerin Osmanlı askeri sistemindeki yerlerinden başlatmamızın sebebi, amele taburlarının büyük çoğunluğunun I. Dünya Savaşı'nda genç müslüman nüfusun muharip sınıflara dâhil edilmesinden dolayı, gayri müslimlerden teşekkül etmesidir. Bu durum Balkan Savaşları'ndaki yaşanan acı tecrübelerle beraber, I. Dünya Savaşı'nın hemen başındaki ihanetlerin bir sonucu olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin konumu dolayısıyla sahip olduğu coğrafyayı savunmak amacıyla duyduğu nefer eksikliğinden kaynaklanmaktaydı. Teşkil edilen Amele Taburları geri hizmet birlikleri olduğu için yollarda, demiryolu inşasında, zirai faaliyetlerde, çeşitli inşaat işlerinde, madenlerde, ağaç kesim işlerinde, fabrikalarda istihdam edilmiş, hatta artan nefer ihtiyacı Osmanlı Devlet ricalini Osmanlı kadınlarından da Amele Taburu kurmaya itmiştir. Büyük savaşın devam eden senelerinde muharip sınıflarda olduğu gibi, geri hizmet birliklerinde de firarlar vuku bulmuş, beslenme ve sıhhi koşulların yetersizliğinden muharip sınıflarda olduğu gibi amele taburlarında da çeşitli hastalıklardan toplu ölümler müşahede edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikada karşılaştığı en önemli sorunlardan biri hiç kuşkusuz Ermeni sorunudur. Bu bağlamda, Amele Taburları ile ilgili asılsız

iddialarda mevcut olup, biz tezimizde bu iddialara sadece amele taburlarının oluşturulması bölümünde kısaca yer vermeyi uygun gördük.

Tezimiz, giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde, gayri müslimlerin Tanzimat Fermanı'ndan I. Dünya Savaşı'na kadarki Osmanlı askeri sistemindeki yerleri, I. Bölümde, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin askeri ve lojistik hazırlıkları, II. Bölümde, I.Dünya Savaşı'nda Amele Taburlarının çalıştırıldığı alanlar, III. Bölümde, Amele Taburları'nda karşılaşılan çeşitli sorunlara değinilmiştir.

Tezimi hazırlarken arşiv çalışmalarımda bana yardımcı olan Selahaddin Bayram, Mustafa Altunbay'a ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına, Atatürk Kitaplığı ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi çalışanlarına, tezime başlarken büyük katkısını gördüğüm hocam Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na, çalışmalarım sırasında sürekli beni yönlendiren tez hocam Yrd. Doç. Dr. Bülent Bakar'a ve son olarak sürekli manevi desteklerini arkamda hissettiğim sevgili aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Cengiz Mutlu

ÖZET

Amele Taburları diyebileceğimiz geri hizmet birlikleri dünyadaki her orduda olduğu gibi Osmanlı Ordusu'nda da yer almıştır. Yol, köprü yapımı gibi lojistik hizmetleri yerine getiren bu askeri sınıfta gayri müslimlerin muvazzaf asker olarak istihdamı, Tersane-i Amire'de 1850'li yıllara kadar gitmektedir. I.Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar madenler dâhil çeşitli işlerde çalıştırılan bu asker işçilerin etnik dağılımında, savaşın başlamasıyla beraber gayri müslimlerin ağırlığı hissedilmiştir.

Tanzimat Fermanı'ndan itibaren gayri müslim vatandaşlarını da ordu saflarına dâhil etmek isteyen Osmanlı Devleti, gerek stratejik gerekse de gayri müslimlerin isteksiz oluşu gibi sebeplerle, 1908'e kadar bu emelini uygulama safhasına sokmamıştır. Balkan Savaşları'nda gayri müslim vatandaşlarının hizmetlerini gördüğü kadar ihanetlerine de tanık olan Babıâli, I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ordudaki tüm gayri müslimleri silahtan arındırarak onları Amele Taburlarına -işçi taburları- göndermeye karar vermiştir. Babıâli'nin bu kararı almasındaki ana etken hiç kuşkusuz Balkan Savaşları'ndaki acı tecrübelerle beraber, büyük savaşın hemen başındaki Osmanlı Ordu saflarında bulunan bazı Ermenilerin Rus Ordusu tarafına gönüllü olarak geçmeleriydi.

Günümüzde dahi Ermeni sorununda dünya kamuoyunu meşgul eden Babıâli'nin bu kararıyla, Osmanlı gayri müslimleri yol yapım çalışmalarından, zirai faaliyetlere, demiryollarından fabrikalara kadar birçok geri hizmet alanında, yaşlı müslüman erlerle beraber istihdam edilmişlerdir. Elbetteki, yüzyıllardır ticaret, zanaatla iştigal eden gayri müslimlere, bu alanlarda hizmet etmek ağır gelmiş ve Amele Taburlarında savaşın başlangıcından sonuna kadar çeşitli firar hadiseleri müşahede edilmiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla diğer muharip sınıflarla beraber terhis edilen gayri müslim askerler milli mücadele sırasında da bir süre amele sıfatıyla istihdam edilmişlerdir.

ABSTRACT

According To The Ottaman Archive Documents Labour Battalions İn The First World War.

Back service unions, as we can call labour Battalions, like in every army in the world, has taken its place in Ottoman army, too. In this military class which carries out the logistical services such as road and bridge construction, the employment of the non muslims as a regular soldier goes back to the Tersane-i Amire to the 1850's. Up to the beginning of First World War work in various labouries including mines, the ethnic distrubition of this Labour Battallion, with the beginning of the First World War responsibility of the non muslims has been viewed.

The Ottoman Empire, wanted to include the non muslim citizens to the army after the Tanzimat, by the reasons of strategic and the unwillingness of the non muslims, didn't put into practice this desire until 1908's. The Babıâli, witnessed to the services and this loyalty of the non muslim citizens at Balkan Wars, decided to send them to the Labour Battalions by disarming all of them by the beginning of first World War. The main reason of taking this decision of Babıali, undoubtly, besides the tragic experiments at Balkan Wars, was the participation of Armenians to the side of Russions by willingly.They were at the side of Ottomans at the beginning of the great war. Even today, with the decison of Babıali's, keeping busy the World public opinion, Ottoman non muslims has been employed from the road constructing to the agricultural works, from the railways to the fabrics with the old muslim soldiers in many back services unions.

Certainly, to the non muslims dealing with trade and crafts for hundred years, servicing in these department has touched their honour and the escaping affairs has been viewed from the beginning to the end of the war. Non muslim soldiers being discharged with the other belligerent unions, had completed their missions in the Ottoma Empires by the Mondros Armistice. After the armistece they were used as a labour battalions in the Turkısh National Struggle for Independence for a while.

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
AMKT. NZD.	:Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair
ATBD.	:Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
BEO.	:Babıâli Evrak Odası
Bkz.	:Bakınız
BOA.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	:Cilt
DH.EUM.AYŞ.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi
DH.KMS.	:Dahiliye Nezaret-i Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH.MB.HPS.	:Dahiliye Nezaret-i Mebain-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH.EUM.KLU.	:Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi
DH.EUM. 3.Şb	:Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Üçüncü Şube
DH.EUM. 6.Şb	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube
DH.ŞFR.	:Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH.İUM.	:Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye
DH.EUM.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
DH.UMVM.	:Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti
İD.	:İrade Dahiliye
Haz.	:Hazırlayan
no.	:Numara
s.	:Sayfa
t	:Tez
Trc.	:Tercüme
Yay.	:Yayınlayan

GİRİŞ

Osmanlı ordusu klasik döneminde genelde Müslümanlardan oluşmakta, fakat zaman zaman I.Murat'ın veya Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda kullandığı gibi, komşu devletlerden olağanüstü durumlarda asker istenilmekte ve bunlardan savaş sırasında yararlanılmaktaydı.[1] Cizye vergisi[2] ile askerden muaf olan gayri müslimlerin bu statüsü 1830'lu yıllara kadar devam etmiştir.

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Osmanlı Devleti hiç kuşkusuz kendi açısından yeni bir çağa giriyordu. Tanzimat Fermanı kendinden önceki Islahat ve reform teşebbüslerinden kapsam itibariyle geniş, temelde Batı standartlarına hedef kabul ederek Osmanlı Devlet ricali tarafından bir kurtuluş reçetesi olarak sunulmuştu. Fermanın başlangıç kısmındaki *"Bütün tebaanın can, mal ve ırzının teminat altına alınması, angaryanın kaldırılması, din-mezhep-cinsiyet ayrımı yapılmaksızın bütün tebaaya eşit davranılması"* hiç kuşkusuz Devlet-i Aliyye' de Osmanlıcılık veya İttihat-ı Anasır politikası takip etme çabasının bir ürünüydü. Bu ulusçuluk politikası, kültürel-etnik bir ulusçuluktan ziyade Fransa örneğindeki gibi siyasal bir ulusçuluktur.

Gülhane Hattı Hümayunu'nun askerlikle ilgili göze çarpan ilk özellikleri hiç kuşkusuz, ordu ve donanma ödemelerinin muntazam bir surette yapılması ve her vilayetin nüfus oranları nazar-ı dikkate alınarak asker alımının muayyen şartlara bağlanması olmuştur. Yine fermanda vatanın muhafazasının ahalinin yerine getirmesi gereken en önemli görevlerden biri olarak telakki edilmesi,[3] artık Osmanlı gayri müslimlerine de tıpkı müslümanlar gibi askere gitme mecburiyeti getiriyordu. Gayri Müslimler yüzyıllardır Osmanlı ticari aktivitesini elinde bulundurarak refah içerisinde yaşamaktaydılar. Askerlik görevinin bütün tebaaya teşmili ve bunun da süresinin 4–5

---

[1] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler*, İstanbul 1993, s.73.

[2] İslam Devletleri'nde Hıristiyan tebaadan askerlik muafiyeti karşılığında alınan verginin adıdır. Zamanla İslam Devletleri'nde en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil etmiştir. 1148 Cumadelahir senelerinde cizye bedeli olarak dörder, orta hallilerden ikişer, fakirlerden de birer altın alınırdı. Osmanlı Devleti'nde de Sultan Abdülmecit döneminde 1.200.000 Liralık bir gelir kaynağı idi; *Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, s.297–301.

[3] Fermanda yer aldığı şekliyle " asker maddesi dahi berminval-i muharrer mevad-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan içun asker vermek ahalinin fariza-i zimmeti" Osmanlı gayri müslimleri müslümanlar gibi kutsal askerlik göreviyle mükellefti; Enver Koray, *Tanzimat,* İstanbul 1991, s.20–21.

yılla sınırlı kalması elbette ki cizye vergisi ile askerlikten muafiyet kazanan gayri müslimleri hiç hoşnut etmemişti.

Fermanın ilanına kadar yerleşim yerlerinin nüfus durumları göz ardı edilerek kiminden sahip olduğu nüfus potansiyelinden az, kiminden çok asker istenilmesi, ayrıca askerlik süresinin ömür boyu olması birçok sosyo-ekonomik sorunun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Çiftçi, zanaatkâr veya tüccar topraklarından koparılan binlerce genç insan genelde ölünceye kadar süren bu askerlik görevi nedeniyle büyük sıkıntılara katlanıyor, ayrıca ülke ekonomisi de bu durumdan olumsuz yönde etkileniyordu.[4] Bu tarihe kadar askerlikten muaf olan gayri müslim tebaaya ise, erbabı oldukları sanayi ve ticari faaliyetleri bir anlık da olsa bırakmak zor gelmiş ve bu karara direnmişlerdir. Bunun üzerine Babıâli, İstanbul'un fethi döneminden beri bir devlet geleneği olan, Rumeli'deki ahaliyi bir arada tutma politikasına geri dönerek, hudut boylarında yaşayan gayri müslim ahalisini askerden muaf tuttu ve gayri müslim asker miktarını da önce 15.000'den 7.000'e indirmiş, sonra bu miktardan da vazgeçmek durumunda kalmıştır.[5]

İlk olarak Fransız askeri uzmanlarını kullanarak ordusunu Avrupa standartlarına göre düzenlemek isteyen Osmanlı Devleti, değişen dengelere göre Avrupa'da kendi ordusu için yeni bir model aramaktaydı. Nitekim ard arda yenilgilerin sonucunda Osmanlı Devleti ordusunu dönemin en güçlü kara ordusuna sahip Prusya örneğine göre düzenleme kararı almış, Alman etkisi Prusya Askeri Heyeti'nin İstanbul'a gelmesi ile başlamıştır. Prusyalı askeri, Prusyalı tüccarın izlemesi son derece olağan bir durumdu. Alman Krupp Firmasına verilen yüklü silah siparişleri ve ardından Anadolu demiryolu projesi için Deutsche Bank'ın verdiği mücadele, Almanya'nın Osmanlı Devleti ile olan iktisadî ve siyasî ilişkilerine yeni bir boyut getirmiştir.[6] Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne gelen en önemli Alman askeri uzmanlardan biri de Helmuth von Moltke'dir.

---

[4] Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayr-i Müslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000, s.35-36; Bu konuda bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III, VI.Kısım (1793-1908), Ankara 1978, s.201.

[5] "Askerliği zulm ve taaddiden kurtulmalarına bir vesile addetmeleri lazım gelen Hıristiyanlar meyanında itirazatı mucib oldu."diyen Engelhard, özellikle İmparatorluğun Rumeli tarafında meskun Ortodoks Rumların, toplu halde dağlara çıkacaklarını ve komşu ülkelere iltica ettiklerini kaydetmektedir. E. Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniyyenin Tarih-i Istılahatı Tanzimat* Devri**,** *1839–1876***,** **(**Trc. Ali Reşad), İstanbul 1328, s.114.

[6] Lothar Rathman, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, (Haz. Ragıp Zarakolu), İstanbul 1976, s.39–40.

Osmanlı Ordusu'nu Prusya Askeri Sistemine göre düzenlemek isteyen Helmuth von Moltke döneminde de Ermenilerin kara birliklerinde istihdamı tartışılmıştır. Moltke, Ermenilerin hakkaniyet bakımından orduya alınmaları taraftarı olduğu halde diğer gayri müslim tebaayı istisna tutmaktadır. Türklerin bu toprakları fethettikleri zaman orada yaşayanların haklarını da güvence altına aldıklarını, reayanın da buna karşılık vergi verdiğini ve askerlikten muaf olduklarını, bugün ise şartların değiştiğini kaydetmektedir. Başlangıçta sadece tımarların mahsulü ile geçinen müslümanlar şu an hem toprağa bağlı olarak çeşitli vergileri de yüklenmekte hem de Osmanlı Ordusu'nun asıl nüvesini teşkil etmekteydi. Moltke'ye göre reaya ise, son derece düşük olan haraç ve cizye vergileri ile rahat bir yaşam sürmektedir. Oysaki Basra Körfezi'nden Avusturya'ya, Arabistan'dan Rus sınırına kadar geniş bir coğrafyaya hâkim olan Osmanlı Devleti'nin böyle bir memleketi ayakta tutmaya yetecek askeri toplaması hayli güçtür. Asya'daki en kalabalık gayri müslim Osmanlı vatandaşlarından olan Ermenilerin çalışkanlıkları, itaatleri ile Babıâli'ye sadakatle hizmet etmeleri mümkündü. Moltke, Mısır kuvvetlerine karşı Osmanlı Ordusu'nu komuta eden Hafız Paşa ile Ermenilerin orduda istihdamları konusunda aynı fikri paylaşmamaktadır. Hafız Paşa bu dönemde her mangaya bir Ermeni vermeyi düşünüyordu. Böylece ordunun yirmide biri bu milletten olacaktı. Moltke ise, bu yapılırsa Müslüman kura neferinin[7] kendisinde gördüğü üstünlük hakkı ile gâvura emretme yetkisini saklı tutacağından, reayanın da bu işten moral bakımından çok etkileneceğini savunmaktadır. Böylelikle kumanda mevkilerine gelmelerinin de yolu tıkanmış olacaktı. Buna karşın her redif alayında[8] dördüncü bir Ermeni taburu teşkil edilecek olursa, gayri müslimler içerisinde de üst rütbelere kadar yükselenler olabileceği gibi Müslüman ve Hıristiyan taburlar arasında doğan rekabetten kazançlı çıkacak olan Babıâli idi. Moltke, ayrıca silah altına alınacak Ermenilerin ödedikleri vergiden de muaf tutulmalarını tavsiye etmektedir.[9] Ortaya atılan bu önerilerin Osmanlı Devlet adamları arasında tartışıldığı muhakkaktır.

---

[7] 1843'de ilan edilen yeni kanunla, muvazzaf askerlik süresi beş yılla sınırlandırılıyor, ayrıca Osmanlı toprakları beş ordu bölgesine ayrılmaktaydı. Bu kanunla, ordunun beşte biri terhis edilecek ve yerlerine kura ile yenilerinin alınması planlanmaktaydı; U. Gülsoy, *a.g.e.*, s.38.

[8] Redif Teşkilatı, Prusya'daki Landor Teşkilatı örnek alınarak Moltke tarafından 1834 yılında Osmanlı askeri sistemine dâhil edilen bir sistemdir. Tanzimattan sonra beş yıl olarak kabul edilen muvazzaflık süresini bitirenlerin yedi yıl da memleketlerinde redif olarak bulunmaları kararlaştırılmıştır. Buna göre, muvazzaflık süresini bitiren erler, yılda bir kez bağlı oldukları merkezlerde bir ay eğitim yapacak, bu süre içerisinde de muvazzaf erler gibi maaş alacaktı. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,a.g.e.,s.203.*

[9] Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s.244–245.

Yahudi ve Rumları kapsamayan ayrı taburlar mülahazasının, Tanzimat'la beraber bir Osmanlı Milleti yaratma amacına en büyük darbelerden birisini de vuracağı kesindi.

Öteden beri personel açığını kapatmak için Osmanlı tersane ve donanmasına Hıristiyan tebaadan, özellikle Rumlardan nefer alımı yapılmaktaydı. Donanmada armador ve tüfenkendaz[10], tersanelerde marangoz ve kalafatçı[11] olarak muvazzaf amele statüsünde çalışan Rumlara güven bilhassa 1821 Mora İsyanı'ndan sonra azalmıştır. Bu tarihten itibaren Babıâli'nin tercihi doğal olarak Ermeni ve Yahudilere yönelik olmuştur. Nitekim 1835 tarihinde donanmaya gayr-i Müslim tebaadan asker alımı düşünüldüğü zaman, Rumlarla meskûn olan yerler tercih dışı bırakılmıştır. 1837 senesinden sonra Hıristiyan tebaadan bahriye askeri alınmamış, bu durum 1845 senesine kadar devam etmiştir.[12] 1851 yılına gelindiğinde 1098, 1853'te 1491, 1861'de 142, 1863'te 1157, 1867 yılında ise bahriyeye 600 Hıristiyan nefer dâhil edilmiştir. Yalnız, 1863 tarihinde bahriyeye dâhil edilen neferlerin kırk dördü ziraat işlerinde ehil oldukları için bulundukları yerlerde bırakılmaları ve bunlara ruhsat verilmesine karar verilmiştir.[13]

Gayri müslimlerin askere alınması görüşüne karşı olanlardan biri de ünlü devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'dır. Paşa bir Müslüman'ın Hıristiyan bir komutana itaat etmesinin mümkün olmayacağı görüşündedir. Ahmet Cevdet Paşa bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir: *"...Kumandanların başı sıkıldığı zaman, askerin ırk-ı hamiyetini tahrik ile onları sabır ve sebata teşvik ve fevkalade fedakârlığa sevk için belagat-ı askeriyeye müracaat eder. Müslüman neferler için bu konuda en etkili sözler 'ya gaza ya şahadet haydi din-i mübin uğruna çocuklar' kelimeleridir. Karma bir taburun binbaşısı, ihtiyaç anında askeri gayrete getirmek için ne diyecektir. Gerçekten Avrupa'da gayret-i diniyye yerine gayret-i vataniyye kaim olmuştur. Lakin bu da feodalite asırlarının inkırazından sonra çıkmış ve onların çocukları da küçük iken bu sözü işiterek pek çok senelerden sonra vatan uğruna kelam-ı efrad-ı askeriyesine tesir*

---

[10] Tüfek atan yerinde kullanılan bir tabirdir. Askeri teşkilatta nefer-er-yerine kullanılan bir tabirdi. *Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, s.537.

[11] Geminin içine suyun geçmemesi için kaplama ve güverte tahtalarının aralarına üstüpü sürülüp sıkıştırıldıktan sonra üzerine zift denilen kaynamış katran veya reçine ile doldurma ameliyesini yapan kişi; *a.g.e.* ,II, s.142.

[12] Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu* (1789–1867),İstanbul 1985, s.235.

[13] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), İrade Dahiliye (İD), 16662/267, Lef 15.

eder olmuştur. Ama bizde; vatan denilirse askerin köylerindeki meydanlar hatırlarına gelir. Biz şimdi vatan sözünü kullanacak olsak, zamanla halkın düşüncesinde giderek Avrupa'daki karşılığı gibi yerleşecek olsa bile gayret-i diniyye kadar kuvvetli olamaz ve onun yerini tutamaz. Bunun gerçekleşmesi için çok zamana ihtiyaç vardır. O vakte kadar ordularımız ruhsuz kalır. Bir de, nefer Hasan kendisini ölüme sevk edecek Yüzbaşı Hristo'ya bir dar vakitte itaat eyleyecek mi?... "[14]

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda askerlik hizmetinde bütün Osmanlıların eşit tutulacağı söyleniyordu. Bu kural o yılki icraatlarla da doğrulandı. Müslümanlar, gayri müslimlerin imparatorluğun topraklarının savunulmasındaki yüklerini paylaşmalarını istiyorlar, fakat doğal olarak Hıristiyan bir subayın emrine girmeyi veya isyan etmesi muhtemel görülen Hıristiyanları da silahlandırmayı istemiyorlardı. Osmanlı Hıristiyanları ise, teoride eşitlikten yana olmuşlarsa da, pratikte onlar da vergi vermeyi, böylece beş yıllık mecburi askerlikten muaf tutulmayı, zamanlarını ticarete veya tarıma ayırmayı tercih etmişlerdi. Konu hükümete geldiğinde askerliğe elverişli gayri Müslimlerin sayımının yapılmasına karar verildi. Memurlar ve cemaat liderleri listelerin hazırlanmasında birlikte hareket etti. Gerek bu tedbire gösterilen muhalefetten gerekse de askeri eğitimden yoksun gayri müslimlerin tamamının askere alınmasıyla pratik sorunların ortaya çıkmasından endişe edilerek, gayri müslimlerin parça parça orduya alınmasına karar verilmiştir. İlk yıl on altı bin olan gayrimüslim acemi efradın sadece dört bininin askere alınması gerekirken, bu sayıya bile ulaşılamamıştır. Hatt-ı Hümayun'da, askerlik vazifesinin bir bedel ile yapılması kayıt altına alınmıştı ve bu ilke bedel-i askeriyi[15] yeniden uygulamaya sokmuştu. Teoride müslümanların da belli bir bedel karşılığı askerlikten muafiyetlerine olanak tanıdığından müslim-gayrimüslim eşitliğinin sağlandığı görülüyordu, fakat bu eşitlik pratikte göz ardı edilmekteydi. Çünkü, müslümanların ödemeleri gereken meblağlar çok daha büyüktü. Gayri müslimlerin askerliği sorunu atanan özel bir komisyon tarafından daha sonra unutulmaya terk edilmiştir. Gayri müslimler önce hükümet memurlarının, sonra cemaat

[14] Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*,(Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, s.114.
[15] Tanzimattan sonra cizye yerine Hıristiyanlardan alınan verginin adıdır. 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda gayri müslimlerin de Müslümanlar gibi eşit vergi vermeleri gereğine atıfta bulunulmaktadır. Fermanda cizye tamamen kaldırılmamış, Hıristiyanlardan bedel-i askeri usulü getirilmek suretiyle Müslümanlar ile gayri müslimler arasında eşitlik tesis edilmiş oluyordu; *Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s.185.

reislerinin topladığı bedel-i askerî'yi ödemeye devam ettiler. O dönemde bulunabilecek en iyi çözüm yolu belki de buydu; yani teoride eşitlik pratikte ayrım söz konusuydu.[16]

Elbette ki bu pratik ayrımın ortadan kalkması, İslâmî bir toplumda yaşayan Hıristiyan ve Musevilerin ödedikleri cizyenin de ortadan kalkması anlamına geliyordu. İmparatorluğun son yüzyılında Rumeli'nin kaybıyla Hıristiyan unsurların sayısı önemli ölçüde azalmışsa da, Abdülhamit'in hükümdarlığı zamanında bunlar toplam nüfusun %30'unu, I.Dünya Savaşı'nın hemen başında da % 20'sini oluşturmaktaydı. Gayri müslimlerden alınan bu muafiyet vergisi imparatorluğun öşürden sonra ikinci en önemli vergi kaynağı oldu. Devlet Hıristiyan unsurlardan askerlik yapmaları yerine, muayyen bir muafiyet vergisi önceleri "iane-i askerî"[17] ve sonra da "bedel-i askeri" yi ödemelerini istiyordu.[18] Kırım Savaşı'yla beraber Osmanlı Hazinesinin darboğaza girip, tarihinde ilk kez dış borç alması, Babıâli'nin böyle bir gelir kaynağından vazgeçmesini olanaksız kılıyordu.

Kırım Savaşı'ndan itibaren Hıristiyanların kurayla askere alınmaları meselesi ve bunlardan müstakil alaylar mı yoksa Müslümanlarla birlikte karma alaylarda mı istihdam edelim sorunu[19] Babıâli'yi meşgul etmektedir. Asıl tartışılması gereken meselelerden biri de Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, Müslüman neferlerle aynı taburlarda istihdam edilecek Hıristiyan neferlere papaz tayin edilmesi sorunuydu. Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti'nde Ortodoks, Katolik, Ermeni, Yakubi, Protestan olmasından dolayı

---

[16] Roderic H.Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform*, (Çev.Osman Akınhay), İstanbul 1997, s.112.

[17] Tanzimat'tan sonra cizye yerine Hıristiyanlardan alınan verginin adıdır. Miktarı 15000 kuruştu. Bu vergi daha sonra bedel-i askerî adını almış ve 1908'e kadar devam etmişti; *Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s.11.

[18] Erik Jan Zürcher, *Devletin Silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik* (1775-1925), (Çev.M.Tanju Akad), İstanbul 2003,s.100; gayri müslimlerin askerden muafiyetleri karşılığında ödedikleri bedel-i askeri vergisi hiçbir şekilde fiili askerliğin yerini tutmamaktadır. Ziraat ve ticari aktivitelerden mahrum kalan müslümanlar hızla fakirleşirken gayri müslimler ise zenginleşmekteydi. Bunun en önemli göstergesi müslüman ve Hıristiyanların yerleşim yerleriydi. Bir müslüman Osmanlı vatandaşı *bedel-i nakdi* ödeyerek muvazzaflık hizmetinden muafiyet kazansa da, rediflik görevi devam etmekteydi. Gayri Müslimler ise, senelik 30–40 kuruş bir parayla ömür boyu askerlikten muafiyet kazanıyorlardı. Bir Hıristiyan Osmanlı vatandaşı 40 kuruştan 40 yılda toplam 1600 kuruş-16 altın lira öderken, bir Müslüman'ın muvazzaf asker statüsünden muafiyet olması için peşin 50 ile 80 altın arasındaki değeri devlete ödemek zorundaydı. Babıâli, ticaret, iş kurma ve başka amaçlarla yurt dışına çıkmış vatandaşlarından askerlik yapmak amacıyla yurda dönmek istemeyecekleri ve bütçeye gelir sağlama endişesiyle bu durumda olanlara belli bir bedel ile de muafiyet tanımıştır. *Bedel-i nakdi* ile aktif askerlik hizmetinden affedilen öğrenciler ise, tahsillerinin tamamlanmasını müteakip ülkelerine geri döndüklerinde üç aylı temel askeri eğitimden geçirilecekti. Balkan Savaşları'nda bazı Rum ve Museviler ise *bedel-i nakdi* ödeyerek, savaşamayacak durumdaki diğer Müslüman neferlerle beraber cephe gerisindeki hafriyat işlerine gönderilmiştir; U.Gülsoy, *a.g.e*., s.105-165.

[19] Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, (Yay., Cavid Baysun), III, Ankara1986, s.106.

bir karmaşa söz konusudur. Katolikler bile Latin ve Ermeni Katolik'i, Melkit denilen Rum Katolik'i ve ayrıca Maruni, Süryani, Keldani olarak muhtelif kısımlara ayrılmaktadır. Bulgarlar bile Ortodoks oldukları halde Rumlarla araları açıktır. Doğal olarak bunların ayrı papazlar istemeleri ve Hıristiyanları takiben Yahudilerin de kendi hahamlarını talep etmeleriyle Osmanlı Ordusu ruhanileri barındıran bir hengâme halini alacaktır. Böyle bir kitlenin idaresi ise imkânsız görülmektedir.

Gayri müslimlerin orduda istihdamlarının 1909'a kadar ciddi olarak düşünülmeyişi 1870 tarihli asker alım yönetmeliğinde de açıkça görülmektedir. Birinci maddede *"Sultanın iyi korunan mülklerinin tüm Müslüman nüfusu, kendi üzerlerine vecibe olan askerlik hizmetini yapmaya şahsen yükümlüdür."* ifadesi imparatorluğun savunulmasında eski statükonun korunduğunun açık bir delili idi. Böylece 1909'a kadar askerlik gayri müslimler için sadece teoride bir seçenek olarak kaldı. Bu ayrım orduda gayri müslim subay olmadığı anlamına gelmemekteydi. Sıhhiye bölüklerinde istihdam edilen Yahudi ve Hıristiyan doktorlar bulunmaktaydı.[20]

Gayri müslimlerin askerlik meselesi özellikle müslümanlarla birlikte karma birliklerde istihdamları sorunu meşrutiyet döneminde de devam etmişti. Gayri müslimlerin müslümanlarla birlikte orduda yer alarak Avrupa devletlerinin içişlerimize karışacağı endişesi Osmanlı devlet adamlarını düşünceye sevk ettiği gibi padişah II. Abdülhamit'i de endişelendirmiştir. Bu konuda Sultan Abdülhamit; *" Hâkim millet olan biz Türkler, tebaamız dâhilindeki diğer din ve mezhepte olan insanlarla müsavi şartlar altında askerlik yapmayı kabul edersek, muhakkak kötü bir duruma düşeriz. Bu milletlerin reisleri ve bilhassa her vesile ile işimize karışan büyük devletler, gene başımıza dertler açmakta gecikmezler. Zaten her şeyden evvel, dindaşlarının iman selameti bakımından endişeye düşerler. Çünkü bunlardan birçoğu Müslüman arkadaşlarından, asıl dinimizi tanıyacaklarından ihtida etmek isteyeceklerdir. Bir başka mahzurda kışlalarda Hıristiyan askerler için kilise ve papaz talep etmeleri olacaktır. Hıristiyan askerlerden ayrı alaylar teşkil etmek düşünülse bile, bunun siyasi mahzurları olacaktır; çünkü bu ordu içinde ordu kurmak demektir. Rum, Bulgar ve diğer unsurlardan ayrı ayrı alaylar meydana gelecektir bir karışıklık anında bunlardan*

[20] Erik Jan Zürcher, *Savaş Devrim ve Uluslaşma*, (Çev.Ergun Aydınoğlu), İstanbul 2005, s.169. Bu kanunla eskiden devam ede geldiği üzere, yine Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanlar askerlik yükümlülüğü altına alınmışlardı. Askerlik hizmeti de nizamiye, redif ve müstahfaz olarak üçe ayrılmıştı; Faruk Ayın, *Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914*), Ankara 1994, s.25.

zarar göreceğimiz katidir. Çünkü imparatorluğumuz dâhilindeki Hıristiyanlar, her zaman büyük devletlerle bir olup aleyhimize çalışmışlardır. "[21] diyerek, Harbiye'ye gayri müslim öğrenci alınmasına da karşıdır. Nitekim bu konuda *"ordunun temeli olan Harbiye mektebine Rum talebi almak gibi akıl almaz işlere koşulmuştur. Bunlar o gibi işlerdi ki, maazallah devleti temelinden yıkabilirdi. Ben bu kararnameleri imzalamadım."*[22] şeklinde endişelerini dile getirmiştir.

İmparatorluğun çeşitli unsurları arasında bir birlik tesis etmek isteyen, Temmuz 1908 tarihi itibariyle iktidara gelen İttihat ve Terakki, özellikle 31 Mart ayaklanmasını bastırdıktan sonra askerlik işlerini düzenlemek için çalışmalara başlamıştır. 1909 tarihinde, bedel-i askerî vergisi lağvedilerek, yükümlülerin din ayrımı yapılmaksızın askere alınmasına karar verildi. Ayrıca derslerini veremeyen medrese öğrencileri de bu kanuna dâhil edilmişti.[23] Bu karara çeşitli tepkiler gelmekte gecikmemiştir. Rum Patriği, askerlik görevinin yapılması gereğine vurgu yaparak bunun şartı olarak da hıristiyanların müslümanlarla ayrı birlikler halinde istihdamlarını istemektedir. Bir kısım hıristiyan halk, Patrikhanelerinin kendilerine bir tebliğ yapmadığı gerekçesiyle muayeneye gitmemiş, bazıları ise askerden muaf olmak için yurt dışına kaçmayı tercih etmiştir.[24]

Gayri müslim Osmanlı vatandaşları'nın geçeceği asıl sınav hiç kuşkusuz Balkan savaşları idi. Osmanlı Devleti asker ihtiyacından dolayı redif ve ihtiyat kuvvetlerinin yanında gayri müslim vatandaşlarını da askere almak zorunda kalmıştır. Bu savaşları belirleyen de önü alınamayan toplu asker firarları idi.

Balkan Savaşları, Balkan halkları'nın tıpkı İtalyan ve Alman Devletleri gibi ulusal bir devlet kurma girişimlerinin bir tezahürüdür. Aralarındaki tüm çatışmalara rağmen Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ortam ve Rusya'nın bu halkları bir araya getirmesi, Balkan Savaşları'nı kaçınılmaz yapmıştır. Avrupa'da cereyan etmesi Avrupa'yı da bir çatışma dönemine itmiştir. Balkan Savaşları'nın başlaması hiç

---

[21] *Sultan Abdülhamit Siyasi Hatıratım*, İstanbul 1987, s.120-121.
[22] *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, (Yay.Haz.İsmet Bozdağ), Tarihsiz, s.41.
[23] E.Zürcher,*a.g.e.*,s.169. Zira, Rus Ordusu içerisindeki Ermeniler, 1886'dan itibaren zorunlu olarak askerlik yapmaktaydı.Büyük savaşta Ermeni nüfusun %13'ünün-bununda takriben 100.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir- Kafkasya'da savaştığı bilinmektedir. Bu konuda bkz. Hasan Dilan, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918*), I, Ankara 2005, s.53; ayrıca bkz. aynı eser, V, belge no.18, s.29.
[24] U.Gülsoy, *a.g.e.* ,s.143–147.

kuşkusuz Rusya gibi büyük devletlerin kendine uydu devletler kurma ve de balkanlardaki halkın ulusal devletlerini gerçekleştirme girişimlerine dayanmaktaydı.

Balkan Savaşları'nda askere duyulan ihtiyaçtan muvazzafların yanında ihtiyat ve redifleri de askere alan Babıâli'nin, bu savaşlarda Osmanlı Ordusu'ndaki tüm unsurları belli fedakârlıklara itecek hiçbir genel hedefinin olmadığına dikkat çeken görüşler mevcuttur. Ayrıca, yine bu bağlamda İttihat ve Terakki kadrolarının Ermeni, Rum ve Bulgarları askere aldığı, devleti idare edenlerin bu unsurları devlete ısındırmak için en küçük bir hamle yapmadığı belirtilmektedir. Bu mülahazalara göre, Hıristiyanların orduya alınması İslam'ın devlet ile ordu arasındaki tek bağ olduğu düşüncesini de eritmiş ve böylece Müslüman askerin zihninde devletine karşı derin bir manevi boşluk yaratmıştır.[25] Nitekim Osmanlı Devleti'ndeki bütün unsurların tek bir potada erimemesi, genel bir hedefin yokluğu bazı Osmanlı gayri müslimlerini askerden feragat veya firar etmek için ellerinden geleni yapmaya ve çevrelerinden takdir almaya kadar götürmüştür.[26]

Kievskaya Misl Gazetesi'nin savaş muhabiri olarak Balkan Savaşları'nda bulunan L.Troçki, esir gayri müslim askerlerin orduya bakışlarını şöyle değerlendirmektedir:

"Esirler içinde hayli kabarık sayıda Hıristiyan var. Bunlar daha önceleri de, görev yaptıkları orduyla aralarında hiçbir manevi bağ hissetmiyorlardı ve o ordunun yenilgiye uğramasından memnuniyet duyduklarını gayet açıklıkla dile getiriyorlardı."

Balkan Savaşları'nda Bulgar Ordusu içerisinde gönüllü Ermeni bölükleri de mevcuttur. Hatta Sofya'da askeri kolejde okumuş ve savaşın başlamasıyla Bulgar Ordusu'nda teğmen görevinde bulunmuş Ermeniler de vardı. Savaştaki Ermeni gönüllüleri için ise şu tespiti yapmıştır:[27] *"Bulgar kitlelerin ruh halinde savaşın başlangıç evresinde kendini gösteren o idealizm dalgası, en canlı ifadesini Ermeni bölüğünde buldu. Farklı bir milletten, farklı bir dil konuşan, farklı geleneklere sahip kişiler, Bulgar savaş*

---

[25] Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, (Çev.Tansel Güney), İstanbul 1995, s.232-233.

[26] İki ağabeyi, Panago ile Mihal'in askere alınmasından dolayı üzülen Manoli Aksiyotis'in, ağabeylerinden biri Mihal'in kaçmayı başarıp Yunan Ordusu'na iltihak etmesi üzerine babası-mukaddes bir iş yaptı- diyerek sevincini dile getirmiştir. Köydeki bütün papazlar, öğretmenler ve ihtiyarlar da onu örnek göstermişlerdi; Dido Sotiriyu, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, (Çev.Atilla Tokatlı), İstanbul, 1974, s.55.

[27] L.Troçki, *a.g.e.,s*.287-288. Büyük savaş sırasında da bu sefer ihanete uğrayanlar Bulgarlar olmuştur. Bulgar Ordusu'ndaki yüzlerce Ermeni asker, 1916 yılının sonlarında cephelerini terk ederek karşı safa Sırpların tarafına geçmişlerdir; H. Dilan, *a.g.e.,* III, belge no.101, s.199.

bayrağının altında toplandılar, bu bayrak onlar için başkalarının özgürlük mücadelesinin bir simgesi haline gelmişti- elbette bu mücadele ortak bir düşmana karşı yürütülüyordu"

Balkan Savaşları sırasında firarlar genelde redifler arasında olmuştur. Nizamiye birliklerinde bunu gözlemek zordur. Rediflerin, Hıristiyan erlerin kaçışına etkide bulunup bulunmadığı tartışmalı bir konudur.[28] Geri çekilme sırasında bazı hıristiyan askerler, tüfeklerini de satarak kendilerini güvende hissedecekleri yerlere firar etmiştir. Örneğin İşkodra'da 200 kişilik bir Hıristiyan Osmanlı askeri ellerindeki mavzer tüfeklerini satarak Korfu'ya kaçmıştır.[29] Firarlar savaşlara ara veren mütareke zamanında da devam etmiştir. Yüzlerce Rum, Bulgar ve Ermeni karşı saflara geçmiştir. Bu arada asker firarilerinden yakalananlarda kurşuna dizilmiştir. Babıâli, bu hadiseler üzerine gayri müslim askerleri silahsızlandırma kararı almış ve onları geri hizmetlerde istihdam etmeye başlamıştır. Savaşlar sırasında birçok gayri müslim asker esir düşmüş, barış antlaşmasından sonra da serbest bırakılmışlardır.[30]

Balkan Savaşları sırasında elbetteki bütün gayri müslim Osmanlı vatandaşları firar etmemiş, bunların yanında müslümanlarla beraber omuz omuza mücadeleye devam edenler olmuştur. Örneğin Yanya savunmasında her şeye rağmen yerlerinde kalıp, savunma hattını bozmayarak komutanlarının övgülerini hak eden Ermeni askerler arasında, hiç de yabana atılmayacak sayıda hayatını kaybedenler olmuştur.[31]

Son Osmanlı Hahambaşısı olan Hayim Nahum Efendi de gönderdiği mektuplarda Osmanlı Ordusu'ndaki Yahudi askerlerin fedakârlıklarından bahsetmektedir. Savaş zamanı en küçük Yahudi cemaatinin bile askerlik çağı gelenleri cepheye göndererek, Osmanlı Ordusu'ndaki dindaşlarının çokluğundan bahseden Hahambaşı, sözlerini şöyle sürdürüyor. *"Bir yığın sakat ölü ve yitik var. Yahudilerin sayısal katkıları ve yaptıkları kahramanlıklar ve benzeri konusunda resmi belgelere dayalı istatistiksel verilere gelince, yazık ki, size doyurucu bilgiler veremeyeceğim…*

[28] Mahmut Muhtar, *Balkan Harbi*, (Yay.Haz. M.Ziyaettin Engin), İstanbul 1979, s.165–166.
[29] BOA, DH.İD, 147-1/60,06.10.1912.
[30] U.Gülsoy, *a.g.e*,s.166.
[31] U.Gülsoy, *a.g.e*,s.166.

Savaş alanında ölmüş Yahudi askerlerinin anısına bir anıt dikilmesi için oluşturulan kurul elinden geleni yapıp başarılı olacaktır…"[32]

Doğru ve yanlışlarıyla Balkan Savaşlarının ardından Osmanlı gayri müslimlerinin karşısına yeni bir sınav, I. Dünya Savaşı çıkmıştır.

[32] Esther Benbassa, Son Osmanlı Hahambaşısın Mektupları, (Çev.İrfan Yalçın), İstanbul 1998, s.186. 1908 İhtilâlinden sonra İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından askere alınan Yahudi asıllı Osmanlı vatandaşlarından biri de Manastır'ın beş kilometre kuzeyinde Oblakova tepelerinde konuşlanan topçu taburunda er olarak istihdam edilen Aaron Barzilay'dır. Balkan Savaşlarına gönüllü olarak katılan Aaron, Kumanova ve Prilepe'yi kaybettiğinden dolayı büyük bir moral çöküntüsüne uğrayan Türk Ordusu'yla beraber Manastır'ı savunmak için siper savaşlarına katılmıştır. Bu savaşlarda kalçasından ve omzundan yaralanarak büyük bir fedakârlık örneği sergileyen Aaron, geri çekilen orduyla beraber evine dönmeyi başarmıştır; Zeki Ergas, *Savaş Yıllarında Balkanlardan Anadolu'ya Bir Ailenin Öyküsü*, (Çev.Mehmet Harmancı), İstanbul 2003, s.27-43.

BİRİNCİ BÖLÜM

I.DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'NİN ASKERİ ve LOJİSTİK HAZIRLIKLARI

1.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Devleti'nin Demografik Durumu

Avrupa Tarihi 1914 yılına kadar çeşitli mezhep ve din savaşlarına tanıklık etmesine karşın, I.Dünya Savaşı gibi dünya uluslarının topyekûn mücadelesine sahne olmamıştı. Avrupa Devletleri'nin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarının daha açık bir ifadeyle dünyadaki yeraltı ve yerüstü kaynaklarını paylaşamama kaygılarının doğal bir sonucu olan I.Dünya Savaşı Avrupa kıtasında başlamasına rağmen geniş Osmanlı Coğrafyasına da sirayet etmiştir.

Savaş'ın hemen başında İtilaf ve İttifak Devletleri'nin nüfus kaynakları incelenecek olursa, savaş öncesi İtilaf Devletleri lehine bir tablo gözükmekteydi.

Nitekim 1914 senesi Temmuz ayında Avrupa'daki savaşan devletlerin nüfus istatistikleri şöyledir;[33]

Fransa	39.600.000
Rusya	169.334.000
İngiltere	46.490.000
Belçika	7.490.000
Toplam	262.914.000
Almanya	66.853.000
Avusturya-Macaristan	51.390.000
İtalya	35.845.000
Toplam	154.088.000

[33] Ali İhsan Sabis, *I.Dünya Harbi Harp Hatıralarım*, İstanbul 1999, c.I, s.69–70. Savaşın sonlarında 38 milyon asker fiilen harbe iştirak etmiştir. Bu askerlerin 27,5 milyonu İtilaf Devletleri, 10,5 milyonu İttifak Devletleri safında yer almıştır; *Vakit*, 18 Aralık 1917.

Bu ülkelerin sömürgelerinde deki nüfus miktarı ise şöyleydi;

Fransa	53.909.000
İngiltere	376.684.000
Belçika	15.000.000
Toplam	445.593.000

Almanya	12.000.000
İtalya	1.596.000
Toplam	13.596.000

Böylece İtilaf Bloğunda 708.507.000, İttifak Bloğunda 167.684.000 kişilik toplam insan kaynağı müşahede edilmekteydi.

1.700.000 km.lik bir araziye sahip olan Osmanlı Devleti, 1914 nüfus istatistiğine göre; Musul, Bağdat, Basra, Hicaz, Yemen İlleri ve imtiyazlı Asir ve Medine-i Münevvere, Hakkari Sancağı'ndaki Nasturiler, doğuda bir kısım bedeviler ve dağlık kısımlarda yaşayan Kürtler, ayrıca Cebel-i Lübnan Sancağı hariç tutularak 18.520.000 kişiden ibaretti.Yabancı kaynaklara göre nüfus sayımı yapılmayan bu vilayetlerden, Irak'ta 2.500.000, Hicaz'da 800.000, Asir'de 800.000,Yemen'de 1.000.000.,Cebel-i Lübnan'da 200.000 olmak üzere 5.300.000 kişi bulunuyordu. Bu miktar yukarıdaki nüfusa eklenirse Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusu 23.820.000 kişiye ulaşıyordu.[34]

I.Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra tarafsızlığını ilan eden Osmanlı Devleti için savaş haricinde kalmak neredeyse imkânsızdı. Toprakları her iki tarafın savaş alanı haline gelmesinden ziyade ayrıca bir de buna Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı olan geleneksel hasmane tutumu eklenince Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi bir zorunluluk olmuştu. Tarafsız kalınması halinde galip taraflardan birinin müstemlekesi haline gelme ihtimali Osmanlı Genelkurmayını en korkutan sonuçlardan biridir.[35]

---

[34] *I.Dünya Harbinde Türk Harbi Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Ankara 1970, I, 129.

[35] A.İ.Sabis, *a.g.e*., c.I, s.72.

1914 tarihi itibariyle Türk Ordusu'nun tüm insan gücü 726.692 kişiden mürekkepti. Bu miktara her biri 1000–1500 mevcutlu 90 iş taburu için ortalama 100.000, depo taburları için de 50.000 dahil edildiğinde 826.692 kişiye ulaşılmaktaydı. Bu sayı Seferberliğin başlamasından 14 Temmuz 1915 tarihine kadar 1.943.720 kişiye çıkmıştı.[36]

İtilaf Devletleri yanında savaşa dâhil olma teşebbüsleri akim kalınca Osmanlı Devleti açısından Almanya yanında savaşa girme alternatifinden başka bir seçenek kalmamaktaydı. 2 Ağustos'taki seferberlik ilanını müteakip memleketteki bütün askeri sevkıyat ve toplanma hareketlerinin ifşasını önlemek için basına sansür konmasına karar verilmiştir.

1.2. Asker Alma Meselesinde Karşılaşılan Sorunlar

3 Kasım 1914'te Cihad-ı Ekberi ilan edecek olan Osmanlı Devleti, ilandan birkaç ay evvel seferberlik halindeki orduyu takviye etmek için jandarma mevcudunun 1/3'ünü muharip sınıfa dâhil etmek zorunda kalmıştır.[37] Memleket dâhilindeki kamu düzenini ve asayişi sağlamakla görevli jandarma kuvvetlerinin dahi muharip sınıflara dâhil edilmesi Osmanlı Devleti'nin duyduğu asker ihtiyacını göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim bu eksiklik savaş sırasında artan asayiş vakalarında tezahür edecektir. Osmanlı Harbiye Nezareti 3 Ağustos 1914 tarihinde Ordu Müfettişliklerine gönderdiği emirle, Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'ne göre her ne sebeple askerlik görevinden müstesna olan müslim-gayri müslim 992 (1876)'den evvelki doğmuş efradın 45 yaşına kadar olanların askeri hizmetle mükellef tutulduklarını bildirmekteydi.[38] Bu emri 1299 (1884), 1300 (1885), 1301(1886), 1302(1887), 1303(1888), 1304(1889), 1305(1890), 1306(1891), 1307(1892), 1308(1893), 1309(1894) 'u kapsayan bütün doğumluların, beş günlük yiyecek ve kışlık elbiseleriyle en yakın askerlik şubelerine gelmeleri çağrısı izlemiştir.[39] Yabancı memleketlerde olan Osmanlı Vatandaşlarının celbi gerekli görülmemiş, talep vukuunda bunların ilgili sefaretlere kayıtlarını yaptırmaları istenmiştir.[40]

---

[36] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I.Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X, Ankara 1985,s.164–165.
[37] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 44/92.
[38] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Babı-âli Evrak Odası (BEO), 322679.
[39] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye (DH.EUM), 27/76.
[40] BOA, DH.ŞFR, 45/6.

Askere çağrı ilanının ardından Ermeni patrikhanesi de bir bildiri yayınlamıştır. Erzurum ve Van murahhasları Patrikhanenin yayınladığı bildiriye cevaben, Erzurum ve Van Ermenilerinin geçmişte olduğu gibi, gelecekte de devlete karşı görevlerini ifa edeceklerini beyan etmişlerdir. Erzurum Ermeni Kilisesi'nde yapılan Pazar Ayini'nde Ordu-yi Hümayun için dua edilmiştir. Musevi Hahambaşısı'nın başkanlığında Hasköy'de yapılan cemaat toplantısında da ordu lehine nümayiş sergilenmiştir. Musevi Cemaat Reisi Ayatar Efendi, 3000 kişinin hazır olduğu bu toplantıda, padişah ve ordu için dua etmiştir. Ardından cemaatten İzidun Salah Efendi Türkçe irad ettiği nutkunda, Musevilerin Osmanlı Devleti sayesinde mazhar oldukları inayeti vurgulamıştır. Cemaatin yayın organlarından Elu Diyu Gazetesi de, Osmanlı Musevilerinin sosyal durumunun Rus Musevilerine nispetle daha iyi olduğunu belirterek, Musevi Cemaatini "*selamet-i vatan uğrunda cansiperane gayret etmeğe*" davet etmiştir.[41]

Tıpkı Balkan Savaşları'nda olduğu gibi bazı gayri müslimler, türlü bahanelerle askerlik mecburiyetinden kaçma düşüncesini saklı tutmuşlardır. Seferberliğin ilanını müteakip muafiyet kazanmanın en iyi yöntemlerinden biri hiç kuşkusuz yabancı bir devletin tebaasına geçmek idi. En fazla tercih edilenler de Yunan ve Bulgar Konsoloslukları olmuştur. Elbetteki konsolosların bu tutumu firarları teşvik etmekteydi. Sözgelimi, Tatavla'da Araba Meydanı sokağında oturan 1884 doğumlu, Teşvikiye Asker Alım Merkezi'ne kayıtlı Nikola oğlu Mihalaki Pervos, seferberliğin ilanının ardından Yunan Sefaretinden Yunan Tebaası'na mahsus ikamet varakası alarak Yunan Tabiiyeti'nde olduğunu iddia etmiş, ayrıca Tatavla Rum Muhtarlığı tarafından da mensup olduğu asker alım şubesinde asker kaçağı-bakaya olarak ilan edilmiştir. Bunun üzerine adı geçen, önce Selimiye Asker Alım Şubesi'ne, sonra da Divan-ı Harbi Örfi'ye gönderilmiştir.[42]

Firarları kolaylaştıranların başında konsoloshanelerde çalışan kavaslar gelmekteydi. Yunan Konsolosluğu'nda çalışan Miltiyadi ve Dimitri adlı şahısların sahte belgeler düzenleyerek bazı Rum vatandaşlarına Yunan Pasaportu temin etme çalışmalarının ifşa olması üzerine Babıâli, Yunan Sefarethanesi'nden bilgi istemiştir. Fakat Yunan Sefarethanesi'nce yapılan kovuşturma neticesinde adı geçen şahısların

[41] *Tanin*, 12 Kasım 1914.
[42] BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi, (DH.EUM.KLU), 15/13.

tahmin edileceği gibi suçsuz oldukları Babıâli'ye bildirilmiştir.[43] Konsoloslukların bu şekilde hareket etmesi elbetteki firarları teşvik etmekteydi. Çoğu kez seferberlik sebebiyle asker alma şubelerine çağrılan, Rumlar Yunan Tebaası olduklarını ispat ve Yunan Sefarethanesi'nin takririyle askerden muaf olmaktaydılar.[44] Bazen de asker alım meselesi Babıâli ile Yunanistan'ı diplomatik olarak karşı karşıya getirmiştir. Örneğin Dersaadet'te iken yakalanarak asker alım şubesine götürülen Aleksi oğlu Mitani'ye uygulanan muamelenin Atina Muahedesi Ahkâmı'na muhalif olduğu öne sürülerek serbest bırakılması gereği ilgili sefaretçe dile getirilmiştir.[45] Galata'da Aya Nikola Kilisesi civarında oturan Kahveci Yerasimos oğlu Yokavas , iki Türk sandalcı Salih ve Kamil ile birlikte iki Osmanlı asker firarisi Hristo ve Sotiri'nin firarlarını kolaylaştırdıkları gerekçesiyle Divan-ı Harbe sevk olunması,Yunan Sefareti ile Babıali arasında başka bir soruna sebebiyet vermiştir.[46] Benzer şikâyetler Sırp Sefaretince de tebaalarının zorla askere alındığı gerekçesiyle beyan edilmişti. Bir milyon altı yüz bin İslam unsuruna sahip Sırbistan'ın, Türkiye'de yaşayan 300–400 Sırp milletine mensup tebaasına bu şekilde muamele yapılması, Babıâli'nin de oradaki Müslümanların durumunu dikkate alarak Polis Müdüriyetlerini uyarmasına sebebiyet vermiştir.[47] Asker kaçaklarının gittiği ülkelerden biri de İtalya'dır. Bu dönemde Brindizi'ye İtalyan vapurlarıyla gelen Osmanlı asker kaçakları, İtalya'daki resmi memurlar tarafından gözaltına alınmamış ve durum İtalyan Hükümeti tarafından suiistimal edilmiştir.[48] Yaşları 19 ile 45 arası değişen tüm tebaanın askere çağrılması bazı Yahudi asıllı Osmanlı vatandaşlarını da endişeye sevk etmişti. Bu dönemde, anayasadan dolayı Yahudilerin büyük bir kısmı hükümeti desteklemeye isteksiz değillerdi. Yine de askerden kaçmanın en iyi yollarından biri Amerikan vatandaşlığına geçmekti..[49]

---

[43] BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Üçüncü Şube (DH.EUM.3.Şb), 3/19.
[44] BOA, DH.EUM.KLU, 46/1.
[45] BOA, DH.EUM,3.Şb, 20/49.
[46]BOA, DH.EUM.KLU, 3/9.
[47]BOA, DH.EUM.KLU, 2/24,22.
[48] BOA, DH.EUM.KLU, 1/28.
[49] Alexander Aaronsohn, *Türk Ordusuyla Filistin'de Bir Yahudi Askerin I.Dünya Savaşı Notları*, İstanbul 2003, s.18–19. İmparatorluğun Arap Eyaletlerinde de asker alımında güçlükler yaşanmaktaydı. Alexander Aaronsohn bu konuda şunları kaydediyor. *"Araplar için askerlik cehennem ateşi azabıyla denk tutuluyordu. Acemi erlerden bir kısmı, subayları gelmeden evvel etkili bitki ve ilaçlar alarak gerçekten kendilerini perişan bir duruma düşürecek kadar vücutlarında çıban çıkarmışlardı. Bazıları daha ileri giderek bir iki parmağını dahi kesmişti. Fakat subaylar zamanla bu ufak hileleri anlamışlardı."*; A. Aaronsohn, *a.g.e.*, s.21.

Osmanlı Ordusu'nda askeri doktor olarak görev yapan bazı zabitan da rüşvet mukabili çürük raporları düzenlemekteydi. Mesela İzmir 10.Fırka Heyet-i Sıhhiyesine mensup Yüzbaşı Dikran Efendi'nin rüşvet karşılığı yaptığı iş ortaya çıkınca, rüşvet olarak aldığı 230 liranın iki mislini ödemesine karar verilmiştir. Ayrıca üç sene müddetle kalebend edilmesi, ordudan ilişkisinin kesilerek neferlikle istihdamına karar verilmiştir.[50] Etnik-i Eterya Cemiyeti'ne mensup Dişçi Apostol da[51] Zonguldak konsolosunun yardımıyla, seferberlik sebebiyle silah altına davet edilen Rumları askere gitmekten ve bedel-i nakdîyi dahi vermekten alıkoyma teşebbüsünden tutuklanmış ve Divan-ı Harbi Örfi'ye sevk edilmiştir.[52]

Muharip sınıflarda bulunan bazı çavuşlarda komutalarındaki askerleri firara teşvikten geri durmamıştır. 1914 Haziran ayında Dimetoka'da silah altında bulunan Rum Milleti'nden Çavuş Vangel Foti, Osmanlı askerleri arasındaki elli neferi firara teşvik etmiştir. Çavuşun çabaları sonuç getirecek olacak ki on beş neferin firarı gerçekleşmiş ve jandarma adı geçenleri bulmak için seferber edilmiştir.[53]

Bazı gayri müslim tüccarlar da ücret mukabili firarlara yardımcı olmaktaydı. Kalyoncu Kulluğu'nda 35 numaralı dükkânın sahibi Yunanlı Yorgi Kosta Andriya Yanni'nin para karşılığı firarlara sebebiyet verdiği, hıristiyan ahaliyi hükümet aleyhine teşvik ettiği gerekçesiyle beş sene müddetle küreğe konulmasına karar verilmiştir.[54]

Firari bazı efrat da yakalandıktan sonra polis memurlarına rüşvet suçundan tutuklanmıştır. Urla'lı Vangel veled-i Nikola iki mecidiye rüşvetten tutuklanarak cezalandırılmıştır.[55]

Seferberliğin ilanını müteakip bağlı oldukları birliklerden Yunanistan'a firar edip, birkaç ay sonra yurda dönen Yeniköylü Apostol oğlu Ergir, Atnaş oğlu Mihail, Dimitri oğlu Yuan ve Yani oğlu Dimitri askeri birliklerimizin durumu ve sevkıyatı hakkında bilgileri Yunanistan'a verirken yakalanmış, askeriyeyi ifşa ve casusluk hakkındaki kanunun on dördüncü maddesinin on ikinci fıkrasına göre idamlarına karar verilmişti.[56]

---

[50]BOA, BEO,339886.
[51] BOA, DH.EUM,3.Şb, 1/27.
[52]BOA, DH.EUM,3.Şb, 1/33.
[53]BOA, DH. ŞFR, 42/100.
[54]BOA, İrade Harbiye (İ.HB), vesika 11, 24 Zilkade 332.
[55]BOA, BEO, 3248200.
[56] BOA, İ.HB.,vesika 13, 5 Ramazan 1333.

Asker vermemek üzere hükümet aleyhine bazı propagandalara giren Dürzîler,[57] özellikle Havran Livası'nda bu faaliyetlerini arttırmışlardır. Lece Urbanı'ndan müteşekkil bir çete, Basrü'l Harir ve civarından çıkan çetelerle birleşerek hükümet aleyhine kuvvet toplamak için Mutia Köyleri Ahalisinin kendilerine katılmasını temin etmek için hayvanlarını yağmaya ve çeşitli tecavüzlere başlamışlardı. Havran Mutasarrıflığı bu olayların önü alınamaz ise daha da geniş bir mıntıkaya yayılacağı hususunda Dâhiliye Nezareti'ni bilgilendirmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti olayların mevcut seyyar ve sabit jandarmalarla mahallinde bastırılmasını istemiştir. Havran Mutasarrıfı ise, hali hazırdaki kuvvetlerle bu olayları bastırmanın mümkün olmadığını, olayların yatıştırılması için bölgeye ya takviye kuvvetlerin sevkini ya da Havran Ahalisi'nin şimdilik askerlikten muafiyetini talep etmektedir. Mutasarrıfa göre, Dürzilerle Urbanın hükümete ısındırılmaya çalışıldığı bu dönemlerde bu olayların sert bir şekilde bastırılması Babıali'nin buradaki itibarını zedeleyecektir. Bu olaylarda izlenecek en iyi yöntemin, sudan bir bahane ihdas edilerek adı geçen ahali halkının geçici bir süre için askerlik görevlerinden tecili olduğu düşünülmüştür. Babıali buradaki hengameyi durdurmak için, vilayetlerin mahalli kumandanlıklarla haberleşmelerini kesmemelerini, ayrıca Suriye ve Havalisi Umum Kumandanlığına da, sert tedbirler alınması için salahiyet vermiştir.[58] Havran'dan talep edilen zahirenin de bir etkisi olan bu kargaşalık, Osmanlı Devleti'nin Dürzîlere hem askeri hem de vergi muafiyeti tanımasına sebep olmuştur.[59]

Osmanlı Devletinde yaşayan bir diğer unsur olan Yezidiler, ihtiyat ve müstahfaz yaşlarında bulunanlarından 1500 lira nakdi bedel alınarak askerlikten tecil edilmişlerdir.[60] Savaşın sonlarına doğru Musul Vilayeti'nde bulunan bazı Yezidiler gerek tehcir sırasında gerekse de muhtemel Ermeni asker kaçaklarını himaye etmiş ve bunlarla birleşerek silahlı çeteler oluşturarak yöreden geçen yolculara saldırmışlardır. Dâhiliye Nezareti buradaki asayiş vakalarının izalesi ve gerekli tedbirlerin alınması hususunda Musul Vilayeti'ni bilgilendirmiştir.[61]

---

[57] BOA, DH.ŞFR, 44/167.Bu dönemde Havran bir zahire ambarıydı. Savaş döneminde Dera'ya kim hakim olursa Dürzilerin onun tarafına geçmesi mukadderdir. Bu konuda bkz. Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, *Yıldırım*, Ankara 2002, s.281.
[58] BOA, DH.EUM.KLU, 1/43.
[59] E.J.Brill, *A History of Druzes*, New York 1992,s.248.
[60] BOA, DH.ŞFR, 49/261.
[61] BOA, DH.ŞFR, 71/232.

Babıâli'nin askere çağrı ilanını önemsemeyip dağlarda çeteler kurup gasp, adam öldürme suçlarını işlemeyi tercih edenler de olmuştur. Örneğin, Ayazma Köylü Kekeme Tanaş oğlu Dimitri, Arnavudköylü Dimitri oğlu Kör Foti ve Çelik Köylü Manolin oğlu Yorgi Derbend civarında silahlı bir çete teşkil ederek yoldaki yolcuların para ve değerli eşyalarını gasp ve hatta direnenlere de işkence etmekteydiler. Daha da ileri giden çete civardaki karakollara da saldırılar düzenlemekteydi. Yöredeki olayların artması üzerine jandarmanın sıkı takibiyle adı geçenler yakalanmış ve İstanbul Divan-ı Harbi Örfisi'nce idam cezasına çarptırılmışlardır.[62]

1.3. Askerlik Hizmetinden Muafiyet: Bedel-i Nakdi Vergisi

I.Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Ordusunda 1307, 1308 ve 1309 doğumlular silâh altındaydı.[63] Nitekim 1914'de başlayan I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ilk etapta Mükellefiyeti Askeriye Kanun Muvakkati ile askere alma sistemini yeniden düzenlemiştir. Bu kanuna göre, Osmanlı Tabiiyetindeki on sekiz yaşından gün alan herkes askerlik görevi ile mükellef tutulmakta, sadece Osmanlı Hanedanı bu kanun düzenlemesinin dışında bırakılmaktaydı.[64] Ruhban ve haham mektepleri ve kanunda belirtilen diğer okullardan mezun olanlar bir sene askerlik görevi ile mükellef tutulmuşlardır. Tıp fakültesi öğrencileri 21 yaşına girdiklerinde silah altına alınıp, altı aylık bir eğitimden sonra tekrar okullarına geri gönderilecekti.[65] Ayrıca yabancı okullardan mezun olanlara da diplomalarını Maarif Müdüriyetleri'ne tasdik ettirdikleri taktirde kısa hizmet ile mükellef tutulmuşlardır. Yeni kanunda bedel-i nakdîye de yeşil ışık yakılmaktaydı.[66] Kanunda belirtilen bedel miktarı 50 Osmanlı altını idi. Kıtalarında halen hizmet gören piyade, nakliye, jandarma, istihkâm sınıfına mensup olanlar bedel vermek istediklerinde altı aylık mecburi hizmetlerini yapmak zorundaydılar. Yalnız ihtiyat ve müstahfaz efrat bedel uygulamasının dışında bırakılmıştır.[67] 1915 yılı sonunda

---

[62] *İkdam*, 12 Nisan 1916.
[63] *Genelkurmay Başkanlığı I.Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi* I, Ankara 1970, s.223.
[64] Düstur, Tertip II, c.6, Dersaadet 1336, s.662.
[65] U.Gülsoy, *a.g.e*., s.168.
[66] Düstur, Tertip II, c.6, s.671.
[67] Düstur, Tertip II, c.6, s.697. Savaş sırasında artan asker ihtiyacını karşılamak için Osmanlı Genelkurmayı bedel verenlerin bir kısmını dahi askere almıştır. Dönemin Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul'daki büyükelçiliğinde askeri ateşe olarak bulunan General J.Pomiankowiski bedel-i nakdi uygulaması hakkında şunları kaydediyor. *" Enver Paşa, gelişen şartlar uyarınca Nisan 1915'teyeni bir askerlik kanunu çıkardı. Balkan Savaşı'ndan evvel kalan kanunda bazı muafiyetler vardı.*

erat sayısında hissedilir bir azalma olduğu için Türkiye'de yaşayan Müslüman İranlılar, Kuzey Afrikalılar, Arnavutlar, Boşnaklar v.b.askere alınmak istendi. Ayrıca silah altına çağırılan gayri müslim ihtiyat ve müstahfaza efrada yönelik çıkarılan 3 Ağustos 1914 tarihli kanunda, harp vergisi ve vilayet hissesi olmak üzere 30 Osmanlı Altını ile mükellef tutuldukları bildirilmiştir.[68] Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 42. ve 147.maddelerine göre, bir sene müddetle silah altına alınıp, ihtiyat zabit namzedliğine tayin edilenlerin bedel-i nakdileri kabul edilmemiştir. Ayrıca kanuna göre, kanunun ilan tarihinden önce dahi kıtalarına katılmış efrat varsa onlar da bu kanundan yararlanabilecekti. Sadece Amele Taburları'nın orduya henüz iltihak etmiş,[69] Gayri müslim Osmanlı vatandaşlarından bedel kabul edilmeyeceği belirtilmektedir.[70] Savaş yıllarında bedel-i nakdî miktarının Müslümanlar için 50 gayri müslimler için 30 Osmanlı altını olması bir eşitsizlikti. Osmanlı Genelkurmayı kabul edilen Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-i Muvakkati ile imparatorluğun tüm unsurlarına askeri hizmet çağrısı yapsa da ordunun asıl dayanak noktasını hiç kuşkusuz yine Müslüman efrat oluşturmaktaydı.

Nitekim Harbiye Nezareti'nin emriyle silah altına çağrılan Rum ve Ermeniler içerisinde kuşkulu ve güvenilmeyenlerin muharip birliklerden alınarak geri hizmet birliklerine-amele taburlarına-alınmaları, ayrıca makam mevki sahibi veya zengin olanların bedel vermeleri[71] bunun göstergesiydi.

Er ikmali çalışmaları sırasında 14 Nisan 1915 tarihinde I.ve VI.Kolordu Bölgeleri'nde, 1306 ve 1309 doğumlulardan henüz askere çağrılmamışların listesi aşağıdaki şekildedir; [72]

I.Kolordu	7.542	Türk	885	Gayri Müslim
II.Kolordu	205	Türk	243	Gayri Müslim

Bu meyanda askerden muaf tutulan askerlerin sayısı takriben acemilerin %50'sine ulaşıyordu. Yeni askerlik kanununa göre bütün Osmanlı Vatandaşları din ve milliyet ayrımı yapılmaksızın askerlik göreviyle mükellef tutuluyordu. Fakat bunun yanında 50 Pfund–1000 Frank-olarak ödenecek bedelli askerliğe de yer veriliyordu. Yürürlükteki askerlik kanununa göre, Nisan 1915 yılı itibariyle 45 Lira karşılığında bedel ödenmesine başlandı. Türkiye'de askerliğe elverişli en az 50 bin kişi yaşamaktaydı"; Joseph Pomiankowiski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914–1915 I.Dünya Savaşı*, (Trc. Kemal Turan), İstanbul 1990, s.143.

[68] Düstur, Tertip II, c.6, s.913.

[69] BOA, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti (DH.UMVM),54/44,

[70] BOA ,DH.ŞFR, 53/131.

[71] *Genelkurmay Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I.Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X, Ankara 1985, s.206.

[72] Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e*, s.207.

III.Kolordu	2662	Türk	1.170	Gayri Müslim
IV. Kolordu	5.838	Türk	1.106	Gayri Müslim
V. Kolordu	3.000	Türk	-	
VI.Kolordu	7.821	Türk	1.164	Gayri Müslim

Savaşın hemen başlarında kabul edilen kanunla da bedel-i nakdinin tahsilinin mümkün olamadığı durumlarda mükellefiyet-i bedeniyye usulünün tatbik olunabileceği karar altına alınmıştır. Bazı vilayetlerde ilga edilmiş amele-i mükellefiye usulü tatbik edilmek istenmiş, fakat uygulama sahası bulamamıştır. 1286 tarihli tarik mükellefiyetine göre, 16 yaşından 60 yaşına kadar herkesin 12 saat mesafede her yerde yol inşaat ve tamiratında çalışabileceklerdi. Fakat bu kanun daha sonra görülen yolsuzluk ve usulsüzlükler sebebiyle tadil edilerek, 1306 tarihinde yapılan düzenlemeyle yaş sınırı 20'ye çıkarılmıştır. Ayrıca mükellefiyetin ya vilayetin gelir durumuna göre bedel-i nakdi alınarak ya da dörder gün çalıştırılmak şartıyla yerine getirilmesi karar altına alınmıştır.[73]

Savaş sırasında Safed ve Taberiye'de yaşayan Avusturya tebaasından Musevilerden cemaat namına bedel-i askerî ve askeri yol inşaatlarında sarf edilmek üzere para toplanmasına karar verilmiş, fakat Avusturya Sefareti'nin Babıâli'ye başvurusu üzerine bundan vazgeçilmiştir.[74] Tehcir hadisesinden sonra Osmanlı Genelkurmayı özellikle Ermeni milletine mensup Osmanlı askerlerinin bedel-i nakdî vererek ordudan terhis olmaları durumuna özel bir ehemmiyet vermiştir. Ermeni tehcirini takip eden aylarda hiç kuşkusuz en çok dikkat edilmesi gereken husus bedel vermek suretiyle İstanbul'a gelen Ermeni efradın sıkı bir araştırmaya tabi tutulmasıydı.[75] Nitekim Talat Paşa, ilgili mutasarrıflıklara gönderdiği 30 Mart 1916 tarihli emirle,[76] Ermeni efrattan gerek hava değişimi gerekse de bedel-i nakdî vermek suretiyle terhis olunanların şimendifer, sahil ve menzil hattından uzak olan Konya Vilayeti dâhilinde Koçhisar ile Tuz Gölü civarına yerleştirilmelerini istemiştir.

Bu konuda göze çarpan örneklerden biri de Niğde Amele Taburu Efradından Kartallı Sabuhoğlu Mikail'dir. Adı geçen şahıs bedel-i nakdî vermek suretiyle terhis

[73] BOA, DH. İD, 198/14–4.
[74] BOA, DH.ŞFR, 59/121.
[75] BOA, DH.ŞFR, 59/154.
[76] BOA, DH.ŞFR, 62/182.

olmuş, fakat İstanbul'a gitmesi engellenmiştir.[77] İhtiyat ve müstahfaza sınıfında bulunan müslümanlarda bedel-i nakdîden yararlanabiliyordu. Fakat belirlenen bedelin fazla oluşu, bu kanundan yararlananları, ancak üst devlet memuriyetlerini işgal eden sınırlı sayıdaki bir zümreye münhasır kılmıştır. Örneğin Tebabet-i Sultaniye II.Katibi Hüseyin Tahsin Bey'in bedel başvurusu kabul edilerek terhis edilmiştir.[78]

1.4. Amele Taburlarının Oluşturulması

Amele taburları sadece I.Dünya Savaşı sırasında teşkil edilmemiş, savaştan çok öncede muhtelif isimler altında Osmanlı Klasik döneminde orduda istihdam edilmiştir.

Ordu sefere çıkarken en önde akıncılar giderdi. Akıncıların gerisinde asıl ordudan bir günlük mesafede yol açmak, köprüleri tamir etmek ve kazıklar çakarak ordunun geçeceği güzergâhı hazır hale getiren kazmacılar-istihkâmcılar- vazife görmekteydi.[79] Bu sınıfı tüneller kazarak barut ve fitil yardımıyla kale bentlerini yıkan lağımcılarla karıştırmamak gerekmektedir. Zira, Ermeni, Rum ve Hıristiyan Boşnaklardan mürekkep olan Lağımcılar asla siper kazmazdı.[80] Osmanlı Ordusunu modernleştirme çabaları kapsamında Halil Hamid Paşa'nın sadaret makamına gelmesi üzerine Sür'at Topçuları Ocağı yeniden kurulmuş ve İstihkâm Mektebi için de Fransa'dan mütehassıslar istenmiştir.[81] Lağımcı Ocağı'nın ıslahına çalışıldığı bir sırada istihkâm sınıfı için de girişimde bulunulmuş ve getirilen mühendislerle 1784 yılında mühendishane adıyla yeni bir okul kurulmuştur. III.Selim'in ıslahatları sırasında istihkamcılık; lağım, köprü, tabya, kale yapımı işleriyle görevli bir sınıf olarak kurulmuştur.Yine yapılan ıslahatlar neticesinde ortaya çıkan köprücü sınıfı, sefer sırasında kullanılmak üzere inşa veya tamiri gerçekleştirilecek köprülerde istihdam edilmişlerdir.[82]

Gittikçe artan asker ihtiyacı Osmanlı Devleti'ni zamanla gayri müslim tebaasından da asker istemeğe itmiş ve bunların bir kısmının cephe gerisinde istihdamına karar verilmiştir. 1851 yılında başlatılan bir uygulamayla Hıristiyanların askerlikleri süresince donanma yerine, Tersane-i Amire'deki esnaf taburlarında

---

[77] BOA, DH.ŞFR, 60/104.
[78] BOA, BEO, 324830.
[79] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları II*, Ankara 1984, s.255.
[80] İ.H.Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.132.
[81] İ.H.Uzunçarşılı, *a.g.e.,* s.67.
[82] İ.H.Uzunçarşılı, *a.g.e.,* s.135.

kullanılmalarına karar verilmiştir. Bu değişikliğin sebebi tersanede istihdam edilen başıbozuk amelenin yerine Hıristiyan neferlerin istihdam edilmesiydi. Bu sayede tersane işleri için muvazzaf amele yetiştirilmiş olacaktı.[83] İlk etapta kurayla Kesriye Sancağı'ndaki Hıristiyanlardan kura usulüyle toplanmak istenen amele, yörede büyük bir tepki toplamıştır. Bunu üzerine Babıâli, yöre ahalisinin kura usulünü kabul edinceye kadar geçecek zaman zarfında yine eskisi gibi-patrikleri tarafından verilen defterlerle-tertip usulünün devam ettirilmesine karar vermiştir. Ayrıca Babıâli, buraya alınacak neferlere redif tezkeresi vererek askerlik müddetleri süresince cizyeden muaf olmalarına karar vermiştir. Kısa bir süre sonra, Kesriye Sancağı'ndan Tersane-i Amire için kuraya tabi edilmeyerek alınıp, amele taburlarında marangoz ve iplikhanede istihdam edilmesi kararlaştırılan otuz sekiz nefer Yunanistan'a firar ettiği için, Kesriye Sancağı ahalisi üzerinde bulunan yükümlülüğün bedelen toplanmasına ve bu bedel ile tersanede ücretli amele istihdamına karar verilmiştir.[84]

Osmanlı Devleti'nde kömür işletmeciliği I.Abdülmecit'in Zonguldak kömür havzasını bir fermanla kendi himayesine yani "Hazine-i Hassa" ya dâhil etmesiyle başlamıştır. Padişah donanmanın yavaş yavaş buharlı gemilere dönüşmesi ve saraya da gelir temin etmek için Zonguldak havzasını yıllık 30.000 kuruşa Galata sarraflarından birine kiraya vermiştir. Kömür madenlerinde ilk kez asker işçi istihdamı usulü, Kırım Harbi esnasında ortak müttefik donanmasının kömür ihtiyacını karşılamak için uygulamaya konulmuştur. Ocaklarda çalıştırılan işçiler günlük iki ile iki buçuk kuruş arasında değişen oranlarda ücret almışlardır. Kömür havzalarıyla ilgili ilk nizamname de 1864 yılında ilan edilmiştir. Bu nizamname ile çevre köylerden on dört, köy halkından da on üç yaşından elli yaşına kadar olan sağlıklı erkeklerine çalışma mecburiyeti getirilmiştir. Yöre halkının askerden muafiyeti de belirli esaslara dayandırılmıştır. Özellikle Kırım Harbi esnasında ayrılan bazı müstahdem askerler, memleketi neresi olursa olsun askerlik müddetleri boyunca redif bölümü dâhil madenlerde çalıştırılmışlardır. 1876 yılına gelindiğinde havzanın durumu oldukça kötü şartları haviydi. Bu dönemde özellikle kömür üretiminin talebi karşılamaması ve ocaklarda mecburi çalışan askerlerin firarları göze çarpmaktadır. Firarlarda öne çıkan sebep ise, amelenin parasını alamaması ve doğal olarak en zaruri ihtiyaçlarını bile

[83] BOA, İD, 16662/267; U.Gülsoy, *a.g.e.*, s.50-51. Bkz. Ek 1.
[84] BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair (AMKT. NZD), 65/76.

karşılayamaz hale gelmesiydi. Bu durum askerler arasında ufak çaplı isyanlara da sebebiyet vermiştir.[85] Balkan ve Trablusgarp Savaşları'nda havzalarda çalışan işçilerine büyük çoğunluğu cephelere sevk edilmiş, askerler kömür havzalarında azalarak sadece kontrol işleri ve idari işlerde istihdam edilmişlerdir. I.Dünya savaşı sırasında da asker işçilerin istihdamı düşünülmüşse de muharip sınıflara gereken efrat nedeniyle bundan vazgeçilmiştir.[86]

II. Meşrutiyet'ten itibaren Osmanlı Ordusu'nda muharip sınıflarda görev yapan gayri müslim Osmanlı askerleri I.Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle tıpkı Müslüman neferler gibi orduya alınmıştır. Fakat gelişen savaş koşulları, özellikle de bir kısım Ermeni ve Rumların Osmanlı Devleti aleyhine olan tutumları Osmanlı Harbiye Nezareti'ni Ordudaki gayri müslim neferlere yönelik bazı tedbirlere itmiştir. Bu tedbirlerin başında da ordudaki silahlı gayri müslimleri silahsızlandırarak onları Amele Taburları'na-işçi taburları-göndermek olmuştur. Osmanlı Harbiye Nezareti'ni Almanlarla beraber bu tedbiri almaya iten, Balkan Savaşları'nın acı tecrübelerinden ziyade, hiç kuşkusuz harbin hemen başında yaşanan toplu firarlar ve Doğu Cephesi'nde gönüllü olarak Rus Ordusu tarafına geçen Ermenilerdi.

Büyük Harbin ilk yıllarında, Osmanlı Ermenileri arasında Osmanlı Devleti'nin yok olacağı gerekçesiyle propagandalar yapılmış, hatta İstanbul'da bir kongre dahi tertiplenmiştir. Bu kongrenin sonuçlarını görüşmek üzere Mebus Papasyan ile Viremyan Erzurum'a gelerek Kafkasya'dan gelen Taşnak delegeleri ile ikinci bir kongre akdetmiş ve çeşitli kararlar almışlardır. Burada alınan kararlara göre, Ruslar Osmanlıdan koparacakları topraklar üzerinde Ermenilere bir yurt verecek, Osmanlı Ordusu'ndaki Ermeni efrat da silahlarıyla Rus Ordusu'na katılacaktı.[87] Bu olağanüstü dönemde özellikle İmparatorluğun Doğu ve Güney Anadolu Bölgelerinde Ermeni eşkıyalarıyla beraber Ermeni asker firarları bir hayli artmıştır. Bitlis, Halep ve Dörtyol'da Ermeniler tarafından asker ve jandarmaya tecavüzler sıklaşmıştır.[88] Van ve Bitlis arasındaki Ermeni köylüleri kendilerine katılan Ermeni asker firarileriyle beraber ayaklanarak Van telgraf hattını kesmişlerdir. Van-Gevaş arasında seyahat eden Gevaş Kadısı ile Van'a posta evrakını nakleden jandarmalar pusuya düşürülerek şehit

[85] Erol Çatma, *Asker İşçiler*, İstanbul 1998, s.70–82.
[86] E.Çatma, *a.g.e*., s.110.
[87] Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), sayı: 83, (Mart 1983), belge no.1903, s.61.
[88] ATBD, sayı:85, (Ekim 1985), belge no.1999, s.23.

edilmiştir.[89] Yine Muş ve civarında Ermeni Asker firarileriyle jandarma ve onlara yardımcı olan depo taburlarıyla sık sık çatışmalar vuku bulmaktaydı.[90] Kağızman gibi yerlerde toplanan Ermeni asker kaçaklarının sayısı adeta küçük bir ordu hüviyetinde 8000 kişiyi bulmaktaydı. Çeteler şeklinde teşkilatlanan bu kuvvetlerin iaşe ve silah ihtiyaçları yöre Ermeni Halkı tarafından karşılanmaktaydı.[91] Bazı Ermeni askerler de firar ederek köylerde müteşekkil çetelere katılmakta ve yöredeki bir kısım Kürtlerin yardımıyla Rusya'ya firar edip, orada gönüllü Ermeni taburlarına katılmaktaydılar.[92] Muharip sınıflardaki bazı Ermeni subay ve doktorlar da sahip oldukları askeri bilgilerle Rus Ordusu'na katılmaktan geri kalmamış, verdikleri bilgilerle Türk bataryalarının yerlerini Ruslara bildirmekteydiler. Bir kısım Ermeni efrat da savaşın en şiddetli anında Türk askerler arasında propaganda yaparak avcı hatlarının bozulmasına sebebiyet vermiştir.[93] Yabancı konsolosluklardan birinde çalışan Tomas Mığırdiçyan da Mamüretü'laziz'deki askeri kıtaların sayısı ve durumu hakkında konsolosluğa hitaben bir rapor hazırlamış, fakat bu raporun ele geçirilmesi üzerine Divan-ı Harbe sevk edilmiştir.[94] Kayseri Sancağı'nda Ermenilerin evlerinde büyük miktarda bombalar, Fransızca, Rusça ve Ermenice yazılı şifreler ele geçirilmiştir. Bütün bu emareler memleket dâhilinde düşmanlarımız tarafından adeta bir ihtilal yapılmakta olduğu izlenimi vermekteydi.[95] Nitekim Harbiye Nezareti ilgili vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderdiği 11 Ağustos 1914 tarihli şifreyle,[96] Seferberlik münasebetiyle silah altına alınan gayri müslim neferlerin zaman kaybetmeksizin ellerinden silahlarının alınarak yol hizmetinde çalıştırılmalarını bildirmiştir. Bu emre göre ilgili vilayetler de ihtiyaç duydukları yolları kumandanlıklara acilen bildirecek ve ameliyatta kullanılacak alet ve edevatta temin edilecekti. Ordudaki Ermeni askerlerin ise, katiyetle askeri hizmetlerde kullanılmayacağı, karargâhlara bağlı dairelerde dahi istihdam edilemeyeceği vurgulanmaktaydı. Harbiye Nezareti'nin bu emri hemen uygulanmış ve süratle Ordudaki gayri müslim efrat silahsız amele taburlarına dâhil edilmiştir.[97] Ermenilerle

[89] BOA, DH.ŞFR, 48/188.
[90] ATBD, sayı:81, (Aralık 1982), belge no.1816, s.67.
[91] ATBD, sayı:83, (Mart 1983), belge no.1896, s.15.
[92] ATBD, sayı:83, (Mart 1983), belge no.1899, s.27.
[93] ATBD, sayı:83, (Mart 1983), belge no.1903, s.61.
[94] BOA, DH.ŞFR, 47/243.
[95] ATBD, sayı:85, (Ekim 1985), belge no.1999, s.23.
[96] BOA, DH.ŞFR, 43/214. Bkz. Ek 2.
[97] ATBD, sayı:85, (Ekim 1985), belge no.1999, s.23.

beraber Amele Taburlarına dâhil edilen diğer Hıristiyan efradın da İstanbul Boğazı gibi müstahkem mevkilerden uzak tutulması karar altına alınmıştır.[98]

Amele Taburları ilk etapta Ermeniler olmak üzere Rum ve Süryanilerden müteşekkil olduğunu, ayrıca taburlardaki Ermeni asker oranının %75 olduğunu savunan görüşler mevcuttur.[99] Hiç kuşkusuz Amele Taburları'ndaki etnik dağılımlar hakkında en güvenilir bilgiler Osmanlı Arşiv Belgelerinde bulunmaktadır. Bu belgelerden 1915 yılına ait I.Orduya bağlı Avrupa Yakası'ndaki Amele Taburları'nı gösteren cetvel şu şekildedir;[100]

[98] Zekeriya Özdemir, *I.Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994, s.115.
[99] İttihat ve Terakki'nin orduyu bir çeşit eritme potası olarak kullanması bir politika gereği olup, tehlikeli olarak kabul edilen azınlıkların Türk Birlikleri içerisinde erimesi anlamına gelmekteydi. Ancak Müslümanlar söz konusu olduğunda, etnik olarak homojen gruplar bir istisna değil bir kuraldı. Farklı etnik topluluklar arasında açık bir hiyerarşi vardı. İngiliz ve Alman subaylar iyi Anadolu birlikleri'nden veya ikinci sınıf arap birlikleri'nden söz etmekteydiler; E.J. Zürcher, *Savaş Devrim ve Uluslaşma*, s.210.
[100] Z. Özdemir, *a.g.t.*, s.48–54.

I.Orduya bağlı Avrupa Kıtası'ndaki Amele Taburları'nı gösteren cetvelde,

İsmi	Bulunduğu Mevki	Müslim	Rum	Yahudi	Ermeni	Toplam
I.Lüleburgaz Amele Taburu	Lüleburgaz	181	2586	263	143	3173
III. Çorlu Amele Taburu	Çorlu	681	1986	111	306	3084
Pınarhisar Amele Kıtası	Pınarhisar	8	535	13	-	563
Bolu Amele Taburu	Bahçeköy	182	198	2	872	1254
Bakırköy Amele Taburu	_	525	1683	250	1652	4110
Bakırköy Amele Taburu	Zincirlikuyu	216	487	18	345	1401
I.Çorlu Amele Taburu	Azayma	80	890	9	43	1047
Demirköy Amele Müfrezesi	Demirköy	-	227	24	9	260
Demirköy Amele Müfrezesi	Demirköy	-	160	-	-	160
Toplam……		1873	8747	690	3370	15052

Tablodaki veriler irdelenecek olursa;

Müslüman askerlerin tüm tabura oranı: % 12,4

Ermeni askerlerin tüm tabura oranı: % 22,3

Rum askerlerin tüm tabura oranı: % 58,1

Yahudi askerlerin tüm tabura oranı: % 4,5

I.Orduya bağlı Asya Kıtası'ndaki Amele Taburları'nı gösteren cetvelde,

İsmi	Bulunduğu Mevki	Müslim	Rum	Yahudi	Ermeni	Toplam
I.Adapazarı Amele Taburu	İzmit	128	481	8	782	1399
II. Adapazarı Amele Taburu	İzmit	100	395	7	331	833
Sarıyer Amele Taburu	İzmit (Solaklar)	298	99	-	198	595
Bakırköy Amele Taburu	İzmit	500	500	-	400	1400
İzmit Amele Taburu	İzmit	79	464	8	722	1273
III. Adapazarı Amele Taburu	Sapanca	149	274	7	277	707
Balâ Amele Taburu	Samanderesi	1064	611	121	631	2427
Sille Amele Taburu	Doğançay	200	350	-	600	1150
Karamürsel Amele Taburu	Değirmendere	220	-	430	-	750
Karamürsel Amele Taburu	Adapazarı	200	-	400	-	600
Toplam……..		2938	3174	981	3941	11134

Tablodaki veriler irdelenecek olursa;

Müslüman askerlerin tüm tabura oranı: % 26,3

Ermeni askerlerin tüm tabura oranı: % 35,3

Rum askerlerin tüm tabura oranı: % 28,5

Yahudi askerlerin tüm tabura oranı: % 8,8

Her iki tablo mütalaa edilecek olursa;

I.Orduya bağlı müslüman askerlerin tüm ordudaki neferlere oranı: % 18,3
I.Orduya bağlı rum askerlerin tüm ordudaki neferlere oranı: % 45,5
I.Orduya bağlı yahudi askerlerin tüm ordudaki neferlere oranı: % 6,3
I.Orduya bağlı ermeni askerlerin tüm ordudaki neferlere oranı: % 27,9
gibi bir istatistikle karşılaşılmaktadır.

Amele Taburları'nın bulundukları mevki etnik dağılımlarını etkilemektedir. Bu dönemde çeşitli Kolordulara ve Menzil Müfettişliklerine bağlı Amele Taburları'nın durumları şöyledir;

Halep Menzil Müfettişliğine bağlı 5100 amelenin; 1872'si müslüman, 1494'ü rum, 664'ü ermeni, 175'i yahudidir.

III. Kolordu'ya bağlı yedisi Sivas, üçü Samsun'da olmak üzere on Amele Taburu vardı. Bu taburlardaki 7000 amelenin; 3637'si rum, 2535'i ermeni, 828'i de müslüman idi.

IV. Kolordu'ya bağlı 9649 amelenin; 2672'si müslüman, 5842'si ermeni idi.

IX.Kolordu'ya bağlı 6172 amelenin; 4869'u ermeni, 1199 rum idi.

İhtiyaç sebebiyle kurulan Amele Taburları'nda istihdam edilen kişiler sadece vasıfsız eleman statüsünde değil, işinin erbabı addedilen kişiler de mevcuttu. I.Menzil Müfettişliğine bağlı Amele Taburları'nın mesleklerine ve milliyetlerine göre dağılımı ise şöyledir;[101]

[101] Z.Özdemir, *a.g.t*., s.55-56.

ADI	Müslim	Rum	Ermeni	Yahudi	Süryani	TOPLAM	Zabit	Tomacı	Tesviyesi	Demirci	Taşçı	Duvarcı	Marangoz	Amele	TOPLAM
IX.Amele Taburu	267	267	104	31	-	885	9	-	-	4	6	8	7	860	885
X.Amele Taburu	227	299	163	3	12	912	8	-	61	6	9	6	10	831	912
Denizli Amele Taburu	350	552	115	15	-	922	6	-	7	2	2	10	3	908	922
I.Amele Taburu	212	29	49	3	-	402	9	-	-	3	17	-	5	278	402
II. Amele Taburu	190	-	225	9	-	424	9	-	-	4	18	-	3	49	424
Eskişehir Amele Taburu	132	125	70	3	-	220	6	-	-	-	-	-	-	220	220
Nevşehir Amele Taburu	661	182	182	-	-	899	6	-	-	-	-	-	2	897	899
Kastamonu Amele Taburu	502	122	122	3	-	750	10	-	-	-	8	-	3	739	750
Kütahya Amele Taburu	866	103	103	3	-	1038	12	-	-	-	-	1	1	1036	1038

Genç müslüman nüfusun cephede olması sebebiyle, Amele Taburlarında istihdam edilen müslüman neferler gayri müslimlere nazaran yaşça büyüktür. Sözgelimi, VI.İnşaat Taburunda istihdam edilen Müslüman neferlerden Halil oğlu Civan 1290 doğumlu olup 43 yaşındadır. Oysa ki, aynı taburda görev yapan Dimostini ise, 1314 doğumlu olup sadece 20 yaşındadır.[102]

Devam eden savaş Osmanlı Devleti'ni özellikle Anadolu sahillerini koruma altına almaya itmiştir. Bu amaçla Karadeniz sahil kesiminde yaşayan bazı Rumlar da

[102] Z.Özdemir, *a.g.t*., s.92.

tehcire tabi tutulmuştur. Ermeni Tehcir Kararı'nı takip eden süreçte de Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, saldırıya açık Samsun, Ünye gibi sahil kentlerinde terzihane ve inşaatlarda istihdam edilen Ermeni Askerlerini Sivas-Tokat gibi daha müstahkem mevkilerdeki yollarda çalıştırmak üzere gönderilmelerini istemiştir.[103] Şimendifer Fabrikası ve inşaat mahallerinde çalışan Ermeni müstahdemin ve amelenin sevki ise daha sonraki kararlara bırakılmıştır.[104]

Gayri müslimlerin ellerinden silahlarının alınıp Amele Taburlarına gönderilmeleri hadisesini dönemin Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul'daki büyükelçiliğinde askeri ataşe olarak bulunan General J.Pomiankowiski şöyle değerlendirmiştir;

"Ermeni Milleti'nin halet-i ruhiyesini iyi bilen Talat ve Enver Paşalar, harbin başlamasıyla beraber Ermeni Cemaat Liderleri'ni çağırarak, onlara düşmandan yana olmamaları ve bilhassa Ermeni Halkı'nın düşmanla işbirliği yaparak Osmanlı Ordusu'nu sabote etmemelerini tembihlemişti. Bu uyarının ne manaya geldiğini çok iyi anlamışlardı. Bu uyarılara rağmen Ermeniler, Türk Birliklerine karşı hasmane tutumlarını sürdürdüler. Harbin başlamasıyla pek çok Ermeni asker başlarında subayları ve mebusları olduğu halde, sınırı geçerek Rus Ordusu'nda gönüllü birlikler oluşturdular. Bu teşkil edilen birlikler sınırın Osmanlı tarafına geçerek Türk Köyleri'ni tarumar ettiler. Bu yetmezmiş gibi ayrılıkçı Ermeni çeteleri de Türk Karakolları'na ve nakliye araçlarına baskınlar düzenlemişlerdir. Türk hükümeti Ermenilerin büyük bir isyan çıkaracağından korkuyordu. Türk Hükümeti artan Ermeni firarları üzerine ordudaki Ermeni ve Rumların ellerinden silahlarını almaya ve onları istihkâm taburlarına-işçi taburları- göndermeye karar verdi."[105]

I.Dünya Savaşı sırasında İngiltere yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüş, bu faaliyetlerin bir sonucu olarak da birçok mavi kitap neşretmiştir. Bu kitaplardaki iddialar hamaset yüklü, propaganda amaçlı düzmece belgelere dayanmaktaydı. Kitapları hazırlayanların başında ünlü tarihçi ve istihbaratçı Arnold Toynbee gelmektedir. Bu kitaplardaki bilgiler kaynakları belli olmayan hayali kişilere ve Amerikan misyonerlerine aittir. Zaten Toynbee de, Türkiye aleyhine yazılan Mavi Kitap'ın

[103] BOA, DH.ŞFR, 54/439. Bkz. Ek 3.
[104] BOA, DH.ŞFR, 55/64.
[105] J.Pomiaankowiski, *a.g.e.*, s.143.

propaganda amaçlı yazıldığını kabul etmiştir. Tahmin edilebileceği üzere bu kitapta Ermeni tehcirinden dolayı Türkleri karalayan ifadeler, Ermeni askerlere sürekli en kötü işlerin yaptırıldığı ve planlı bir şekilde katledildiklerine dair asılsız iddialar mevcuttur. Belçika'da sivil halka katliam yapıldığı yolunda bilgiler içeren bir Mavi Kitap'ı da aynı İngiliz Hükümeti Almanlar aleyhine yayınlamıştır. İngiltere bu asılsız iddialardan dolayı Almanya'dan 2 Aralık 1925 tarihinde özür dilemiştir.[106]

Amele Taburları'nda istihdam edilen neferlerden biri de Manoli Aksiyotis'dir. Adı geçen kişi 1915 Ocak Ayı'nda askere alınmış, arkadaşlarının çoğu kaçmayı yeğlediği halde Manoli, kaçak olarak yaşamaktansa bilmediği amele taburlarına katılmıştır. Ona göre, kaçmak adeta bir sürgün hayatı ile eşdeğerdi.*"Her akşam kapıya tekmeler inmesi demekti; yersiz yurtsuz bir sığınak bulabilmek umuduyla oradan oraya sürünmek, diri diri gömülmüş ya da boğazına kadar çamura batmış olarak yaşamak demekti. Bin kat daha evla idi Amele Taburları!"*…Manoli, Ankara'nın seksen km. uzağındaki Kilisler Köyü'nde bulunan II.Amele Taburu'na verilmiştir. Bölgede yolları onarmak ve savaştan önce bir Fransız şirketinin başlattığı demiryollarını bitirmek için on iki tabur bulunmaktaydı.[107]

Ermeni Tehciri sırasında sevke tabi tutulan Ermeni kafileleri içerisinden askerliğe müsait olanların bir kısmı da teşkil edilen bu Amele Taburlarına gönderilmiştir. Nitekim Konya Vilayeti'nde iskân edilmek üzere Maraş'tan sevk edilen

---

[106] James Bryce-Arnold Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916, İstanbul 2005, I, s.16, 175, 205. Ordudaki silahlı Ermenilerin Babıali tarafından askeri bir gereklilik olarak silahsızlandırılıp Amele Taburları'na gönderilmesi meselesi, asılsız iddiaları da beraberinde getirmiştir. Bu iddia sahiplerinin başında dönemin Amerikan Büyükelçisi A.H.Morgenthau gelmektedir. Morgenthau'ya göre, daha evvel silah taşımaları yasak olan Ermenilerin, savaş başlangıcında silahlarla donatılmaları ve Van olayları sırasında bu savaşçı kişiliklerinin ortaya çıkması, Babıâli açısından bu milletin silahlarından mahrum edilmesini elzem haline getirmiştir. Silahsız işçi sınıfına indirilen Ermeniler, çok ağır şartlarda çalıştırılmış, bazen zor tabiat şartlarında kendiliklerinden ölüme, bazen de planlı olarak katledilmişlerdi; A.H.Morgenthau, *Secrets of the Bosphorus*, Londra 1918, s.199. Bu aslısız iddialara mukabil, batılı araştırmacılar arasında bu hadiseyi, akıl ve mantık ölçüleri içerisinde değerlendirenler de vardır. Georges de Maleville'e göre, bu iddialar tartışılmaya bile değmeyecek düzeydedir. Osmanlı Harbiye Nezareti'nin aldığı kararı doğru bulan araştırmacı görüşlerinde şunlara yer vermektedir. "*Bu savın çocuksuluğu, bir tartışma düzeyinde yerini almaktadır. Zira Osmanlılar savunmasız Ermeni halkını gerçekten ortadan kaldırmak isteseydi, silahlarını elinden alacağı yerde, hiç silahlandırmamaları daha iyi olmaz mıydı? Ve eğer daha sonra dört aylık savaşın sonunda silahlarını geri almak üzere, Ermeniler silahlandırıldıysa, bu karşı tezin saldırgan savlarının aksine, 1914 Kasımı ile 1915 Şubat'ı arasında, örneğin Ermeni erlerinin silahlarını alıp toplu firar gibi, İmparatorluk içerisindeki Ermenilerin ihanetine Osmanlı Genelkurmayını inandıran bazı olayların geçtiğini göstermez mi?"* ; Georges de Maleville, *1915 Osmanlı-Rus Ermeni Trajedisi*, (Çev.Necdet Bakkaloğlu), İstanbul 1998, s.39.

[107] D.Sotiriyu, *a.g.e*., s.89-91.

80 kişilik bir Ermeni kafilesinden 47'si Menzil Kumandanı tarafından Pozantı'da alıkonularak civardaki Amele Taburları'na gönderilmiştir.[108] Ayrıca Talat Paşa'nın hususi el kitabından edinilen bilgilerden de tehciri müteakip, Toros İnşaat Mahalli'ne 1152 Ermeni'nin gönderilmiş olması,[109] bu kişilerin büyük bir ihtimalle amele efradı olarak ayrıldığına işaret etmektedir.

Artan asker ve amele ihtiyacı Osmanlı Harbiye Nezareti'ni çeşitli alternatifler üretmeye zorlamıştır. Bakaya kalmış efrattan yararlanılmaya çalışıldığı gibi,[110] ücret mukabili amele istihdamı yoluna da gidilmiştir. Hüdavendigar Vilayeti civarında artan amele ihtiyacı karşısında Mutasarrıfın Dâhiliye Nezareti ile yazışması sonucu mahalli hükümetin nezareti altında bölgedeki Rumlardan yevmiye ile Amele çalıştırılması kararına varılmıştır.[111] Bu yöntemin uygulandığı yerlerden biri de fevkalade stratejik öneme sahip Bağdat Şimendifer Hattı idi. Hattın Re'sülayn ile Nusaybin arasındaki kısmında münasip miktar yevmiye ile iki bin müslüman mültecinin istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca burada çalıştırılacak amelenin ailelerinin de hat civarında inşa edilen çadır ve baraklarda konaklayıp, iaşelerinin de ilgili Kumpanya tarafından karşılanması karar altına alınmıştır.[112] Amele ihtiyacını karşılamak için başvurulan yollardan biri de, cezaevlerinde yatan mahkûmlardı. Dâhiliye Nezareti ilgili vilayetlere gönderdiği yazıyla,[113] İnşaatlarda çalıştırılmak için duvarcılık sanatından anlayanların, ayrıca güçlü-kuvvetli rençperliğe elverişli mahkûmların ayrılarak İstanbul'a gönderilmelerini istemiştir.

Yol ve köprü inşası ve hasat işlerinde kullanılmak üzere teşkil edilen Amele Taburları için gereken efrat temin edildikten sonra müslim-gayri müslim arta kalan fazla efrad da en yaşlılarından başlamak üzere izin verilmesi ilgili kumandanlıklara bildirilmiştir. Buna göre gelecek efrad göz önüne alınarak 85 (1868) doğumlulardan başlayarak hangi doğum tarihlilere kadar izin verileceği ilgili kumandanlıklara

---

[108] BOA, DH.ŞFR, 63/191.
[109] *Hürriyet*, 24 Nisan 2006.
[110] BOA, DH.İD, 180/62.
[111] BOA, DH.ŞFR, 56/40.
[112] BOA, DH.ŞFR,76/243-94.
[113] BOA, DH.ŞFR, 79/186.

yazılmış,[114] ayrıca bu efradın yapılacak ilk çağrıda vakit kaybetmeden kıtalarına dâhil olmaları karar altına alınmıştır.[115]

Osmanlı Devleti gibi Bulgaristan'da tebaası olan bir kısım Rum vatandaşını daha güvenli gördüğü yerlere sevk ederek, sevke tabi tutulanlardan yararlanmıştır. Bulgar Savaş Bakanlığı Kavala, Siroz, Drama Havalisi'nde oturan Rumların on altı yaşından altmış yaşına kadar olanlarının ziraat ve yol işlerinde istihdam olunmak üzere adı geçen mahallerden uzaklaşmalarını temin etmek için Dobruca'ya sevklerini kararlaştırmıştır.[116]

1.5. Menzil Teşkilatları ve Amele Taburlarının Yerleri

I.Dünya Savaşı'nda iaşe dağılımını düzenlemek üzere, askeri komutanların emrinde olmak kaydıyla orduya lojistik destek sağlamak amacıyla her ordu için bir menzil bölgesi tesis edilmişti. Menzil bölgesindeki lojistik hizmetler Ordu Komutanlığı'nın emrinde bulunan menzil müfettişlerinin görev ve sorumluluğundaydı. Menzil bölgesi sınırları askeri harekâtın seyrine, tesis olanaklarına, hayati kaynaklarının genişliğine, ulaşım olanaklarına ve ordunun o anki durumuna göre değişmekteydi.[117]

Savaşın durumuna göre yeni menzil müfettişlikleri kurulabilmekteydi. Örneğin, Halep civarından başlayıp, bütün Fırat'ı içine alan VII.Ordu Menzil Müfettişliği 1917 yılında kurulmuştur. VI.Ordunun kendi menzil müfettişliği vardı.Bu iki menzilin amiri olmak ve doğrudan Yıldırım Karargahı'na bağlı olmak üzere Halep'te bir de Baş Menzil Müfettişliği kurulmuştur. Her ordunun kendi menzil müfettişliği olmakla beraber, aynı zamanda Baş Menzil'le de irtibatlı olacaklardı. VII.Ordu Menzil Müfettişliği'ne Yarbay Kemal Bey seçilmiş, kurmay başkanlığına da bir Alman getirilmişti. Baş Menzil Müfettişliği'ne de doğrudan maiyeti ile birlikte bir Alman generali atanmıştır. Baş Menzil Müfettişliği'nin bu haliyle Türk Ordusu'na faydalı olamayacağı ve Türk Ordusu için faydalı bir menzil teşkilatı sistemin kuramayacağı savaşın devam ettiği yıllarda ortaya çıkmıştır. Baş Menzil Müfettişliği'nin yegâne yaptığı iş Alman Birlikleri'nin iaşe ve giyeceklerinin temini hususlarıyla sınırlı kaldı.[118]

---

[114] BOA, DH.ŞFR, 44/82.
[115] BOA, BEO, 322758.
[116] BOA, DH.EUM.3.Şb, 23/30.
[117] *Genelkurmay I.Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı* II, Ankara 1978, s.644.
[118] H. E. Erkilet, *a.g.e.*, s.21–22.

Savaşa katılma kararının alınmasıyla Harbiye Nezareti'nde Levazımat-ı Umumiye Riyaseti'ne bağlı Levazım Dairesi Başkanlığı bu sınıfa dâhil ikmal maddelerinin tedarik ve dağıtımıyla görevliydi. Bölgesel olarak yapılan bu tedarik ve depolama Levazım Başkanlığınca yapılıyorsa da, bunların birliklerin iaşe kollarına aktarılacağı yere kadar götürülmesi için Menzil genel müfettişliği ulaştırma kollarından yararlanılmaktaydı.[119] Orduların menzillerinde o tarihteki uygulamalara göre bir kolorduda; üç beygir ve bir öküz deposu, dört ekmekçi takımı, 1200 mevcutlu altı amele taburu, her biri 150 deveden oluşan on deve kolu kesinlikle bulunmalıydı.[120]

Osmanlı Devleti'nin seferberliği ilan etmesinden evvel de istihkâm bölüğü vardı. Seferberliğin ilanını müteakip yeterli teknik eleman ve malzemenin olmayışı nedeniyle bu taburlar küçük birliklere dönüştürülerek bağlı oldukları kolorduların görev durumlarına göre karışık bir örgütlenmeye gidilmişti. Müstahkem mevki istihkâm bölükleri de aynı şekildeydi. Yalnız bunlar kalelere bağlı olduklarından büyük ve küçük ağırlıkları yoktu.

17 Kasım 1915 tarihine göre düzenlenen Ordu Menzil Müfettişliklerinde konuşlanmış amele taburlarının durumu şöyledir:[121]

I.Ordu

Hamal Bölüğü: Bulgurlu(Halen Kadıköy-Acıbadem Yolunda çalışmakta)

II.Ordu

Amele Taburu: Hadımköy-Ergene

III.Ordu

Menzil Hattı: Erzurum

IV.ve VI.Ordu

Amele Taburları: Alluce, Kasayına, Alhuce, Birü's-seb'a, Halilü'r-rahman, Salt, Fatire(Aluca - Birü's-seb'a dekovilleri ve Birü's-seb'a-Rahle Demiryolları halen inşa halindedir.) Amele Birliği: Bağdat, Musul.

Orduların iaşesinden Levazım Daire Başkanları sorumlu bulunmaktaydı. Menzil Genel Müfettişliği, Levazım Dairesi Başkanlarıyla görüşerek orduların iaşesi için menzil

---

[119] *Türk silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I.Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Ankara 1985, X, 167.
[120] *a.g.e.*,s.119
[121] *a.g.e.*,s.223-229.

kollarını buna göre tertiplemekteydi. Bu dönemde (1915) Levazım Dairesi emrinde bulunan Amele Taburları ve Yol İnşaat Taburları'nın yerleri şöyleydi:[122]

I.Çorlu Amele Taburu Hadımköy'de
II.Çorlu Amele Taburu Hadımköy'de
III.Çorlu Amele Taburu Çorlu'da
IV. Çorlu Amele Taburu Hadımköy'de
I.Pirgos Amele Taburu Pirgos'ta.
I.Tekirdağ Amele Taburu Çanakkale'de
III.Tekirdağ Amele Taburu Muratlı'da
II.Lüleburgaz Amele Taburu Pınarhisar'da
II. Tekirdağ Amele Taburu Kırklareli'de
Çerkezköy, Vize Amele Taburu Çerkezköy'de
Sivas 8.Amele Taburu
Suşehri 6. Amele Taburu,8. Amele Taburu
Karaağaç Amele Taburu Karaağaç'ta
Dimetoka Amele Taburu Dimetoka'da
Maraş Amele Kıtası Maraş'ta
Mustafapaşa Amele Kıtası Mustafapaşa'da
Demirköy Amele Kıtası İnceköy'de
Lalapaşa Amele Kıtası Lalapaşa'da
Sicimli Amele Kıtası Sicimli'de
Pınarhisar Amele Kıtası Pınarhisar'da
Edirne Müstahkem Mevkii Amele Taburu Edirne'de

Yol İnşaat Taburları

1.Yol İnşaat Taburu
2.Yol İnşaat Taburu
3.Yol İnşaat Taburu
4.Yol İnşaat Taburu
5.Yol İnşaat Taburu

[122] *a.g.e.*,s.247-248.

6.Yol İnşaat Taburu

Palu Yol İnşaat Taburu

Çapakçur Yol İnşaat Taburu

Hamsiköy yaya kafilesi

Zigana yaya kafilesi

Ardaşa yaya kafilesi

Daltaban yaya kafilesi

Bayburt yaya kafilesi

Kap yaya kafilesi

Maden yaya kafilesi

Murathan yaya kafilesi

Hadarak yaya kafilesi

Usta yaya kafilesi idi.

İKİNCİ BÖLÜM

I.DÜNYA SAVAŞI'NDA AMELE TABURLARININ FAALİYETLERİ

2. 1. Yollar

Osmanlı Devleti gibi kara gücü deniz gücüne nazaran daha gelişmiş olan bir devlette yollar ayrı bir öneme haizdi. Osmanlı Devleti için karayolu ulaşımı özellikle savaş koşullarında hayati bir önem arz ediyordu.

1912 ve 1914 seferberlikleri Osmanlı Devleti'ndeki zaafiyetleri ortaya çıkarmıştı. 1912 yılının yavaş seferberliğinde temelde iyi yolların eksikliği, orduların ihtiyatları bünyesine katma, donatma ve beslenme konusundaki yetersizlikleri Asya vilayetlerinden ordunun Avrupa'ya geçmeden dağılması anlamına geliyordu. İkmal ve birlik hareketleri için sadece tek hatlı bir demiryoluna sahip olunması ile İstanbul'dan sadece 30 mil uzaklıkta cephede savaşan birlikler açlıktan kırılıyorlardı. Depolardan ayrıldıktan sonra ikmal malzemeleri ve yiyeceğin tükenmesi askerlerin çevrede bulduklarıyla yaşamak zorunda kalmalarına sebebiyet vermekteydi. Bu da asker arasında bulaşıcı hastalıkların sıkça görülmesine ve firarlara sebebiyet vermekteydi.[123]

İnşaatı ve tamiri yapılan yollar, ya düz yol veya çakıl dökülmek suretiyle inşa edilen şose yollardı. Yağışlardan sonra da bu yollar kolayca bozulmaktaydı. Yol inşaatlarında çalıştırılan Amele Taburları günümüzün modern inşa makinelerine sahip olamadıkları için genelde kol gücüne dayalı olarak; kazma, kürek, balyoz ve bir zabit eşliğinde çalıştırılmaktaydı. Çalışmalar sırasında buharlı silindir ve taş kırma makineleri kullanılıyor ise de günün şartlarında bunların temini çok güçtü.[124]

Şose inşaatlarında çalışan Amele Taburları bir sermühendisin gözetiminde çalıştırılmışlardır. Taburların iaşesi Harbiye Nezareti'ne ait olup, alet ve edevat bedelleri bazen hususi bütçeden karşılanmıştır.

---

[123] Erik J.Zürcher, *Devletin Silahlanması, Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, (Çev.M.Tanju Akad), İstanbul 2003, s.103.

[124] BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdüriyeti (DH.İUM),16-1,1-8. Buharlı silindirin kullanımı sırasında bazen kazalar olmuyor değildi.Akpınar Karyesi civarında bulunan Çorlu Amele Taburu'nun kullandığı silindirin bacası alev alarak yanmaya başlaması üzerine yangın rüzgarın da tesiriyle civar ormanlara sıçramıştır. Bakırköy Kaymakamlığı'nın verdiği bilgiye göre 1000 dönümlük orman alanı kül olmuştur; DH.EUM.3.Şb.,13/8.

Osmanlı Ordusu'nun en önemli ikmal bağlantıları olan karayollarının durumu savaşın başında iç açıcı değildir. Köprülülü Şerif (İlden) anılarında; Doğu Anadolu'daki yolların durumunu şöyle anlatıyor:

"1914 yılında Erzurum'dan Hasankale yönünde Sarıkamış'a giden yol Hasankale'ye kadar şosedir ve her mevsimde topların geçmesine uygundur. Hasankale'den Köprüköy'e kadar olan şose onarıma muhtaç olmakla birlikte Köprüköy çevresine kadar düzdür… Erzurum'dan Oltu yönüne adi bir yolla gidilir bu yol Erzurum ovası içinde az çok düzenli şosedir… Hasankale-Köprüköy hattının kuzeyindeki bölgede yol yoktur köyler arasında adi ve doğal çizgiler vardır. Bundan dolayı Bardız'a gitmek için dağlık bir arazinin sarp keçi yollarını izlemek zorunludur. Rus sınır karakol merkezi olan Bardız'dan Sarıkamış'a kadar giden yol Çamur ve Soğanlı Dağlarından geçer ve kışın terkedilmiştir. IX. Kolordunun 3 tümeni 1914 Aralık ayında dağ yollarından Bardız'a gelmiştir. Bardız'dan çamur dağlarına çıkmış, fakat yollardaki yarım metreyi bulan kardan ötürü kolordu sahra toplarını beraberinde götürememişti."[125]

Kafkas Cephesi'nde erzak taşımada en önemli nakil vasıtaları hayvanlardı. Maalesef olumsuz kış koşulları ve bakımsızlıktan hayvanların çoğunun ölmesi, geriye kalanların iş göremeyecek durumda olması, IX.Kolordu'nun iaşe kanalları ile bağlantı sağlamasını güçleştirmekteydi. Erzurum ambarlarından cepheye kadar erzak kollarının ancak 6–8 günde ulaşabilmekte ve bu süre içerisinde – her deve ve öküz koşulu her kağnı arabasına yolların elverişsizliğinden dolayı 150 kilogramdan fazla erzak yükletilemediğinden – taşınan arpanın tümü taşıyan eşek ve öküzlere bile yetmemektedir… Trabzon ve Bayburt'a kadar gelen Topçu ve piyade cephanesini kışın şiddetine bakmayarak kadınlar ve çocuklar güle oynaya Erzurum'a kadar sırtlarında ve kucaklarında taşıyarak büyük bir fedakârlık örneği sergilemişlerdi.[126] Bu cephedeki çeşitli mühimmat ve iaşenin taşınması işinde teşkil edilen hamal nakliye taburları da

---

[125] Köprülülü Şerif İlden, *Sarıkamış*, (Yay. Haz. Sami Önal), İstanbul, 2001, s.14–15.Savaş yıllarında ulaşımı sağlayan yolların durumu içler acısıdır. Bir Alman askeri doktoruyla beraber Doğu cephesine gitmek için kamyonla Sivas'a gelen Türk Ordusu'ndaki yedek subaylardan Faik Tonguç da, yolların durumu hakkında şunları söylemektedir. *"Bizim şose ve köprülerimizin yabancısı olan bu araç yola dayanamıyor, sık sık hendeklere düşüyordu… Hele o zavallı köprüler üzerlerinden geçerken inim inim inliyorlar, dereye yuvarlanmamak için köprü destekleniyordu. Bazen bu yardımlar da yetmiyor; suya, batağa saplanıp kalıyorduk. Yakındaki köylülerin mandalarına ihtiyaç duyuyorduk."* Faik Tonguç, *I.Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları*, İstanbul 2001, s.27.

[126] K.Ş. İlden, *a.g.e.*,s.161-162.

kullanılmıştır. Bu taburlar; firariler, tekrar sağlığına kavuşmuş askerler, bakayalar ve gayr-i müslim erattan oluşmaktaydı.[127] Cepheyle iaşe kaynakları arasındaki bağlantıyı sağlamada, daha açık bir ifadeyle kapanan yolları açmak için, kazma ve kürekleriyle muharip sınıftaki eratta geceleri çalışarak hizmet vermiştir.[128]

Yollara olan ihtiyaç savaş koşulları sebebiyle daha da artmış, fakat bu dönemde eldeki amele mevcudu talebi karşılamamaktadır. Nitekim Harbiye Nazırı Enver Paşa Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıyla, Kafkasya Hududundaki yolların her mevsimde bilhassa kış mevsiminde askeri sevkıyata hazır bir hale gelmesindeki zarureti vurgulamaktadır. Yollarda çalıştırılan amele taburları, zaten ihtiyacı karşılamamaktadır. Paşa bu durumu,"*Aziz halifemiz tarafından ilan edilen kutsal cihada, milletin eli silah tutan efradı nasıl ki orduya katılarak hizmet etmektedir, geride bu mukaddes hizmetten mahrum kalan kısmı da vazifeye atılmalıdır*."şeklinde ifade ederek, yolların bitirilmesi için bütün bir millet olarak gereken fedakârlığın yapılmasını zaruri görmektedir.[129]

Yollar, Osmanlı Devleti açısından hayati öneme haizdi. Sert tedbirleri ile tanınan IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Şam civarındaki yolların zamanında bitirilmesi için Şam Valisi (Eski Nafıa Nazırı, Mühendis) Hulusi Bey'i çağırtmış ve ona şunları söylemiştir. *"Şimdi koltuğunuzun altında ne varsa, hepsini masanın üstüne atınız, dedi mühendis şaşırdı hepsini, hepsini, son kâğıda kadar! Ve şimdi karşımda durunuz. Gözlüklü mühendis, boş kolları ile dikili kaldı. Size yalnız şunu emrediyorum. Bu yolun o tarihte bitmesi için ne kadar paraya ameleye, kazma ve küreğe ihtiyacınız vardır. Gidip dairelere haber vereceksiniz… Yol o tarihte bitmezse sizi son taşların* atıldığı *yerde idam ettireceğim. Başmühendisin idam edilmediğine tabi şüphe etmezsiniz. Yol, saati saatine bitti."*[130]

---

[127] Genelkurmay Başkanlığı, *I.Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi III. Ordu Harekâtı II*, s.678.
[128] F. Tonguç, *a.g.e*., s.146.
[129] BOA, DH.UMVM, 72/3.
[130] Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, İstanbul 2004, s.86–87; Cemal Paşa'nın yol çalışmalarına verdiği önem hakkında Ali Fuat Erden anılarında şunları kaydediyor. *"Cemal Paşa'nın yol inşasında uyguladığı usul pek basitti. Yapılacak olan yolun uzunluğu ölçülür, arazinin hal ve cinsine göre yolun ne kadar zamanda yapılacağı hesap edilir, bu zaman %20 zan olunur, her kısmın inşasına belli bir makam veya zat memur edilir, yolun belirlenen zamanda tamamlanması için gereken araçlar bu zatın emrine verilir ve Cemal Paşa Ordu Erkan-ı Harbiyesi'nden yazılan emrin sonuna şu cümleyi ilave ederdi. 'O gün yolu otomobille teftiş edeceğim. Otomobil nerede duraklarsa, yolun inşasıyla görevli memur orada gömülecektir.' Yollar belirlenen zamandan önce tamamlandı ve hiçbir mühendis gömülmedi.*
—Sina Çölü'ndeki yollar Suriyeli amelenin kemiklerinden yapıldı- dediklerini duymuştum. Hayır, bu yalandır ve iftiradır. Sina Çölü'ndeki amele birlikleri, I.Harpte, İstanbul'daki birliklerden daha iyi iaşe

Toroslardaki Ulukışla İstasyonu'ndan Kayseri, Sivas, Zara üzerinden Suşehri'ne uzanan III. Ordu Menzil Hatlarındaki yolların durumu da pek iç açıcı değildir. Sevkıyat Sivas'a kadar Alman ağır vasıtaları ve kağnı arabaları ile Sivas ile cephe arasındaki nakliye işleri de, yalnız katır ve eşeklerle yapılmaktaydı. Kafileleri idare edenler genelde sivil ekipler olduğundan ikmal işleri çok ağır olup, yol, çok kötü, köprüler bakımsızdı. Gece trafiğe çıkmak mümkün değildi. 600 km. uzunluğundaki yolun bakım ve onarımındaki iki istihkâm taburu-Amele Taburu-dört islimli bir silindirle çalışmaktaydı.[131]

Bu dönemde savaş hali sebebiyle birçok mutasarrıfın devam eden yolları bitirmek için amele isteği göze çarpmaktadır. Örneğin Menteşe Livası dâhilinde yapılması gereken yollar için dört amele taburu istenmiş, fakat bu taburlar gönderilememiştir. Bunun üzerine talebini yineleyen mutasarrıf en azından Muğla-Milas Yolu'nun tamamlanması için bir amele taburu gönderilmesini istemektedir. [132]

Yollar Osmanlı Devleti açısından hem dâhili hem harici güvenliğin sağlanması açısından da önemliydi. Çünkü Anadolu yarımadasının bazı yerlerinde bu dönemde hayvanların dahi geçişine müsait olamayan yollar vardı. Nitekim Menteşe Mutasarrıfı, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta,[133] Aydın-Muğla arasındaki yolların keçilerin dahi geçişine müsait olamadığını, bu durumun civardaki şekaveti de arttırdığını, savaş hali dolayısıyla İtilaf Devletleri tarafından sahile yapılacak herhangi bir tecavüz karşısında Ordu-yı Hümayun'un büyük zorluklarla karşılaşacağına dikkat çekilmektedir. Mutasarrıfa göre, mevsim geçmeden livadaki yolların yapımına başlanması için acilen bir kumandan maiyetinde bir amele taburu gönderilmelidir.

Mevcut yolların genişletilmesi, tamiratı Osmanlı Ordusu'nun rahat sevkıyat yapması açısından önemliydi. Alemdağ-İzmit Yolu'nun Alemdağ-Karayakuplu kısmının (6600 m) genişletilmesi açısından bu bölgeye beş amele taburu sevk edilerek bu yol beş metre genişletilmiştir.[134] Yine Bandırma 5.Menzil Müfettişliği'ne gelen raporlarda, bir yıldan beri yol üzerinde bir çalışma yapılamadığından Bandırma-

---

edilmiş ve daha iyi bakılmıştır." Ali Fuat Erden, *I.Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, (Yay.Haz.Alpay Kabacalı), İstanbul 2003, s.114.
[131] J.Pomiankowiski, *a.g.e.*,s.201.
[132] BOA, DH.UMVM, 72/4.
[133] BOA, DH.İUM, E–20/65.
[134] BOA, DH.UMVM, 83/24.

Karacabey Yolu'nun fevkalade bozuk olduğu ve bir amele taburu isteği vurgulanmasına rağmen, tabur gönderilememiştir.[135]

Amele taburlarının bazı tahkimat, ziraat ve çekirge itlafı gibi önemli işlerde istihdam edilmeleri icap eden yerlere gönderilmelerini engellemiştir. Örneğin Biga-Gönen, Biga-Kale yollarının bitirilmesi için Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı'nın talebi üzerine, taburların gönderilmesinin imkânsız olduğu Dâhiliye Nezareti'nce belirtilmektedir. Mutasarrıf ise iki amele taburunun gönderilmemesi durumunda 113 km. den ibaret bu yolun bitirilmesinin imkânsız olduğunu, ayrıca işin yaptırılmak üzere livaya bırakılmasının harcanan binlerce liranın heder olması anlamına geleceğini kaydetmektedir. Harbiye Nezareti ise, daha mühim bir inşaat bulunmadığı taktirde Kale-Biga Yolu'nun bir amele taburu gönderilerek bitirilmesini salık vermektedir.[136]

Savaş hali sebebiyle Osmanlı Maliyesi açık vermektedir. Açıkları kapatabilmek amacıyla Osmanlı Maliye Nezareti, müttefikleri olan Almanya ve Avusturya'dan borç para almış, çıkardığı madenlerle de karşılığını ödemeye çalışmıştır. Hiç kuşkusuz, hazinenin en önemli giderini daha önemli olan askeri teçhizat giderleri oluşturmaktadır. Bu yüzden sevkıyat-ı askeriye için elzem olan yollar Amele Taburları tarafından yapılmakta olduğundan yol inşaatlarının devam etmesi için gereken para gönderilememektedir. Örneğin, Çatalca'da yapılan yollar için istenilen para Hazinece gönderilemediği için Liva, buradaki masrafları kendi bütçesinden karşılama yolunu tutmuş, Hazine de burada yapılan masrafların saklı tutulacağını, ileride ödenebileceğini beyan etmektedir.[137]

Nitekim Çatalca Mutasarrıfı Şevket Süreyya Bey'in hazineden para alamadığı gerekçesiyle feveranı dikkat çekmektedir. Çatalca Mutasarrıfı bu yolların sadece askeri amaçlarla değil, aynı zamanda memleketin zirai ve iktisadi menfaatine de yarayacağı kanaatindedir. Mutasarrıf, yollar hakkındaki görüşlerini şu şekilde belirtmektedir;[138]

"...Liva mal sandığının sene sonuna kadar mevcut havaleler ile maliyeden 5 bin liralık yardıma ihtiyacı vardır...Yol inşası için para alınamıyor. Bu suretle inşaata ihtiyaç ve arzu nispetinde değil hatta havale derecesinde bile devam mümkün değildir. Binaenaleyh gerek sevkıyat-ı askeriye gerek memleketin geleceği için elzem olan yollar

[135] BOA, DH. UMVM, 83/16.
[136] BOA, DH.UMVM, 138/11.
[137] BOA, DH.İD, 178/55, Lef.4.
[138] BOA, DH.İD, 178/55, Lef.5.

yaptırılamıyor. Bir taraftan ahali verdiği tarik-i bedel-i nakdîsine mukabil muhtaç olduğu yolların inşa ettirilmemesinden dolayı şikâyette haklı olacağı, diğer taraftan bu durum memleketin iktisadi işlerine ve ziraiyyesine büyük etki göstermekte olduğu gibi, havalesi var iken yolun yaptırılamaması halkta da bir hoşnutsuzluğa sebebiyet vermektedir." Yollarda amele taburlarının kullandığı en önemli araçlardan biri de buharlı silindirdir. Fakat silindir yokluğu döşenmiş kum ve çakılın yağan yağmurla süpürülüp gitmesine sebebiyet vermektedir. Para gelmemesi halinde yapılan mesainin de boşa gideceğini vurgulayan mutasarrıf sözlerini şöyle sürdürmüştür;

"Şu anki durumun hükümete yüklediği pek ağır şartlara rağmen yolların inşası meselesi daima dikkate alınmıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen inşaata harcanan gayret belli bir süreden sonra gereken paranın gönderilmemesi bu konudaki mesaiyi heder etmektedir. Geçen gün geçici yapılan bir kısım yol için sermühendisin talep ettiği 2 bin kuruş muhasebece verilmemesi yüzünden silindir çektirilmemiştir. Sonrasında yağan yağmurlar döşenmiş kumları alıp götürmüştür… İş görülmemek pek tabi olduğundan buna çare bulmak üzere bu sene olmazsa bile gelecek sene için, bir çözüm bulunması memleketin askeri, mülki, zirai, iktisadi menfaatleri namına arz ve istirham eylerim" Yine Çanakkale civarındaki yolların yapımı,[139] Akçakale, Siverek, Urfa yolları için,[140] mutasarrıfların Dâhiliye Nezareti'nden amele ve para talepleri eldeki imkânlar nispetinde karşılanılmaya çalışılmıştır.

Yol yapım ve onarımında çalışan amele taburlarının bir bölümü kolordular ve menzil emrinde, bir bölümü ise vilayetler emrinde bulunuyordu.

I. Kolordu Amele Taburları*;* 9, 10 ve 11. Kolordular emrinde birer amele taburu vardı. 9. Kolordu amele taburu, 1915 yılı Mayıs ayından itibaren Erzurum-Karagöbek-Bar-Mahhah yolunun bakım ve onarımı ile görevlendirilmişti. Taburun Kasım Ayı'na kadar devam eden çalışmaları sorucunda yolun tamamı arabaların geçişine müsait bir hale getirilmişti. Ayrıca hazırlanan bir miktar kırma taş sayesinde gelecek sene bu güzergâhın her mevsiminde arabaların geçişine müsait olacağı tahmin edilmekteydi.

10. ve 11. Kolordu amele taburları kendi kolorduları bölgesindeki askeri yolların tamir

[139] BOA, DH.ŞFR, 116/14.
[140] BOA, DH.İD, 211/58.

ve inşası ile uğraşmaktaydılar. Bundan başka 11. Kolordu Hasankale-Köprüköy ve Köprüköy-Bedervanıs yolunu tamir ettirmişti.

II. *Erzurum Vilayeti Amele Taburları;* Erzurum vilayeti emrinde toplam on amele taburu vardı. Bunlardan 1. , 3. , *4.* , 6**.** , ve 8. Amele Taburları Erzurum-Tercan-Erzincan yolunda çalışmaktaydılar. Bu yolun Erzurum-Tercan kısmı büyük ölçüde ıslah edilmiş, ayrıca Tercan-Erzincan bölümünde de kışın geçişe müsait olmayan Cebice güzergâhı terk edilerek Fırat vadisini takiben Sansa'dan geçmek üzere yeni bir yol açılmıştı. Bu çalışmalar sayesinde yol arabaların geçişine müsait bir hale gelmişti. Yolun daha iyi bir duruma getirilmesi için çalışmalar 1915 Kasım ayında halen devam etmekteydi. Karabik-Aşkale-Bayburt arasında çalışan Erzurum vilayeti emrindeki 2. Amele Taburu ile Bayburt Amele Taburları, pek bozuk olmayan bu yolun gerekli olan bölümlerini sürekli onarmaktaydılar. 7. Amele Taburu Erzurum-Kiğı ve 9. Amele Taburu da Erzurum-İspir yolunda çalışmaktaydı. Bu istikametteki çalışmalar Kasım 1915'te başlamış olduğundan henüz kayda değer bir faaliyet gerçekleştirilememişti. 5. Amele Taburu ise kısmen Hınıs-Hasankale ve kısmen de Erzurum-Karagöbek arasında görevli olup, yolların inşası ile görevlendirilmişlerdi.

III. Trabzon Vilayeti Amele Taburları*;* Trabzon vilayetinde toplam beş amele taburu vardı. Bunlardan birisi Rize-İspir arasındaki yolun inşasıyla, birisi de Lazistan Müfrezesinin geri ile bağlantısını sağlayacak yolların açılmasıyla meşgul bulunuyordu. Geriye kalan üç tabur Trabzon Bayburt yolunun bakım ve onarımını yapmaktaydı.

IV. Sivas Vilayeti Amele Taburları*;* Sivas Vilayetinde hasat işleri için teşkil edilmiş olan üçü işçi ve yedisi amele taburu olmak üzere toplam on tabur bulunuyordu. Mevcut yedi amele taburu 1915 yılı Mart ayından hasat zamanına kadar Sivas-Erzincan ve Sivas-Kayseri yollarının tamiriyle meşgul olmuşlardı. Bu çalışmalar sonucunda Sivas-Erzincan yolu üzerinde iki büyük köprü ve Sivas'tan itibaren 10 km de şose yapılmış olduğu gibi bu yolun geriye kalan bölümünde de gereken çalışmalar yapılmıştı.

V. Canik Sancağı Amele Taburları*;* Canik Sancağında üç amele taburu vardı. Samsun-Sivas yolunun tamir ve ıslahında çalışan bu üç tabur, adı geçen yolun bazı bölümlerinin şose döşemesini hazır duruma getirmişlerdi.

VI. Menzil Komutanlığı Amele Taburları*;* Menzil Hat Komutanlığı emrinde dört Amele Taburu vardı. Bunlar Şarkışla-Kayseri. Niğde, Ulukışla şosesi ıslah ve onarımında çalışmaktaydılar bu yolun onarım ve yapım çalışmaları diğerlerine göre

daha iyi bir durumdaydı. Bu hattın gelecek seneye kadar tamamıyla ıslah edileceği hesaplanmaktaydı.[141]

Bu verilerden Canik Mutasarrıflığı'nda müteşekkil üç amele taburu vasıtasıyla 1915 Eylül ayına kadar yapılan yol ve masraflara ait cetvelde,[142]

Samsun-Bafra, Samsun-Çarşamba, Ünye-Niksar Yolu için;

Geçici Memur Maaşları:10.490,80 kuruş

Mutasarrıf Masrafları:12.358,55 kuruş

Satın Alınan Bir Adet Silindir Fiatı: 30.205,25 kuruş

Toplam Harcanan:53.054,60 kuruştur.

Yine Canik Sancağı'nda 1915 Aralık Ayı'na kadar yapılan işleri gösteren cetvelde;[143]

---

[141] Tuncay Öğün, *Kafkas Cephesi'nin I.Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, Ankara 1999, s.240–241.

[142] BOA, DH.UMVM, 133/80. Bu bilgiler tablonun üzerinde yazıyla yer almıştır. Bu konuda Çanakkale'de Amele Taburları tarafından yapılan çalışmalar ve efrad sayısı için ayrıca bkz. BOA, DH.UMVM, 131/65, Ek 4.

[143] BOA, DH.UMVM,136/13.

Ahşap İnşaat		Kargir İnşaat		Kum		Şose Ameliyatı		Döşeme	Toprak Ameliyesi			Hafriyat	Günlük Mesai	Şantiye	Toplam	Arabacı	Firari	Hasta	Angarya	Aşçı	Çeşitli Hizmetler	Genel Toplam
Tamir adedi	Asli aded	Harçlı m.	Kuru m.	Hazırlık m.	Yayma m.	Taş m.	Kırılmış taş m.	Ton	İmla m.	Banket ton	Hizmet ton	Ton	Saat	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	
12	8	0	204500	202500	1.200	851600	6464000	2961	135639	1188	7734	10053	9	157201	29363	983	1308	7275	2712	1464	26943	198886

Canik Mutasarrıflığı'nda Müteşekkil Üç Amele Taburu Vasıtasıyla 1915 Eylül Ayına Kadar Yapılan Yol ve Masraflara Ait Cetvel

Canik Sancağı Dâhilinde Amele Taburları Tarafından 331 Senesi Şehr-i Kanun-i Evvel (Aralık 1915) Zarfında Vücuda Getirilen İnşaatın Miktarıyla Toprak Cinsinden Eşdeğerlerini Gösterir Cetvel

Mülahazalar ve Özet	Çalışılan günler sayısı	Taburların İstihdam Olunduğu Tarih	İnşaata Bilfiil İştirak Eden Efradın Yevmiyesi	İşlemeyen Efradın Yevmiyesi	Sevkedilmiş Taburun Yola Her Bir Adet Mevcudu		Sanayi İmalatı Köprü Menfez Adet Adet		İstinat Duvarı Harçlı Kuru		Kırılmış Taş Döşeme m.	Taş Hazırlanması Kırılmış Taş Kırılmamış Taş m.		Kaya Hafriyatı Sert Yumuşak m.		Vücuda Getirilen Toprak İşi Miktarı m.	Hangi Kilometreler Arasında Çalışıldığı	Yolların İsimleri
Adı geçen taburdan efrat kısmen ziraata tefrik edilmiş, fakat mevcudun azaldığı açıklanmıştır.	19	1 Kanun-i Evvel 331 (14 Aralık 1915) 31 Kanun-i Evvel 331 (13 Ocak 1916)	1981	0	0	1	0	0	0	0	0	7654	623	0	0	85800	2000’ den 5000’e	Samsun-Bafra Tariki
İşlemeyen efrat hanesinde gösterilen ziraat ve çeşitli hizmetlere tahsis edilmiştir.	14 21	1 Kanun-i Evvel 331 (14 Aralık 1915) 31 Kanun-i Evvel 331 (13 Ocak 1916)	6019 8364	9255 0	1000 1000	1 1	0 0	0 0	0 0	0 0	164700 196100	28600 28000	35100 0	0 0	0 0	589500 77100	14000’den 28000’e 0’dan 27000’e	Samsun-Çarşamba Tariki Ünye-Niksar Tariki

Amele Taburları'nın yaptıkları nafıa işleriyle ilgili elimizde daha ayrıntılı dokümanlar da mevcuttur. "Harp esnasında umur-ı nafıa" başlıklı verilen gazete haberine göre,[144] seferberliğin başlangıcından 1915 yılı Mayıs sonuna kadar Amele Taburları vasıtasıyla Rumeli'de; 518 km. uzunluğunda toprak düzenlemesi, 114 km. uzunluğunda taş döşemesi, 45 adet köprü ve 192 adet menfez inşası, 39499 metreküp kırma taş ve 47296 metreküp ham taşın hazırlanması gerçekleştirilmiştir. Anadolu'da ise; 619 km. uzunluğunda toprak düzenlemesi, 353 km. uzunluğunda taş döşemesi, 75483 metreküp kırma taş, 81969 metreküp ham taş hazırlanmış, 266 adet köprü ve 555 adet menfez inşası da tamamlanmıştır.

Amele Taburları'nın kullandığı kazma ve kürekler ve bunların sakıt olanların bedeli kısmen ahaliden, kısmen tekâlif-i harbiye-savaş zamanı alınan vergi- usulüyle kısmen de tahsisat havaleleri ile tedarik edilmekteydi.[145]

1914 Aralık Ayında düşman harp gemileri Mersin'den Gazze'ye ve Ariş'e kadar Suriye ve Filistin arasındaki telgraf hatlarını, şose ve şimendifer köprülerini, iskele ve istasyonları, avcı siperlerini, yollar üzerindeki halka ait nakil vasıtalarını top ve makineli tüfek ateşiyle tahrip etmişti.[146] Hasara uğrayan şose ve şimendifer hatlarının onarılıp kullanıma hazır hale getirilmesi IV. Ordu'nun İstanbul ile bağlantısının sağlanması anlamına gelmekteydi. IV. Ordu'nun en önemli ikmal noktalarından olan Raco-Islahıye-Ma'muriye Yolu'nun yapımı için 40.000 lira ve üç bölük mevcutlu amele taburu gönderilmiş, ayrıca işin hızla devamı için de Halep ve Adana Vilayetleri ile Cebel-i Bereket Sancağı'na yöre halkı da işleri bıraktırılarak sevk edilmiştir. Fakat gönderilen amele taburları daha sonra diğer mahallere sevk olunduğundan, bir de buna nakliye vasıtalarının eksikliği eklendiğinde, amele mevcudu ihtiyacı karşılayamaz bir hale gelmiştir. İmkânsızlıklara rağmen yolun 95 km.lik kısmı işler hale getirilmiştir, fakat bu kerede yolun yukarı kısımlarında ağır topların ve kamyonların geçişine hazır bir hale getirilmesi gerekmektedir. Bu sorunu çözmek için de Dâhiliye Nezareti'nin önerisiyle İslâhiye ve Bahçe Kazaları'ndan Amele toplanması, taş nakil etmek üzere de 200 adet öküz veya öküz arabasının sevki karar altına alınmıştır.[147]

---

[144] *İkdam*, 4 Ağustos 1915.
[145] BOA, DH.UMVM, 72/5.
[146] A.F.Erden, *a.g.e*., s.24.
[147] BOA, DH.UMVM,72/11, Lef.1-2,

Güney Anadolu'daki yollar özellikle Pozantı-Tarsus Yolu IV. Ordu'nun Anadolu ile tek irtibat noktasıdır. IV. Ordu kumandanı Cemal Paşa,[148] Pozantı-Tarsus Yolu'nun fevkalade bozuk olmasından şikâyetçidir. Paşa'ya göre bu yol süratle tamir edilmeli, dik olan kısımları da varyantlarla hafifletilmeliydi. Ayrıca İskenderun-Halep şosesi de otomobil geçişine müsaade etmemektedir. Paşa derhal yol yapım çalışmalarını başlatmış, Pozantı-Tarsus şosesinin yapımına Adana Valisi İsmail Hakkı Bey'i, Osmaniye-Islahiye-Katana Yolu'nun Osmaniye-Islahiye kısmı için yine İsmail Hakkı Bey'i, Halep Vilayeti'ne tesadüf eden Islahiye-Katana kısmının da yapımına da Halep Valisi Celal Bey'i memur etmiştir. Cemal Paşa, yolun bitirilmesi için gereken tüm amele ve zabiti, alet ve edevatı, parayı başmühendislerin emrine vererek Suriye'ye gelişinden sekiz ay sonra Halep ve Islahiye üzerinden Pozantı'ya kadar olan yolu bitirmeye muvaffak olmuştur. Bu sayede II., IV. ve VI. Orduların ihtiyacı olan cephanenin İstanbul'dan sevki mümkün olmuştur. Filistin'e olası bir İngiliz taarruzunu yakın gören Cemal Paşa; Şam-Kuneytira-Cisr-i-Binat-Yakup-Taberiye-Nasıra-Afule-Cüneyn-Nablus-Şam-Der'a-Hayfa Şoseleri'nin de inşalarına karar vererek Filistin'i Suriye'ye bağlamak istemiştir. Bu çalışmalar hakkında Cemal Paşa Hatıraları'nda şunları kaydediyor: "*Mersinli Cemal Paşa ile görüşerek bu yolların inşasını üzerine almasını rica ettim. Yalnız Şam-Kuneytira kısmı Şam'a pek yakın olduğundan bu kısmın inşasını Suriye Valisi Hulusi Bey'e havale ettim. Orduca tedarik olunan alet ve edevat yine orduca tahsis olunan amele taburları sayesinde bu yollar 1915 Aralık Ayı'nda her nev otomobilin geçişine müsait bir hale getirildi… Birü's-seb'a'dan itibaren Birü'lhassana'ya kadar yüz elli kilometre uzunluğunda bulunan bu şosenin inşasına 1915 Martında başlanılarak 1916 Şubatında tamamen bitirilmiş olduğunu arz edecek olursam, çölde çalışan mühendis ve amele taburları efradının cansiperane çalışmaları derhal ortaya çıkar. Çöl Menzil Müfettişi Albay Behçet Bey'e ve maiyyetinde bulunan bütün subaylar, mühendislerle asker ve ameleye bir sene kadar pek kısa bir zamanda Sina Çölü'nde vücuda getirdikleri bu tesislerden dolayı ölünceye kadar minnettar kalacağım…1916'da Sina Çölü'nü teftişe gelen Enver Paşa'yı Kudüs'ten Amman'a kadar otomobille götürdüğümde çölün bu derecede şekil değiştirebileceğine ihtimal*

[148] Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Düzenleyen Behçet Cemal), İstanbul 1977, s.385–392.

vermediğini söyledi…" Paşa görev yaptığı bölgede bir buçuk senede yaptığı çalışmalar hakkında bir de cetvel vermiştir.

I.Şam-Kuneytira-Cisr-i-Binat-Yakup,Taberiye-Nasıra-Afule[149]
(yeni)……Belirtilmemiş
II.Amman-Erihâ (yeni)…….170 km.
III.Halilü'r-ahman- Birü's-seb'a (yeni)…….55 km.
IV. Birü's-seb'a -Hatirülavce-Birü'lhassana-Cefr (yeni) ……..180 km.
V.Kudüs-Yafa (Tamirat)……..62 km.
VI.Şam-Beyrut (Tamirat)…….....112 km.
VII.Zahle-Ba'albek (Tamirat)……20 km.
VIII.Reyak-Beyrut (yeni) . . ..……..11 km.
IX.Pozantı-Tarsus (Tamirat)…….78 km.
X.Osmaniye-İntilli-Islahiye-Raco-Katana (Tamir ve yeniden)……120 km.
XI.Halep-İskenderun ……140 km.
Toplam…….....1003 km

Amele Taburları'ndaki bir diğer husus da taburların daha mühim işler için yer değiştirmeleridir. Hiç kuşkusuz savaş koşulları bu durumu zaruri hale getirmekteydi. Nitekim Halep Vilayet Sermühendisliği'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 25 Haziran 1917 tarihli bir raporda, üç bölük mevcutlu amele taburu ile başlatılan yol çalışmaları inşaatın aciliyeti dolayısıyla Halep Vilayeti dâhilinde olan kısmına Kilis Kazası, Adana Vilâyeti dâhilinde olan kısmına da Hassa ve İslahiye Kazaları Ahalisi sevk edilerek amele taburları da beş bölüğe çıkartılarak gereken mahallere dağıtılmış, ayrıca Halep Vilâyet dâhilindeki 24 km.lik kısım otomobil geçişine hazır hale getirilmiştir. Yapılan bu yol daha az bir zamanda yapılabilecekken bir aylık süre zarfında on beş gün aralıksız

[149] İsmailiye şosesinin Şam-Kunaytara-Cisr-i Benat-i Yakup –Taberiye- Nasıra-Afule-Nablus-Kudüs-Haliülrahman- Birü's-seb'a -Hafir-Kuseyme-Bir-i Hasana-Birinci Habra (İsmailiye'nin 90 km.doğusunda) kısmı (570 km.)1 Aralık 1915'te tamamlandı ve şose Cefr'eye kadar uzatıldı. Bu şosenin inşası için ikişer bin mevcutlu on amele taburu kullanılmıştır. Eriha ile Amman arasındaki 77 km. uzunluğundaki şose 80 günde inşa edilmiştir. Pozantı-Tarsus, Osmaniye-Katana, Halep-İskenderun, Kudüs-Yafa, Şam-Beyrut Yolları esaslı bir surette tamir edilmiştir. Rayak'tan kestirme yol olarak, yani Şam'a uğramaksızın, Cisr-i Benat-i Yakup'a da bir şose yapılmıştır. Böylece bir buçuk yılda Ali Fuat Erden'in verileriyle, yaklaşık 600 km. şose inşa, 450 km. şose de mükemmel bir şekilde tamir edilmiştir; A.F.Erden, *a.g.e.*, s.113-114.

yağan yağmur, buraya sevk edilen ahalinin büyük bir kısmının firarı, bunlara birde firarilerin üzerlerine gönderilecek jandarma kuvveti olamaması eklenince, burada çalışan efradı toplamak mümkün olamamıştır. Kilis Kaymakamlığı'nda mevcut 50 süvariden 10 tanesi istenilmiş ise de bunlar gelmemiş ve işler bitirilememiştir. Adana Vilayeti dâhilindeki Karasu Köprüsü'nden İslâhiye'ye kadar olan kısım tamamen bataklık ve taşlık olması, nakliyeye müsait olamaması hasebiyle burada sadece Hassa Ameleleri çalışmaktadır. Buda amele taburlarından istenilen derecede istifade edilmesini engellemektedir.[150]

Amele Taburlarından bazen istifade edilememesinin sebeplerinden biri de artan mühendis açığıdır. İmparatorluğun her tarafında yapılmakta olan yol ve demiryolları mühendislerin gözetiminde yapılmaktaydı. Bolu Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gelen 30 Ağustos 1915 tarihli yazıda, devam etmekte olan Düzce-Devrek, Zonguldak-Ereğli yol inşa ve tamir çalışmaları için sadece tek bir nafıa sermühendisi bulunduğu ve bu mühendisin de her yere yetişemediği belirtilmektedir. Mutasarrıfa göre, yolların bitirilmesi için ya hariçten ya da silah altına alınan efrat arasından mühendislerin ayrılarak buraya gönderilmesi elzemdir. Dâhiliye Nezareti ise, Mutasarrıfın bu talebini burada inşa edilen yolların ikincil derecede öneme haiz olduğu, bu yolların direkt olarak askeri amaçlarla kullanılmadığı gerekçesiyle yerine getirememiştir.[151] Zira bu dönemde asıl önemli olan askeri yolların kullanıma hazır hale getirilmesiydi. Örneğin Aydın-Muğla şosesinin top ve kamyon nakliyatına hazır hale getirilmesi için Aydın Vilayeti Mülkiye Müfettişi Vasfi Bey'in Dâhiliye Nezareti'nden amele, mühendis ve alet edevat talebi karşılık görmüş ve Müfettişin talebi yerine getirilmiştir. [152]

Zirai işlerde çalıştırılan amele taburları dahi gereken durumlarda işleri bıraktırılarak yol inşasına gönderilmiştir. Örneğin Halep Valisi Celal Bey'in teklifiyle Raco-Islâhiye Yolunun Halep'e ait kısmının bitirilmesi için hububatta çalıştırılan ameleler buraya sevk edilmiştir. Kilis ve Maraş'ta henüz yollarda çalışmamış 1000'er amelenin sevkiyle, yolun Islâhiye'ye kadar olan 27 km.lik kısmının bitirilmesine

[150] BOA, DH.UMVM, 72/11, lef. 7
[151] BOA, DH.İUM, 16/1,1/9.
[152] BOA, DH.İUM, 16/1,1-10.

çalışılmıştır. Bu amelelerin iaşe masrafı da bölgedeki menzil kumandanlığınca karşılanılmıştır.[153]

Bazı durumlarda da iaşe temini son derece ehemmiyete haiz askeri tahkim işlerine nazaran daha ağır basmaktadır. Bu dönemde Yıldırım Orduları'nın şiddetli ihtiyacı olan tahkim malzemeleri Zonguldak müstahkem mevkilerinden söktürülerek tedarik edilmekteydi. Bu maksatla istihdam edilen amele ihtiyaca kâfi gelmemekteydi.[154] Taşköprü-Boyabat Şose İnşaatında çalışan Kırkkilise Amele Taburu'ndan, Yıldırım Orduları'na gereken tahkim malzemeleri ameliyatında istihdam edilmek üzere Zonguldak'a geçici bir süre için istenilen yüz nefer talebi geri çevrilmiştir. Zira savaşın sonuna doğru İstanbul'da zahire sıkıntısı artmış durumdaydı ve yöreden elde edilen mahsulâtın vakit kaybetmeksizin İstanbul'a otomobille sevki elzemdi. Bu yüzden Yıldırım Orduları'nın bu talebi geri çevrilmiştir.[155]

Yollarda çalıştırılan ameleden bazen de şikâyet söz konusudur. Örneğin Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, Trabzon civarındaki yolların otomobil ve kamyon geçişine müsait olduğunu belirterek, taburlardan hakkıyla istifade edilemediğini, ayrıca bunlara sarf edilen paranın da lüzumundan fazla olduğunu savunmaktadır. Valiye göre taburların başında olan zabitler de muktedir ve işin erbabı değildir.[156] Konya Valisi de, 1915 Haziran Ayında Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda benzer şikâyetleri dile getirmiştir. Vali, askeri bakımdan son derece ehemmiyetli olan Eğridir-Burdur, Burdur-Antalya Yolu'nun yapımında çalıştırılan Amele Taburları'nın beklenen faydanın sağlanamadığı kanaatindedir. Sonradan İzmit tarafına celbi istenen iki Amele Taburu da bu durumu katmerleştirmiştir. Valiye göre, yol Amele Taburları'yla inşaya devam ettirilmek isteniyorsa bu işin akamete uğrayacağı açıktır. Ayrıca, memleketin umum menfaati açısından, vilayet dâhilindeki bazı istasyonların Akdeniz'e bağlanması iktisadi ve ticari bakımdan büyük bir ehemmiyete haizdir.[157]

Teke Mutasarrıfı'nın Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 5 Haziran 1915 tarihli yazıda da, Burdur-Antalya Yolu'nun önemi bir kez daha vurgulanmıştır. Mutasarrıf, bu

[153] BOA, DH.İUM, 16/1,1-10, lef 8.
[154] BOA, DH.İUM, 1,2/1.
[155] BOA, DH.İUM, 1,2/2.
[156] BOA, DH.UMVM, 72/3 lef.1
[157] BOA, DH.UMVM, 72/10, lef.6.

bölgenin iktisadi bakımdan İzmir'den daha mühim bir rol oynayacağı kanaatindedir. Vali bölgedeki yapılan yol çalışmaları hakkında şunları söylüyor:

"Antalya Amele Taburu'nun burada çalıştırılmaya başlandığı sırada, 11 km.si özel yol olan Korkuteli yoluyla müşterek olduğundan iki sene evvel, bir müteahhide yaptırılmak üzere ihale edilmiş ise de, ilk etapta müteahhidin istediği para karşılanılmamış, daha sonra idare-i hususiyyeden bu para karşılanarak yolun 11 km.si tamamlanmıştır. Amele Taburlarını da 11 km.den itibaren başlattım. Taburların başlarındaki zabitan çoğunlukla ihtiyar ve mütekaid olduğu için iş pek ilerlemiyordu, fakat hemen her gün akşamları, bazen sabahları bizzat amelenin başına gidip yarım saat teftiş, denetim ve ihtarlarla tam istenilen düzeyde iş yapılmağa başlanıldığı sırada taburun Soma'ya hareket emri geldi. Nazm-ı Celileleri'ne arz ettiğim bütün müracaatlarım akim kaldı. Hatta işleri kolaylaştırıp hızlandırmak için İdare-i Hususiye'den aldığım alet ve edevatı da alıp götürdüler... Yolun bir kısmı da doğal olarak eksik kaldı." Mutasarrıfın elindeki taburları kaybetmiş olması onu hayal kırıklığına uğratmamış, aksine Dâhiliye Nezareti ile yazışmalara devam ederek emeline ulaşmıştır. Ordu ve bürokrasi içerisinde zaman zaman görülen çekişmelerin burada da tezahürü söz konusudur. Mutasarrıf şikâyetlerini şu şekilde belirtmektedir:

"Bir sonraki müracaatım üzerine bu yolda askeri maksatla çalıştırılmak için Isparta Amele Taburu gönderildi. Taburun eksiklikleri tamamlanıp işe başlatıldı, fakat bu defa daha mühim bir aksilik oldu. O da Soma'da Umum Amele Tabur Kumandanı unvanlı zattan kaynaklandı. Biz eksik olan kısımları telgrafla kumandana bildirdik. Daha sonra tabura gelen telgrafta-mutasarrıf sizin amiriniz değildir, söylediği şeyleri dinlemeyiniz, ameleyi filan km.den başlatınız-gibi gülünecek veya ağlanacak şekilde emir veriyorlar. Bu durumda yapılan mesai heder olduğu gibi, taburu işe koşma için livanın manevi nüfuzu da kalmamaktaydı. Bir ay bu surette geçti. Bir ay sonunda yapılan kaba hesapla bir amelenin günlük 10 cm iş yaptığı, üç kişi olarak hesaplanan ailelerine verilen maaş da hesaba katılırsa günlük bir ameleye 32 kuruş sarf edildiği anlaşıldı."[158]

Dâhiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne gönderilen yazıda, şehirdeki ve şehir civarındaki yapılan yollarda çalıştırılan amelenin işlerinin bıraktırılarak, hemen

[158] BOA, DH.UMVM, 72/10, lef.4

Ulukışla-Sivas ve Erzurum Menzil Yolları'nın inşaat ve tamiratında çalıştırılmak üzere gönderilmeleri istenmektedir.[159] Yine alet ve edevatlarıyla Dinar'a gönderilen 900 neferden oluşan bir tabur, bitirilmesi için çaba sarf edilen Burdur-Baladiz Yolu'na gönderilmiştir.[160]

Savaş zamanı yollarda çalışacak amele ve usta ihtiyacı Osmanlı Devlet adamlarını çeşitli vesilelerle Ermeni muhacirler arasından da efrat toplamaya itmiştir. Nitekim Dâhiliye Nazırı Talat Paşa Suriye ve Adana Vilayetleri'ne gönderdiği telgrafla, askeri sevkıyat açısından önemi büyük olan Fırat Hattı boyundaki yollarla nehirlerdeki nakliyeyi temin edecek şahturların yapılması için pek çok amele ve ustaya ihtiyaç duyulduğunu bildirmektedir Bu ihtiyacın karşılanması için de liva/vilayet dâhilindeki Ermeni muhacirler arasından yol inşaatı ve marangozluğa yatkın olanların, Fırat Menzil müfettişliği emrine verilmelerini istemektedir.[161]

Amele Taburları ihtiyaç hissedilen her yere sevk edilerek bu yörelerin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Sözgelimi, Ağustos Ayı'nda görülen yoğun yağmurlardan dolayı Manisa'daki tabakhane ve Çayırbaşı Dereleri'nin taşmasıyla kırk bir ev kullanılamayacak hale gelmiştir. Tahribatın tanzimi için livadaki mühendislerce hazırlanan rapora göre, 10 bin liraya ve dere yatakları ve köprülerin tamiri için de ahalinin silah altında olması dolayısıyla bin mevcutlu bir amele taburuna şiddetle ihtiyaç görülmektedir. Dâhiliye Nezareti de, Aydın Valisi'nin bu talebini eldeki imkânlar nispetinde karşılamaya çalışmıştır.[162]

Savaş sırasında yol yapımı, demiryolu inşası ve sair işlerde amele taburlarını sadece Osmanlı Devleti kullanmamıştır. İngiliz birlikleri de kanal cephesinde mevzileri kuvvetlendirmek için inşa, yol ve demiryolu şebekelerini tamir ettirmişlerdi. Kanal üzerindeki seyyar köprülerin sayısı çoğaltılmış, Kahire-İsmailiye demiryolu çift hatta çıkarılmıştır. İngilizler, yalnız yol inşası için 10.000 ve demiryolu inşası için de 15.000 amele istihdam etmişlerdir.[163]

---

[159] BOA, DH.ŞFR, 61/63.
[160] BOA, DH. UMVM, 72/12.
[161] BOA, DH.ŞFR, 78/4.
[162] BOA, DH.UMVM, 73/38.
[163] Kress von Kressenstein, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına,* (Trc. M. Şevki Yazman), İstanbul 1943, s. 105–106.

2. 2. Ziraat

I.Dünya Savaşı o tarihe kadar insanlığın görmediği ölçüde geniş bir alana yayıldığı için, orduların iaşesi hususunda bir milat olmuştur. Bu nedenle savaşa katılan birçok ülkede milyonlarca insan cepheye gönderilmişti. Cephelere gönderilen milyonlarca genç erkek nüfus üretici konumdan çıkıp, tüketici haline geldiğinden tüm dünyada tarım üretiminde bir düşüş söz konusu olmuştur. 4.700.000 nüfuslu Bulgaristan'da bile 1 milyon nüfus silah altına alınmıştı. Bir askerin iaşesinin sağlanabilmesi için geride dört kişi kalmaktaydı. Bunlar da kadın ve çocuklardan ibaretti. İaşe sıkıntısının ortaya çıkması devletleri bazı önlemler almaya sevk etmiştir.[164]

Savaş esnasında iaşe sıkıntısı gerek Anadolu gerek imparatorluğun diğer yerlerinde had safhaya ulaşmıştır. Bu konuda verilebilecek en iyi örneklerden biri de Ürgüp'tür. Ürgüp'te kazalardaki memurlara iaşe dağıtılabildiği halde kasaba ve köylerdeki asker-şehid ailelerinin dul ve yetimlerine iaşe dağıtılamadığı için 1918 Temmuzunda beş yüz kişi açlıktan ölmüştür. Geridekiler hayatta kalmak için köylerindeki otları dahi yemek zorunda kalmışlardır.[165] Lübnan'da da bu dönemde açlık korkunç derecelere varmıştır. Açlıktan portakal kabuklarını yiyenler olmuştur. Bu dönemde Lübnan Halkı'na iaşe kanallarına doğru nakledilmeleri ve gönüllü olarak amele taburlarında istihdamları teklif edilmiş, fakat Lübnanlılar bu teklifi reddetmiştir. Lübnanlılar göç etmeyi ve amele taburlarında çalışmayı açlıktan ölmeye tercih etmişlerdir.[166]

Osmanlı Devleti gibi geniş bir coğrafyaya sahip olan bir devletin de tarım sektöründe çalışan genç nüfusun çoğunu silah altına alması gayet doğaldı. Babıâli azalan işgücünü telafi ve cephe gerisindeki insanlardan yararlanmak için 15 Ekim 1914 tarihinde Amele-i Mükellefiye Kanunu'nu ilan etmiştir. Bu talimatnamenin bazı maddelerine göre;[167]

"Her köyün askerlikle mükellef olmayan 16 ile 20 yaş arası gençleri, yaşı 45'ten yukarı olan erkekleri, ayrıca izinli veya başka bir sebepten dolayı köyünde kalan efradı

---

[164] T. Öğün, *a.g.e*., s.13–14.
[165] BOA, DH.İUM, 20/4,2/2.
[166] A.F.Erden, *a.g.e*., s.306.
[167]BOA, DH.İUM, 59/1,1/1.

o köyün tarlalarının sürülüp hazırlanması, tarlalarına tohum atılması hususlarında ortaklaşa çalışma mecburiyetindedir.

Köylerindeki hayvanlara Tedarik-i Vesait-i Nakliye Komisyonlarınca el konulmayan köylüler, bu hayvanları hazırlanmış olan tarlaları sürme hususunda mükelleftirler.

Bir köyde çalışan amele-i mükellefiye şayet o köyün ihtiyacına yetmezse civar köylerden amele tedarik edilebilir. Bu amelenin iaşe masrafları çalıştıkları köy halkı tarafından karşılanır. Büyük çiftliklerde araziyi ziraata açacak yeterli amele bulunmadığı takdirde, diğer köyler bu çiftliklerin yardımına gidecektir.

Askeri birlikler, bulundukları yerlerde büyük çiftlik sahipleri tarafından işlenmeyen toprakları ekip dikmekle mükelleftir."

Bu talimatname gereğince köylerdeki mükellefler ve Amele Taburları zirai işlerde zeytin mahsullerinin toplanarak fabrikalarda işlenmesine kadar kadınlarla beraber çalıştırılmışlardır.[168]

Mükellefiyet-i Askeriye Kanunundan dolayı zirai alanda çalışan genç insanların silah altına alınması üretimi düşürmekle beraber şikâyetleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin Menteşe Mutasarrıfı Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıyla,[169] Milas'ta birçok çiftçinin askere alınması ve tütün hâsılatının tahrir ve tahminden çok aşağı olmasından dolayı bu sene alınması gereken para cezasının alınmamasını talep etmektedir.

Savaş koşullarında çalışabilecek efradın askere celp edilmesinden dolayı köylerde çocuklardan başka kimse kalmamıştır. Bu yüzden 1915 mahsulâtının evvelki seneye nazaran %60 noksan olacağı tahmin edilmektedir.[170]

Gerek mutasarrıflar gerekse de ordu müfettişliklerinin raporlarına göre teşkili öngörülen Amele Taburları ihtiyacı karşılamamaktadır. III.Ordu Kumandanı Mahmut Kamil Bey tarafından hazırlanan 1915 hasat mevsimine ait bir rapora göre;[171]

---

[168] BOA, BEO, 335696.
[169] BOA, DH.İD, 95-2,/23.
[170] BOA, DH.İUM, 59/1,1/53.
[171] BOA, DH.İUM, 59/1,1/47.

—Hali hazırdaki Amele Taburlarıyla, 45–50 yaşındakilerden 310–314 doğumlulardan başka ne kadar efrada ihtiyaç olduğu ve diğer vilayetlere gönderilebilecek efrad sayısı kolordu vekâletlerine bildirilmiştir.

—Sivas Vilayeti'nde altı Amele Taburu bulunmakla beraber bunlara ek olarak 10.000 kişiye daha ihtiyaç vardır.

—Trabzon Vilayeti'ndeki Rumların çoğu bedel verdikleri için bunlardan Amele Taburu oluşturulamamıştır.

—Erzurum'da ise Amele Taburları ve yöre ahalisi beraber hareket ettiği için bir aksaklık bulunmamaktadır.

—Canik Sancağı'nda ise durum diğer yerlere nazaran daha iyi olup, 2.000 kişi fazlalık vardır.

—Diyarbakır ve Mamüretülaziz Vilayetlerinde Müslümanların hasad işlerindeki sayısının yetersiz oluşu, ayrıca Amele Taburlarına dâhil edecek Rum ve Ermeni bulunamadığından efrat eksikliği mevcuttur.

Aynı rapora göre artan işgücü eksiğini karşılamak için de şu önlemlere gidilmiştir.

—X.Kolordu Bölgesinde bulunan 17-18 yaşları arası gençler,48-50 yaşlar arası erkekler, gayri müslimler ve bilumum yol taburlarının Sivas'a gönderilmesi emredilmiş, ayrıca Canik Sancağı'ndaki ihtiyaç fazlası iki bin neferin de bunlara dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır.

—Bakaya ve firari askerlerin üç bininin Diyarbakır ve Mamüretülaziz'e sevki emredildi.

—İzmir, Kayseri, Ankara Vilayetlerindeki 20.000 Rum'un alet edevatlarıyla beraber hasat işleri için III. Ordu Mıntıkasına sevki istenmiştir.

III. Ordu bölgesindeki bu efrad eksikliği Harbiye Nezareti'ni hemen harekete geçirmiştir. Bu eksikliği gidermek için Harbiye Nezareti, Ulukışla-Yozgat, Sivas-Erzincan Yollarında çalışan Niğde, V.Kayseri, VI.Kayseri, IX.Çorum Taburları,Kayseri Amele Birlikleri ve İzmir'deki iki Amele Taburu'nu III.Ordu emrine göndermiştir.

Ayrıca Dâhiliye Nezareti, hasat işlerini daha düzenli yapmak için Amele Taburları'ndan çiftçi olanların ayrılıp, bu efradın da Ziraat Mühendisi Doktor Mösyo

Dimitri ile mahalli hükümetlerle istişareden sonra kararlaştırılan bir genelge ile yayınlanmasına karar vermiştir.[172]

Hasat işleri dolayısıyla valilerde Dâhiliye Nezareti ile sürekli irtibat halindeydiler. Sivas Valisi Muammer Bey, mahsulatın kaldırılması için 313/314 doğumlularla, 45–50 yaşına kadar gayri müslimlerin amele taburlarına dahil olması emrine rağmen, Ermenilerin kamilen sevke tabi tutularak efrad kalmamasından dolayı şikayetini dile getirmektedir. Vali'ye göre zikredilen doğum tarihlerindeki müslüman efradın celbi ise kendi mahsullerinin ortada kalacağı gerekçesiyle uygun değildir. Mahsulâtın kalkması için ise orak ve harman makineleriyle beraber 15.000 amelenin gönderilmesi gerekmektedir.[173]

Mamüretülaziz Valisi'de tıpkı Sivas valisi gibi vilayet dâhilindeki Ermenilerin kâmilen sevk edilmesi sonucunda efrat bulamamaktan şikâyetçidir. Vali bu efrat eksikliğini gidermek için ya askeri birliklerden en az beş bininin veya talimgâhtaki askerlerin yirmi günlük bir süre için gönderilmesini veyahut civar amele taburlarından 15.000'inin vilayet dâhiline gönderilmesini mahsulâtın kaldırılması ve iaşe sıkıntısı çekilmemesi için elzem görmektedir.[174] Bu arada Ermeni tehcirini müteakip sevke tabi tutulanların ekinleri de Amele Taburları tarafından toplanmıştır. Bu konuda Dâhiliye Nezareti, ilgili vilayetlere gönderdiği emirle sevke tabi tutulanların geride bıraktıkları mahsulâtın biçilip harman edilmesi için gereken amele ve edevatın süratle bildirilmesini istemiştir.[175]

Sivas, Mamüretülaziz, Diyarbakır gibi vilayetlerin hasadın temini için istedikleri Amele Taburları Harbiye Nezareti'nce karşılanamamaktadır. Harbiye Nezareti bu talebin mahallinde giderilmesini tavsiye ederek şu açıklamayı yapmıştır,[176]

Öncelikli olarak bakaya ve firari efradın, adı geçen yörelerdeki 17–18 yaşlarındaki tüm gençlerle, yaşları 48–50 olan tüm erkeklerin, gayri müslim kura efradının veya bilumum yol inşasında çalışan Amele Taburları'nın, ayrıca Canik Livası'nda fazla olan 2.000 neferin adı geçen vilayetlere gönderilebileceğinin altı çizilmiştir.

---

[172] BOA, DH.İUM, 59/1,1/63.
[173] BOA, DH.İUM, 59/1,1/36.
[174] BOA, DH.İUM, 59/1,1/38.
[175] BOA, DH.ŞFR, 54/301.
[176] BOA, DH.İUM, 59/1,1/41.

Hasat ameliyatında duyulan efrat eksikliği yurdun her tarafında hissedilmektedir. Nitekim Adana ve civarında da pamuk, hububat ve çapa ameliyatı için hükümet tarafından gönderilen teşvikler harp dolayısıyla tamamen durmuş, ayrıca yöreye gelen mevsimlik işçiler de askere alındığından ciddi bir efrat eksikliği görülmektedir. Bunlara birde Ziraat Bankası ve Deutsche Bank'tan istenen istikraz taleplerinin reddi eklenince Adana Vilayeti çok müşkül bir duruma düşmüştür. Bu dönemde Adana Vilayeti'nin Dâhiliye Nezareti'nden istediği amele ve para talebi de sürekli reddedilmektedir. Adana Valisi para ve amele talebinin karşılanmaması halinde bu yılki bütün mahsulâtın mahvolacağını beyan etmektedir. Vali'nin bu ısrarcı talebi karşılık görmüş ve hasadın toplanması ve nakliyesi için 1000 hayvan ile Osmaniye, Pozantı, Göynük Yollarında çalışan Amele Taburları'ndan üç bininin sadece bir ay müddetle istihdamına,[177] ayrıca hasad zamanı gelen yerlere gönderilmek üzere Ankara-Sivas Hattı'nda çalışan amelenin de gerekli yerlere gönderilmesine izin verilmiştir.[178] Niğde Mutasarrıfı ise, köylerde erkek kalmadığından dolayı gelecek yıl iaşe sıkıntısı çekilmemesi için, bir ay müddetle resmi dairelerin tatil edilip memurların köylere gönderilerek tohumların ekilmesiyle görevlendirilmelerini tavsiye etmektedir.[179]

Daha çok yol açmak ve hasat toplamak amacıyla teşkil edilen Amele Taburları hasat mevsiminin geçmesi ve kış mevsiminin şiddeti olduğu dönemlerde yollarda da çalıştırılamamıştır. Bu durumda da bunların iaşesi ayrı bir yük teşkil etmekteydi. Bu durumu çözüm için yapılan önerilerden biri de tekrar celp olunmak üzere terhisleri veya kendilerinden istifade edilebilecek diğer bir vilayete nakilleri idi.[180]

Teke Mutasarrıfı Hamid Bey bölgesindeki zirai faaliyetlerle ilgili görüşlerini şöyle dile getirmiştir.[181]

"Bu yılki hasat zamanı başladığında hasadı henüz sevk edilmemiş gayr-i müslimler ve kadınlarla kaldırdım. Şu an ise sadece kadınlar kaldı. Kadınların kendi başlarına mahsulü kaldırmaları olanaksızdır. Binaenaleyh, bu meselede asker kullanımını, elde fazla asker bulunmamasından dolayı pek sıhhatli görmüyorum. O halde hala devam eden asker celbini bir süre için durdurmak en iyi yoldur. Asker

[177] BOA, DH.İUM, 59/1,1/20.
[178] BOA, DH.ŞFR, 76/155.
[179] BOA, DH.İUM, E/18,16.
[180] BOA, DH.İUM, 59/2,1/44.
[181] BOA, DH.İUM, 59/1,1/53.

*istihdamında bir diğer meselede bunların iaşesinin köylülere bırakılmasıdır…"*Mutasarrıf görev bölgesinde çalıştırdığı Amele Taburları'ndan ise şikâyetçidir. Mutasarrıfa göre, gayri müslimlerin çalıştırıldığı bu birliklerin hasat işlerine hiçbir katkısı olmamaktadır. Mutasarrıfın bu konudaki düşüncesi ise şöyledir;

"Geçen yılki tecrübelerden biri de tamamen Hıristiyanlardan mürekkep olan Amele Taburları oldu. Memleketimizdeki Hıristiyanlar ziraatla iştigal etmeyip, sanayi ve esnaflıkla meşguldürler. Binaenaleyh, hayatında saban yüzü görmeyen, çift kullanmayan bu insanlardan ziraat işlerinde fayda beklenilemeyeceği ortadadır. Deneme amaçlı mücavir livalarda bu işe başladım, fakat köylülerin yoğun itirazı karşısında bu uygulamayı kaldırdım. Çünkü berber çıraklığından, manifaturacı uşaklığından veya kahveci garsonluğundan Amale Taburu'na sevk edilen bu efradın iaşesi köylüyü adeta bir felakete sürüklemiştir. Ziraat işlerindeki tecrübesizliği köylüye ufacık bir yardımlarını önlemektedir. Bende Amele Taburları'nı işten el çektirmeyi uygun gördüm. Gelecek seneki bahar mevsimi için Amele Taburları gönderilecekse yukarıdaki mütealalarımın nazar-ı dikkate alınarak işe yatkın ehil kişilerin gönderilmesi elzemdir… Liva için hakkıyla çalışabilecek 1000 mevcutlu bir askeri ziraat taburuna ve 201 neferinin de bir bölük olarak, birer zabit kumandası altına girmesine ihtiyaç vardır…"

Teke mutasarrıfının bu yazısı üzerine Dahiliye Nezareti, muayene edilmekte olan kura efradından 45–55 yaşlarındaki ahalinin celp ve sevk edilmemesini, livada istihdam edilmek üzere bin mevcutlu bir Amele Taburu'nu 4-5 bin kilo ekilecek tohumlarla beraber gönderilmesini uygun görmüştür.

Anadolu'daki Hıristiyanların hepsi ticaret ve esnaflıkla iştigal etmemekteydi. Nitekim, kendisi Ankara'daki II.Amele Taburu'nda görev yapan Manoli Aksiyotis, bir Anadolu köylüsüdür. Kendisi bir ara hasadın kaldırılması için Ankara yakınlarındaki Göldere'de bir çiftlikte istihdam edilmiş, hasadda ve kovanlardan bal toplamada gösterdiği başarıdan dolayı hayli takdir toplamıştır. Manoli Aksiyotis o günleriyle ilgili anılarında şu ifadelere yer vermiştir: *"Çiftlikte rahattık, huzurumuz vardı. Karnımız doyuyor ayrıca temiz bir yerde yatıp kalkıyorduk… Çiftliğin sahibi Ali Dayı hiçbir vakit bize kaba davranmıyordu, iyi bir insandı."* Amele Taburlarında belki de en iyi dönemlerini geçiren Manoli adına çiftlik sahibi, ikinci bir emre kadar yanında kalması

için II.Amele Tabur Kumandanı'ndan izin dahi almıştır. Fakat Panagi adındaki arkadaşının tahriklerine kapılan Manoli, çiftlikte çalışmayı kaçmaya tercih etmiştir.[182]

Anadolu I.Dünya Savaşı'ndan evvel iki kez çekirge istilasına uğramış ve bunun neticeleri yıllarca unutulmamıştı. Bu nedenle çekirge ile mücadele Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin en önemli uğraş alanlarından birini teşkil etmiştir. Çiftçilerin en büyük düşmanlarından olan çekirgeler I.Dünya Savaşı'ndan evvel yine ortaya çıkmış ve memleketin en verimli yerlerine yayılmıştı. Fars çekirgesi olarak bilinen bu çekirgeleri itlaf için tarıma ayrılan tahsisat arttırılmış ve mücadele başlamıştır.[183]

Savaş koşullarında çekirgenin itlafı hiç kuşkusuz en önemli zaruretlerden biriydi. Çekirgeyle mücadele ve tohumlarının toplattırılması işinde genelde amele taburları kullanılmıştır. Bu dönemde çekirgenin yoğun olarak görüldüğü; Urfa,[184] Edirne,[185] Denizli,[186] Adana, Niğde, Kayseri,[187] Aydın -16 bin nefer-[188] gibi yerlerden amele taburu talebi söz konusudur. Sevk edilen amele taburlarına rağmen bazı yerlerde istenilen başarı elde edilememiştir. Nitekim, Adana ve Kozan'dan uçarak Niğde, Kayseri, Ürgüp dolaylarına gelen çekirge sürülerini itlaf için sevk edilen yöre halkı ve amele taburları başarısız olmuştur.[189]

Harbin devam ettiği yıllarda ortaya çıkan bu durum karşısında çeşitli mutasarrıf ve valilerin hepsinin amele taburu talebi karşılanılamamaktadır. Zira Harbiye Nezareti için çekirgeden daha mühim olan iş yolların yapımı idi. Dâhiliye Nezareti'ne gelen yazıda, Dinar-Denizli hududunda ortaya çıkan çekirgenin toplanması için istenilen 200 kişilik amele taburu talebi, mevcut taburların şu an yol çalışmaları ile meşgul olmaları sebebiyle reddedilmiş, talebin daha sonra karşılanılmaya çalışılacağı belirtilmiştir.[190] Harbiye Nezareti talebi karşılayamayacağı durumlarda da adı geçen yerlerin sivil halkının bu işte çalıştırılmasını salık vermiştir.[191]

---

[182] D.Sotiriyu, *a.g.e.*,s. 113-115.
[183] T.Öğün, *a.g.e.*,s.105-106.
[184] BOA, DH.İUM, 56/17.
[185] BOA, DH.İD, 116/88.
[186] BOA, DH.İUM, 56/5,
[187] BOA, DH.İUM, 56/8.
[188] BOA, BEO, 325522.
[189] BOA, DH.İUM, 56/8.
[190] BOA, DH.İUM, 56/5,
[191] BOA, BEO, 325522.

Babıâli Çekirge ile mücadele için 20 Mart 1916 tarihinde bir kanun çıkarmıştır. Kabul edilen bu kanuna göre,[192] Çekirgenin görüldüğü yerlerde köy muhtarları veya ihtiyar heyeti, meskûn olmayan yerlerde de aşiret reisleri durumu hemen mahalli hükümetlere bildirmekle mesul tutulmuştur. İhbarın derecesine göre haberi ileten kişiye 250 kuruş ile 1000 kuruş arasında değişen oranlarda çekirge tahsisatından mükâfat verilecekti… Sevk edilecek amele ve zabıtaların yetersizliği ortaya çıkacak olursa, askeri zabıtadan lüzumu kadarı geçici bir süreyle bu işte istihdam edilerek, ek maaşlarının yarısının çekirge tahsisatından verilmesi kararlaştırılmıştır.

Çekirge itlafına önem veren Babıâli, çekirge tohumu toplamak ve yolların tamiri ile mükellef olanların, sorumluluklarını yerine getirmedikleri takdirde, Çekirge İtlafı hakkındaki kanunun sekizinci maddesine dayanarak Nahiye Meclislerine adı geçen kişiler hakkında ceza-i nakdi verme yetkisini tebliğ etmiş ve cezanın miktarını da yine nahiye meclislerinin kararına bırakmıştır.[193]

Çekirge itlafında istihdam edilecek amele taburlarının iaşeleri Harbiye Nezareti tarafından karşılanması gerekiyorsa da, çekirge itlaf olunacak mahallerin hepsinde askeri kıtalar mevcut değildir. Ayrıca asker alma şubelerinin de hesap işlemleriyle meşgul olmasından dolayı amelenin iaşesini temin etmek zorlaşmaktadır. Bu güçlüğü gidermek için Harbiye Nezareti, mahalli hükümetleri sorumlu tutmuş ve bütçeye dâhil edilen Çekirge itlafı tahsisatını kullanmayı uygun görmüştür.[194] Harbiye Nezareti'nin emriyle çekirge itlafına memur amele taburu efradının iaşe merkezi olmayan yerlerde mahalli hükümetlerce iaşelerinin temininin istenmesi bazı vilayet valilerince şikâyet konusu olmuştur. Valiler, sivil halkın dahi ekmek ihtiyacının karşılanamadığı şu sırada üzerlerine böyle bir yükün yüklenmemesini, eskisi gibi iaşelerin askeriye tarafından karşılanmasını talep etmişlerdir.[195] Harbiye Nezareti bu şikâyetlerin bir kısmını dikkate almıştır. Nitekim ihtiyaçlarını karşılayamayan Zor Mutasarrıflığı'na Maliye Nezareti 8000 Lira göndermiştir.[196]

Çekirgeyle mücadelenin devam ettiği aylarda çekirge itlafına memur taburlardan başka erzak nakliye kolu, inşaat amele taburları gibi birçok müfreze bu işle

[192] BOA, DH.İUM, Z/13 78.
[193] BOA, DH.İUM, 56/13.
[194] BOA, DH.İUM, 56/19.
[195] BOA, DH.İUM, 56/22.
[196] BOA, DH.İUM, 4/1,43.

görevlendirilmiştir. Bu taburların her birinin başında bulunan komutanların ayrı ayrı zahire vesair talepleri müşkülatları da beraberinde getirmiştir.[197]

Çekirge itlafında çalışan Amele Taburlarının yaptıkları işlerle ilgili elimizde bazı istatistikler mevcuttur. Sözgelimi, Denizli Livası'nda 1916 Şubat Ayı ortalarına kadar gerek Amele Taburları gerekse de yöre halkının yardımıyla toplanan çekirge tohumları miktarı şöyledir;[198]

	Dönüm	Kıyye
Denizli Merkez	-	5.466
Buldan	-	2.079
Çal	850	27.500
Garb-i Karaağaç	-	1.398
Tavas	-	9200
Toplam	850	45.643

Denizli'de bu tarihten evvel 118.806 kıyye çekirge tohumu toplanıp imha edilmiştir. Bu tarihe kadar toplam 164.449 kıyye tohum toplanıldığı gibi, 11.668 dönüm arazi de sürdürülmüştür.

Çekirge itlafıyla görevli tüm efradın kanuni izinleri durdurulmuş,[199] yalnız Musevilerin Cumartesi Günü çalışmamalarına dair Hahambaşılık'ın isteği dikkate alınmıştır.[200]

2. 3. Demiryolları

Emperyalist bir güç olarak 19.yüzyılın son çeyreğinde tarih sahnesine çıkan Almanya için klasik sömürge yöntemlerine başvurmak olanaksızdı. Çünkü dünyada sömürge olabilecek tarzda bakir el değmemiş toprak çok azdı. Kurt politikacı Bismark'ın ardından Almanya'da dizginleri ele alan İmparator II.Wilhelm'in sloganı "Doğuya Yöneliş (Drang nach Osten) ve Dünya Politikası (Weltpolitik)" idi. Ortadoğu'nun Almanların bu tarihsel rüyasını gerçekleştirmek için yegane yer olduğunun fark edilmesi çok uzun sürmemiştir.

---

[197] BOA, DH.İUM, 56/20.
[198] *İkdam*, 18 Mart 1916.
[199] BOA, DH.İUM, 11/1,2-23.
[200] BOA, DH.İD, 116/88.

Alman emperyalizmi geleneksel sömürgeci ülkelere oranla üretim teknolojisi yanında, ekonomik ve siyasal yayılma hususunda da daha modern bir teknik izlemekteydi. Görünürde hiçbir toprak talebi olamadığını, sömürgeciliğe karşı olduğunu, ülkelerin bağımsızlığına saygı gösterdiğini, aslında yatırımlar yaparak bu ülkeleri geliştirmek istediğini belirterek çağımızdaki modern sömürgeciliğin ilk uygulayıcısı olmuştur. Bu bağlamda Asya Türkiye'si askeri-stratejik açıdan Alman emperyalizmine dünya egemenliğini sağlama yolunda elverişli olanaklar sağlıyordu.[201] Osmanlı Devleti'nde asıl Alman nüfuzunu belirleyen ana etken hiç kuşkusuz 1830'lu yıllardan itibaren tedricen Türkiye'ye gelen Alman askeri heyetleri idi. Bu dönemde Almanya'da askerlik sistemi, önce Von Moltke ve daha sonra Von der Goltz gibi askerlerin propagandasını yaptığı tüm milleti silah altında tutmayı amaçlayan militarist bir dünya görüşüne dayanmaktaydı. Bu tarihten sonra Osmanlı Ordusu, Alman Genelkurmayı'nın tayin ettiği subaylara, onun silahlarına bağlanıp, gittikçe Alman Askeri sistemine bağlanan bir ordu hüviyetine bürünmüştü.[202]

Türkiye'de Alman emperyalizminin yayılma alanlarının başında demiryolları gelmekteydi. Anadolu ve Bağdat Demiryolları olarak bilinen bu hatlar üzerinde, özellikle mümbit Anadolu topraklarında döşenen rayların her iki yanında yirmişer kilometre dâhilinde maden arama ve ağaç kesme hakkı ile beraber, Osmanlı Devleti'nin Almanlara kilometre garantisi vermesi,[203] Osmanlı topraklarının tamamen Alman sermayesine bağlanması anlamına geliyordu.

Bağdat Demiryolu üzerinde nüfuz kurma mücadelesi Almanları İngiliz ve Fransızlarla karşı karşıya getirmiştir. Savaşın hemen öncesinde taraflar arasında varılan mutabakatlar dahi savaşın çıkmasını engelleyememiştir. Savaş çıkmasından sonra dahi hattın tamamlanması için çalışmalar Alman, Avusturyalı mühendisler ve Amele Taburları marifetiyle devam ettirilmiştir. Fakat döşenmekte olan hatlar tamamen savaşın sürdürülmesi için askeri amaçlar taşımaktaydı. En azından İstanbul-Nusaybin ve Bağdat-Samarra arasının asker sevkıyatına elverişli hale getirilmesi en başta gelen konuydu. Demiryolu kesintisiz olarak Torosların kuzeyinden Pozantı'ya kadar

[201] L.Rathman, *a.g.e*., s.69-70.
[202] İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu*, İstanbul 1998, s.105–106.
[203] Murat Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988, s.66.

ulaşıyordu. O noktada gerekli tünel yapılmamış olduğundan kesintiye uğruyor,[204] Torosların güneyinden Mamüre'ye varıyordu. Bu kez de Amanos Dağları aşılmamış olduğundan hatlar İslâhiye'de kesiliyordu buradan Halep üzerinden Şam ve Hicaz Demiryoluna[205] bağlanarak Medine'ye ulaşıyordu. İstanbul'dan Filistin'e asker sevkıyatı için Toros ve Amanos Dağları'nda iki kez aktarma yapmak gerekmekteydi bir üçüncü aktarmada Rayak'tan sonra idi.[206]

Hicaz ve Filistin Cepheleri'nde savaşan Osmanlı ordusu'nun en önemli insan ve malzeme akışı bu hat üzerinden sağlamaktaydı. Anadolu'dan gelen demiryolunu ilk olarak Konya ile Adana arasında Toros Dağları, Adana ile Halep arasında Amanos

---

[204] Harbin başında Bağdat Demiryolu'nun Toros Dağlarından geçen kısmında bir tünele başlanılmıştır. Harbin son senesinde ise bu tünelden yalnız dar hatlı trenler geçebiliyordu. Fakat mütarekenin akdi sıralarında tünel normal genişlikteki katarların kullanımına hazır bir hale getirilmiştir; K.V.Kressenstein, *a.g.e*., ,s.17.

[205] Hicaz Demiryolu Rayak'tan başlayıp; Şam ve Dera üzerinden Medine'ye varmaktaydı. Ayrıca Dera'dan batıya ve sonra güneye doğru Hicaz Demiryolu'ndan bir hat uzanıyor ve Sebastiya'da son buluyordu. Hicaz Demiryolu Sebastiya civarındaki bir noktadan başlayarak Birü's-seb'a üzerinden ve Sina Çölü'nün ortasından İsmailiye'ye doğru uzatılacaktı. Bu hatta Hicaz Demiryolu Mısır Şubesi adı verilmiştir. Hattın inşasıyla yaşlı ve sempatik bir zat olan Alman Mühendisi Meissner Paşa görevlendirilmiştir. Hicaz Demiryolu'nu inşa eden Meissner Paşa'ya yetki ve araçlar, şimendifer taburları, amele taburları, para, bir de zaman cetveli verilmişti. Zaman cetvelinde hattın hangi tarihlerde hangi noktalara gelmesi gerektiği belirtilmiştir. Meissner Paşa o tarihlerden önce demiryolunu belirlenen noktalara ulaştırdı. 19 Ocak 1915'te inşasına başlanan Mısır Şubesi sekseninci kilometrede Kudüs-Yafa Hattı'na bağlanmış, -dar hattın genişliği bir metre beş santimetredir- Kudüs-Yafa Hattı'nın genişliği bir metre olduğundan, Remle-Kudüs kısmı da bir metre beş santimetreye çıkarılarak Şam-Kudüs arasında doğrudan şimendifer ulaşımı kurulmuş oluyordu. Demiryolu 28 Ekim 1915'te 170.km.de Birü's-seb'a'ye, 1916 Mayıs başında Hafir'e varmıştı. Ayrıca 15 km. ilerideki Bireyn'e kadar toprak tesviyesi yapılmış, 264 km. yapılan yol bir yıl dört ayda inşa edilmişti; A.F.Erden, *a.g.e*.,s. 111.

[206] M.Özyüksel, *a.g.e*.,s.237. Bu esnada Almanların, Bağdat Demiryolu vasıtasıyla Ortadoğu'da etkinliklerini arttırmaları, savaş devam ederken bir kısım Osmanlı Paşasını rahatsız etmektedir. Bunlardan biri de Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet'dir. Paşa'ya göre demiryollarının Almanların eline geçmesi bölgede Alman nüfusunun artmasına mukabil, Osmanlı nüfusunun erimesi anlamına gelmekteydi. Bu dekovil hattı üzerinde seyahat edenlerin tamamı,-özel trenlerle seyahat edenler hariç- Alman demiryolunun zaruretler sebebiyle memleketin kalbine nasıl bir hançer gibi saplandığını tahmin edebileceğini savunmaktadır. Paşa sözlerini şöyle sürdürüyor. "Evet, nasıl ki bugün Toros'ta ve Amanos'ta subay, er ve ailelerimizin şeref ve haysiyetleri küçümsendiyse, yarın Halep'ten itibaren daha kötüsü olacaktır… Cepheye hayatını feda etmek için gidecek subay ve erlerimiz, kaba Alman erleri tarafından vagonlardan çıkarılacak ve bunların içine hayvan gibi tıkılacaktır… Burada milliyetçi bir hükümetin nasıl hareket etmesi gerektiğine en güzel örneği Bulgarlar vermiştir. Dobruca'ya sahip olmak maksadıyla Sofya-Dobruca Hattı'nı ıslahını isteyen Almanlara, Bulgar Hükümeti milletine dayanarak olumsuz cevap vermişti. Bu suretle Bulgarlar kendi topraklarında kötü bir Bulgar demiryolunu, iyi bir yabancı demiryoluna tercih etme yeteneğini milli onur ve haysiyetini göstermişlerdir." Emir Erkilet, *a.g.e*., s.299-300.Amele Taburları'nda bir nefer olarak görev yapan Kirkor Torigyan da başlarında bulunan Alman zabitlerini son derece kaba, sert ve zalim olarak nitelemektedir. Torigyan anılarında, başlarındaki Alman zabitleriyle yaptığı ilginç bir konuşmayı şöyle aktarıyor; *"Bu muharebe kaç sene devam edecek? Dedim. Dört-beş sene kadar dedi. Peki, sonu ne olacak? Şayet biz muharebeyi kazanırsak, Türkiye yoktur. Şayet muharebeyi kaybedersek, Türkiye mahvolmuştur! Dedi"*; *M.K.Adlı Çocuğun Tehcir Anıları 1915 ve Sonrası*, (Yay.Haz.Baskın Oran), İstanbul 2005, s.37-38.

Dağları kesmektedir. Deniz yolu da olmadığı için Adana ve Suriye Hattı'na[207] ne yeni vagon ne de ağır malzeme getirilebilmektedir. Kanal ve hicaz cephelerine insan ve malzeme taşınması açısından bu yolların önemi büyüktür. Bu yolların önemi hususunda Dördüncü Ordu komutanı Cemal Paşa'nın emir subayı Falih Rıfkı ATAY şunları söylemiştir; *"Bir taraftan cephe gerisinde, demir yolunun Amanos Dağlarındaki eksikliğini tamamladık. Toros Dağları'ndaki aralığı da dekoville kapadık. Demir yollarını Kudüs'e ve Kudüs'ten çöl ortasına Hafir'e kadar getirdik. Bizde cephe gerisi çalışması demek, bir takım kıtaların yerli yerinde cephe için çalışması demek değil, bizzat cephe gerisini yapması demek olmuştur."*[208]

O tarihte çeşitli ordularla yurt içi kaynakları arasında ulaştırmanın sağlanması doğrudan Menzil Genel Müfettişliği'nce planlanıyordu. Mevcut demiryollarının ordu bölgelerine ulaşan son istasyonlarıyla, ordu harekât bölgesinin geri alanındaki ordu hizmetler bölgesi, ordu ikmal noktalarına uzanan hat üzerinde idi. Bu gibi hatlar Menzil Genel Müfettişliği'ne bağlı olup, bir menzil hat komutanlığınca idare ediliyordu.[209]

Mevcut demiryollarının tamiri ve yeni hatların yapımı genelde Amele Taburları vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Yağmakta olan karlar sebebiyle Anadolu Şimendifer Hattı'nın kapanması, tellerinin kırılması ve bunların tamiri hususunda Şark Şimendifer Kumpanyası ile beraber askeriyeden de yapılan yardımlara ek olarak yöre halkından da amele tedariki yoluna gidilerek hattın açık tutulmasına çalışılmıştır.[210] Ayrıca, bu hatlarda istihdam edilen amele, Şark Şimendifer Kumpanyası vasıtasıyla savaşın çıkışından evvel tecil edilmiş efrattan karşılandığı halde, savaşın patlak vermesinden sonra da inşaatın hızlanması için diğer yerlerden getirilen Amele Taburları ile de desteklenmiştir. Demiryolu inşaatının yapımında Sarıkamış Harekâtı sırasında esir edilen Rus esirler ile Irak Cephesi'nde esir düşen Hintli askerler de çalıştırılmıştır.

---

[207] İstanbul'dan Suriye'ye bir teftiş gezisine çıkan von der Goltz, Suriye'deki gözlemlerini şöyle dile getirmektedir. "*Türk kıtaatına fena bakılıyor, noksan teslih ediliyor, fena iaşe ediliyor ve bunların gerisinde İstanbul'dan başlayarak Halep-Musul üzerinden Bağdat'a kadar namütenahi uzun bir menzil hattı bulunuyor, hâlbuki İngilizler Musul'a kadar seyrüsefere müsait ve teslih edilmiş gemilerle emniyet altına alınabilecek bir nehir hattına malikler*." *Goltz Paşa'nın Hatıratı* ,(Çev. E.Kay.Salih Mayakuşu), İstanbul 1932, s.41-42.

[208] F.R.Atay, *a.g.e*., s.123.

[209] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I.Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X, s.167.

[210] BOA, DH.İUM, 22/1,8.

Nitekim Tell-i Ebyaz ile Re'sülayn arasındaki hatta 10 bin tutuklu Hint askeri, Diyerbakır-Mardin arasındaki yol çalışmalarında 500 Rus esir çalıştırılmıştır.[211]

Demiryollarında müstahdem efradın büyük çoğunluğu ateşçi, makinist ve memurlar dâhil Ermenilerdir. Osmanlı Dâhiliye Nezareti, özellikle Ermenilere uygulanan tehcir kararından sonra Demiryollarında istihdam ettiği Ermeni müstahdeminin bir kısmını ayrılıkçı çetelere iltihak edecekleri gerekçesiyle sevk etmiş ve kalan amele üzerine de özel bir dikkat sarf etmiştir. Amanos Tüneli inşaatında çalışan Ermeni amelenin memleketlerine hastalık ve sair sebeplerle geri dönme talepleri gerek güvenlik, gerekse de buradaki inşaatın bitirilmesi gereği öne sürülerek reddedilmiştir.[212] Halep Demiryolları Askeri Komiserliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne 1916 Şubat Ayı'nda gelen yazıda, Demiryolu inşaatındaki, Ermeni Amele ve müstahdemin miktarı 3134 kişiden ibarettir. Bunların 430'unun daha evvel yer değiştirdiği, daha sonra istihdam edilenlerin ihtiyaç fazlalarının ihraç edilmesi gereği vurgulanmaktadır.[213] Fakat bu dönemde demiryolu inşaatının ilerleyebilmesi için külliyatlı miktarda ameleye ihtiyaç vardır. Dâhiliye Nezareti'ne gelen Amele talepleri üzerine Talat Paşa 1916 Haziran Ayı'nda, Amanos ve Toros İnşaatı'nda müstahdem iken sevke tabi tutulan Ermenilerin, Maraş'tan ileriye geçenlerinin geriye dönmelerinin imkânsız olduğunu bununla beraber, hat inşasının sekteye uğramaması için Ermenilerin sevkinde daha dikkatli olunmasını salık vermektedir.[214] Demiryollarında müstahdem bazı Osmanlı Ermenileri, ülke güvenliğini tehdit ettikleri gerekçesiyle tutuklanıp, Divan-ı Harbe sevk edilmiştir. Bunlardan biri de Bağdat Şimendifer Kumpanyası'nda çalışan Urfalı Abder'dir. Abder'den kuşkulanan Osmanlı zabitleri yaptıkları sorgulama

---

[211] H.Dilan, *a.g.e*., I, belge no. 59, s.88.

[212] BOA, DH.ŞFR, 58/25. Bu bölgede istihdam edilen Ermenilerin hat çevresinden uzaklaştırılması Osmanlı Ordusu'ndaki önemli Alman subaylardan biri olan Kress von Kressenstein'e göre bir hataydı. Kressenstein hatla ilgili düşüncelerini şöyle dile getiriyor*: "1915 senesindeki Ermeni isyanı dolayısıyla bu yolda çalışan Ermeni işçilerinin hepsinin Türk Hükümeti tarafından ittihaz olunan bir kararla çöle nefyedilmesi bu işte irtikâp olunan daha az meşum hatalardan değildir; mütehassıs işçi olarak bu yolda hemen münhasıran Ermeniler çalışmaktaydı. Cemal Paşa bu kararın geri alınması için İstanbul'da bütün şahsi ve siyasi nüfusunu istimal etmişse de, çöle gönderilen usta işçilerin tekrar toplattırılarak iş başına getirilmesine hat mühendisleri muvaffak oluncaya kadar tünel inşaatı ikinci bir altı ay daha geri kalmıştır."*K.V. Kressenstein,*a.g.e*., s.17.

[213] BOA, DH.ŞFR, 61/1. Ermeni Tehcirini müteakip bir kısım Ermeni muhacir Port Said'e gelmiştir. Mısır'daki İngiliz subayları tarafından, Türk topraklarını iyi tanıdıklarından dolayı yüz kadar Ermeni'ye patlayıcı eğitimi verilerek İskenderun bölgesinde Bağdat demiryolunu bombalama emri verilmişti. Fakat bu karar, son anda Kahire'deki Ortodoks Ermeni Psikoposu tarafından protesto edilerek rafa kaldırılmıştır. H.Dilan, *a.g.e*., IV, belge no.60, s.30.

[214] BOA, DH.ŞFR, 65/59.

sonucunda Abder üzerinde Ermenice harflerle yazılmış bir mektup ele geçirmişlerdir. *"Büyük efendilere, büyüklere gidiniz. Milletin selameti için çalışanlar Halep'te Kırmızı Haç Kumpanyası vardır. Burada bulunan zatlar belki muavenet ederler."*cümlelerini ihtiva eden mektuptan kuşkulanılması sonucunda Abder ve Halep'teki Kırmızı Haç Kumpanyası hakkında tahkikat başlamıştır.[215]

Savaş zamanı Osmanlı Devlet ricali Ermeni vatandaşlarıyla beraber Rumları da cephe gerisini güvenli bir hale getirmek için tehcire tabi tutmuştur. Çeşitli sebeplerle askere gitmeyen vatandaşlarını da demiryollarında istihdam edilmek üzere Amele Taburları'na göndermiştir. Örneğin Divan-ı Harp kararıyla Hille'ye ikamet için gönderilen Sava, İstelyanos ve Sofuklu adlı üç Rum vatandaşının İstanbul'a veya harice gönderilme talebi, yollardaki askeri sevkıyatı görmelerinin doğuracağı sakıncalar gerekçesiyle engellenmiş, bunun yerine Tur-ı Sina Şimendifer İnşaatı'nda çalıştırılmak için Şam'da Meissner Paşa emrine verilmişlerdir.[216]

Demiryolu İnşaat Taburları'nda en önemli olgulardan biri de amelelerin düzen ve intizam içerisinde çalıştırılmasıydı. Müslüman ve diğer milletlerden ameleler arasında çeşitli hadiseler çıktığı gibi bu taburlardan sorumlu kişilerden kaynaklanan sorunlar da yok değildi. Örneğin Manisa'nın Çobanhisar Karyesi'nden Rum Milleti'nden Giresun Karacalar Mevkii'nde Amele Çavuşluğu yapan Manveloğlu Simon, yol amelelerine karşı uygunsuz yönde telkinde bulunduğu gerekçesiyle Bandırma Divan-ı Harbi Örfisi'ne sevk edilmiştir.[217]

Bağdat Demiryolu İnşaatı'nda Ermeni ve Rum amele yanında Müslüman efratta çalıştırılmıştır. Devletlerin savaş sırasında sıkça başvurdukları casusluk faaliyetleri savaşın daha başında 1914 Ekim Ayı'nda buradaki Müslüman Amele üzerinde de denenmek istenmiştir. Buradaki inşaat faaliyetini baltalamak isteyenler, hoca kılığında gönderdikleri kişileri kullanarak müslüman ameleyi başlarındaki Alman ve Avusturyalı mühendisler aleyhine harekete geçirmek istemiş, fakat bunda başarılı olamamışlardır.[218]

---

[215] BOA, DH.ŞFR, 71/137.
[216] BOA, DH.EUM.3.Şb, 11/55.
[217] BOA, DH.EUM.3.Şb, 4/55.
[218]BOA, DH.ŞFR, 45/131. Nitekim bu faaliyetler Suriye'deki birliklerimiz üzerinde de denenmiştir. İngilizler Türk Askerleri'ni etkilemek için çok ustaca hareket etmişlerdir. Özellikle propagandaya ağırlık veren İngilizler, kendilerine esir düşen Türklerin, rahat bir yaşam sürdüklerini içeren sahte fotoğrafları uçaklarla Türk Birlikleri'nin üzerine atmışlar, ayrıca Türk üniforması giymiş düşman askerleri de erleri firara teşvik etmiştir. Bu faaliyetlerin karnı aç, hiçbir sosyal gereksinimini karşılayamayan erler üzerinde

Sivil halk arasında Demiryolu Hattı'nın geçtiği yerlerde özellikle savaşın sonlarına doğru büyük bir zahire sıkıntısı çekilmektedir. Nusaybin'deki Müslüman Ahali'nin demiryollarında çalışarak iaşesini temin isteği Babıâli'ye de ulaşmış, bunun üzerine Dâhiliye Nezareti Diyarbakır Vilayeti'ne gönderdiği telgrafla, hat inşaatında çalıştırılan Ermenilerin iaşelerinin olağan olarak ordu tarafından karşılandığı için bir sıkıntıları olmadığı, buradaki Müslüman ahalinin de bu hatta çalıştırılmasının mümkün olduğu bildirilmiştir.[219]

Amele Taburları'nın çalıştırıldığı demiryolu hatlarının güvenliği bir diğer hususdur. Savaşın başlamasından evvel hatlarda çalışan Arap Amele üzerine sık sık yerli Urban tarafından yapılan tecavüzler müşahede edilmekteydi. Tabi ki bu tecavüzlerden en fazla etkilenen Şark Şimendifer Kumpanyası'ndan ziyade Osmanlı Devleti idi. Hat boyunun ve inşaat tezgâhlarının güvenliği Osmanlı Devleti tarafından daha evvel garanti edilmişti. Şirketin herhangi bir zarar ziyan talebine mahal vermemek ve yerel urban tarafında yapılan tecavüzlerin minimuma indirilmesi için, Babıâli yöredeki inzibat sayısını arttırmak zorunda kalmıştır.[220] Savaşın başlamasının ardından Tell-i Ebyaz ile Re'sül Ayn arasındaki hatta ve amelelere karşı bu taarruzlar sıklaşmıştır. Bu saldırılardan birinde 150 bedevi öldürülmüş, fakat hattın ve amelenin korunması için hâlihazırdan daha fazla muhafız kuvveti gönderilemediğinden Dâhiliye Nezareti o yöredeki şeyhlerden yararlanma yoluna gitmiştir.[221]

Alınmak istenen tüm önlemlere rağmen bedevi Arapların İngiliz motorlu araçlarından ve uçaklarından yararlanarak, Hicaz Hattı'na tahribat yapmaktan geri durmamıştır. Fakat gayretli Alman demiryolcuları ve ameleler sayesinde tahrip edilen yerler hemen onarılıp, demiryolu işler halde tutuluyordu.[222] Babıâli'nin aldığı tüm önlemlere rağmen Bağdat Hattı'nda çalıştırılan amele ve müstahdemin üzerine saldırılar artarak devam etmiş, bazı aylarda inşaat durma noktasına dahi gelmiştir.

Dördüncü Ordu'nun görev mıntıkasındaki Suriye ve Filistin'deki demiryollarının yapımına büyük bir önem atfeden Cemal Paşa, hedeflediği ray

---

yapacağı tahribat ortadadır. Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Trc. M. Şevki Yazman), İstanbul 1968, s.68.

[219] BOA, DH.ŞFR, 87/170.

[220] BOA, DH.ŞFR, 43/19.

[221] BOA, DH.ŞFR, 56/54.

[222] F. R. Atay, *a.g.e*., s.80-81.

uzunluğuna ulaşılmasından dolayı da Amele Taburlarına şükranlarını ifade etmiştir. Cemal Paşa düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır;

"1914 senesi aralık ayında Mesudiye noktasından itibaren inşasına başlanmış olan tren hattı 1915 senesi nisanında sekseninci kilometrede kâin, Ramle'ye ve o senenin eylülünde de yüz yetmişinci kilometrede kâin, Birü's-seb'a'ye vardı. Ramle ile Kudüs arasındaki kırk kilometre uzunluğunda bulunan ve esasen bir metre genişliğinde olan eski hat, bir metre beş santimetre genişliğe çıkartılarak Kudüs işe Şam arasında doğrudan doğruya tren muvasalası tesis edilmiş oldu. Demek oluyor ki, on ay zarfında 210 km.lik dar hat yapılmış oluyordu. Binaenaleyh bütün sefer esnasında Suriye ve Filistin de IV. Ordu tarafından inşa ettirilmiş olan demiryollarının umumi uzunluğu 500 km.yi geçer. Tabiatı ile Toros Dağları ile Cebelibereket Dağları arasında Bağdat tren kumpanyasının vücuda getirdiği demiryollarının inşaatında ordunun hiçbir hak ve şerefi mevcut değildir. Meissner Paşa ile muavini Haydar Bey'e ve diğer demiryolu mühendisleri ile bunlarla çalışan amele taburları zabitleri ve efradına da pek büyük bir şükran hissi ile kalben bağlıyım."[223]

Amanos'daki inşaat 1917'de, Toroslar'daki 1918'de bitmiştir. Haydarpaşa'dan Nusaybin'e trenle gidilebilirdi İngiliz kuvvetleri burayı işgal edilince Mezopotamya'dan ilerleyen İngilizler Basra'dan Bağdat'a bir demiryolu inşa ettiler Hindistan'dan gönderilen savaş malzemelerini taşımak için Hintli amelelerden ve kraliyet mühendislerinden oluşan bir kolordu bu birliklere eşlik etti. Ayrıca İngilizler Basra'dan Nasiriye'ye, Kurna'dan Nasiriye'ye de bir hat açtılar. Birinci Dünya Harbi'nin nihayetinde bu hatlar Basra- Nasiriye Hattı hariç söküldü. Bağdat –Arap körfezi hattı, ancak İngilizlerin Bağdat'ı işgal ettiği 1918 başlarında bitirilmiştir.[224]

2. 4. Ağaç Kesimi

Harp sırasında trenlerin işlemesi için en önemli gereksinim hiç kuşkusuz yakacak odun kömür tedarikiydi. Osmanlı Harbiye Nezareti özellikle imparatorluğun Arap yarımadası ile en önemli bağlantısını teşkil eden Bağdat Demiryolu Hattı'na özel bir önem atfetmekteydi. Savaş döneminde bu hattın işlerliğini devam ettirebilmesi için

[223] B.Cemal, *a.g.e*., s.394.
[224] B. Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, İstanbul 2000, s.177.

külliyatlı miktarda oduna ihtiyaç vardı.[225] Zira İstanbul'dan kömür gönderilmesi mümkün olmadığından ihtiyacın hasıl olduğu yerde yakacak temini elzemdi. IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa verdiği emirle, şimendifer idarelerine yardım için Amele Taburları'nın derhal Rumkale, Birecik, Lübnan ve Kermel Ormanları'na kesim için gönderilmesini, ayrıca demiryolu güzergâhına uzak olan yerlere de şube hatları inşa edilmesini emretmiştir. Lübnan Kömür Ocağı'nın ve Trablusşam'daki kömür ocağının günlük hâsılatı 450 ton civarındaydı. Suriye'de ormanların az olması meyve ağaçlarının yüzde kırkının kesilmesine sebebiyet vermiştir.[226]

Ağaçların kesimi sadece imparatorluğun uzak eyaletlerinde vuku bulmamış, başkente de bunun sıkıntıları ve şikâyetleri görülmüştür. Nitekim; 49.Fırka tarafından köprü ve muhtelif inşaatlarda kullanılmak üzere kereste ihtiyacını karşılamak için, Belgrat ve civar ormanlardan büyük miktarlarda meşe ve kestane ağaçları Kirazlıbend Mevkii'nde konaklayan Amele Taburları tarafından kesilmektedir. İstanbul Vali Vekili Süleyman Kani Bey Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, bu miktarda ağaç kesilmeye devam edildiği müddetçe toprağın çoraklaşıp, ileride İstanbul'un susuz kalabileceğine işaret etmektedir.[227] Bu konuda aynı hassasiyet İstanbul Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda da gösterilmektedir.[228]

Ağaç kesimi sadece yol, köprü ve muhtelif inşaatlarda kullanılmak üzere kereste elde etmek için gerçekleştirilmemekteydi. Barut fabrikalarında kullanılmak üzere kesimi yapılan söğüt ağaçları alışılageldiği üzere Bursa ve civarından temin edilmekteydi. Savaş hali sebebiyle kesim yapabilecek efrad kalmadığından bu işle de Amele Taburları görevlendirilmiştir. Lüzumu miktar çubuk kesilmesi için gerekli efrad mütehassıs zabitlerle beraber Bursa'ya gönderilmiştir.[229]

2. 5. Madenler

Zonguldak ve Ereğli Kömür Madenleri'nin savaş sırasında işletilmesi son derece önemliydi. Ruslar Osmanlı Devleti'nin deniz yolu ile yaptığı kömür sevkıyatına mani olmuştur. Sulh zamanında gerekli kömürü sağlayan ve takriben İstanbul'dan 150 km

[225] BOA, DH.İUM, 89-2,1-46.
[226] A. F. Erden, *a.g.e.*, s.311.
[227] BOA, DH.İUM, 55/19, lef 1.
[228] BOA, DH.İUM, 55/19. lef 2.
[229] BOA, DH.İUM, E-37/63.

uzakta olan Karadeniz kıyısındaki Ereğli kömür yatağı, hem İstanbul'a giden karayolu ile hem de İç Anadolu'ya kıvrılan demiryolu ile bağlantılı değildi. Bu sebeple kömür nakliyatının gemilerle yapılması gerekiyordu. Nakliye gemileri her zaman destroyerlerin refakatinde gidip gelmelerine rağmen özellikle Rus denizaltılarının İngilizler tarafından mürettebat takviyesi ile yine torpillenmekten kurtulamamıştır. 1915 yılı sonuna doğru Ereğli'den kömür nakliyatı ancak küçük yelkenli gemilerle kıyı boyunca seyredilerek yapılıyordu. Bu yöntem İstanbul'un kömür ihtiyacını karşılamadığı için kara bağlantısı sağlandıktan sonra Almanya'dan kömür ithaline gidilmiştir.[230] Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul'daki Askeri Ataşesi, Ereğli'den Adapazarı'na geçici bir dekovil inşasını son derece önemli görmektedir. Bu hat, Türkiye'nin ileride savaşın sevk ve idaresi için büyük önem arz etmiştir. Her şeyden önce kömürün büyük bir bölümü tedarik ediliyor, böylelikle trenlerin pahalı olan odunu kullanmalarına gerek kalmıyordu. Bu da kömürle işleyen 52 adet Alman treninin sefere başlamasını, savaşın devamı için elzem olan savaş malzemelerinin naklini kolaylaştırmıştır.[231]

Harbin sonlarına doğru Osmanlı kömür stokları tamamen bitmiştir. Suriye ve Filistin demiryollarında odun tedarikinde de daima güçlüklerle karşılaşılmıştır. Zira demiryolu yakınındaki ağaçlar kesildiği için yakın yerlerden ağaç temin edilemiyordu. Uzak yerlerden odun getirmek için elde gerekli vasıta da yoktu. Depo alaylarında çalışan erlerin bir kısmı bu iş için ayrılmak zorunda kaldı. Lokomotifleri biraz olsun ısıtmak için zeytinliklerin kesilmesi ve hatta üzüm kütüklerinden bile faydalanılması zorunluluğu doğmuştur.[232] Demiryollarına odun temini, IV. Ordu'nun en önemli işlerinden biriydi. Sadece bu işle görevli binlerce amele vardı. Bu ameleyi yaşlı erlerden temin etmek veya bu kişilerden oluşan amele taburlarını kullanmak etkili olmamıştır. En sonunda IV.Ordu odununu temin etmek için bu işi müteahhitlere bırakmaya ve karşılığında da para ve belli sayıda vesika vermek zorunda kalmıştır. Müteahhitler önce ellerindeki vesikalarla ameleyi tedarik etmiş, ellerinde vesika olan insanlar da askerlik

[230]Pomiankowiski, *a.g.e.,* s.137. Zonguldak ve Ereğli Havzaları'ndaki stok ordunun tüm ihtiyacını karşılayabilecek kapasiteye sahipti. Fakat bu madenlerin Karadeniz sahilinde olması, kömür nakliyatını düzenlemek maksadıyla Zonguldak'a gönderilen gemilerin Ruslar tarafından batırılması Zonguldak ve Ereğli Havzaları'nın işlevsizleşmesi anlamına gelmekteydi. Kayıklarla gelen kömür İstanbul-Pozantı Hattına dahi yetişemiyordu; E.Erkilet, *a.g.e*., s.288.
[231]Pomiankowiski, *a.g.e.*, s.287-288.
[232] Liman Von Sanders, *a.g.e*., s.293.

vazifelerinden feragat etmişlerdir. Elbette ki bu süreç bazı suiistimallere de kapı açmıyor değildi. Demiryolu inşaatı ve tamiratı da yine aynı vesikalarla düzenlenmekteydi.

Verilen Vesika Adedi:

Hicaz Demiryolu ve İşçileri için(Müdür Mösyö Dikman'a)	6000
Filistin Demiryolları için(Meissner Paşa'ya)	3000
IV.Ordu İaşe Bölgesi Başkanlığına	6000
Adana Yakacak Bürosu'na	6000
Halep Yakacak Bürosu'na	6000
Şam Yakacak Bürosu'na	6000
Beyrut'ta Portakal Bahçeleri'ne	28
Adana Hat Komiserliği'ne	250
Cerablus'ta Fırat Köprüsü İnşaatına	100
Şam Polis müdüriyeti'ne	50
Şam Menzil Müfettişliği'ne	1000
Adana Menzil Bölge Müfettişliği'ne	2000
Halep ve Maraş Menzil Müfettişliği'ne	5000
Toplam……31.428	

Firarilere vesika verilmemesi kararlaştırılmıştı. Fakat bu yüzden cephe, 31.000 hizmete elverişli erden mahrum kalmaktaydı. Bu dönemlerde Halep ve Şam Sokaklarında yüz binlerce insan dolaşmaktaydı.[233]

Almanya'dan da kâfi miktarda kömür gelmediği için Osmanlı Devlet Ricali Zonguldak Kömür madenlerindeki üretimi arttırma yoluna gitmiştir. Bu ana kadar madenlerden 75–80 bin ton kömür elde edilmekteydi. Buradaki amele savaş koşullarından dolayı diğer yerlere gönderildiğinden, kömürün taşınması da güçleşmiştir. Kömür istihsalini arttırmak için ilk olarak yapılması gereken, amele sayısı ile beraber vesait sayısını da arttırmaktı. Ocaklarda çalışan amele sayısında da düşüş yaşanmıştır. Bu durumun başta gelen sebebi hiç kuşkusuz ameleye verilen yevmiyenin düşük

[233] H.E.Erkilet, *a.g.e.*,s.288-289. Ayrıca bkz. K. V. Kressenstein, *a.g.e.*,s.108.

olmasıdır. Bu dönemde ameleye dağıtılabilen para günlük üç kuruş ile on üç kuruş arasında değişmekte olup, verilen ekmek miktarının günlüğü de 300 gramdı.[234]

Odun kömürü istihsali sadece Zonguldak ve civarında yapılmamaktaydı. Manoli Aksiyotis'de Ankara'da istihdam edilirken komutanlarının verdiği emirle dağlarda kömür bulmak için her defasında on arkadaşını seçerek, topladığı kömürü bölüğüne getirdiğinde komutanından takdir görmüştür. Manoli o günleri şöyle anlatmaktadır; *"Türk asker kaçaklarının arasında silahsız olarak dağlarda yaşamak on bir Rum için hiç de kolay değildi… Yatıp kalkıp kömür imal etmekteydik… Her hafta içimizden biri, bölüğün bulunduğu köye inip kömürü teslim ediyor, yanına yiyecek yükleyip kampa dönüyordu. Anamızdan kömürcü doğmuştuk sanki ve kömürcü olarak öleceğimizi sanmaya başlamıştık…"*[235]

Zonguldak kömür ocaklarında çalışan köylü ameleler bir ay ocaklarda çalışmakta, diğer ay köylerinde istirahat ederek nöbetleşe faaliyet yürütmekteydiler. Aybaşlarında nöbeti gelen amele kendiliğinden ocaklara gidip, nerede istihdam edilecekse jandarma veya muhtar vasıtasıyla yeri belirlenmekteydi. Ocaklardaki işlerin sekteye uğramaması için jandarma köylü ameleyi iki gün evvel toplamaktaydı. Buna rağmen zaman zaman köylü amelenin %10'u bile gelmemekteydi. Zonguldak komisyon reisinin 15 Şubat 1918 tarihinde amelenin birer ay arayla yaptığı izinleri kaldırma talebi Harbiye Nezareti tarafından olumsuz bulunmuş,[236] bunun yerine jandarmanın ve gerekli yerlerin daha dikkatli olması salık verilmiştir.[237]

Savaşın bitiminde kömür işinde çalışacak amelenin refah ve saadetini arttırmak için bir talimatname hazırlanmıştır. Bu talimatnameye göre, Ereğli ve Zonguldak havzalarında istihsal edilecek bilumum maden kömürü, Ereğli Kömür İstihsal Müdürü Kaymakam Hayri Bey Başkanlığı'ndaki bir komisyon tarafından belirlenecek fiyat üzerinden Harbiye Nezareti'ne bağlı olan kömür şubesi ve Nafıa Nezareti vasıtasıyla bedeli peşin olarak ödenecekti. Satın alınan kömürler İstanbul'a getirildikten sonra cüzi bir fiyatla şirket veya tüccarlara satılıp, ortaya çıkan temettü de gerek amele gerekse de nakliye müstahdemini ve jandarmalar içerisinde dağıtılacaktı. Savaşın nihayete

---

[234] *Vakit*, 3 Eylül 1918. Ayrıca, Zonguldak kömür madenleri, devletteki Alman nüfuzundan dolayı savaş sonuna kadar Alman Askeri Heyeti ve İdaresi altında kalmıştır.
[235] D.Sotiriyu, *a.g.e*., s.93.
[236] BOA, DH.İUM, 19/1,1/10.
[237] BOA, Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube (DH.EUM, 6.Şb), 32/87.

ermesiyle beraber kömür komisyonunun aldığı kararla Ereğli ve Zonguldak havzalarına gereken amele İstanbul'dan gönderilmeye başlanmıştır. Ereğli Maden Şirketi de faaliyetini yoğunlaştırmış, bölgeden tedarik ettiği amelelerle kömür istihsalatını 400 tona çıkarmıştır.[238]

2. 6. İnşaat Faaliyetleri

İnşaat işlerinde çalışabilecek gençlerin savaş alanlarına sevkiyle bu işe yatkın durumda gözüken Amele Taburları inşa işlerini yapmak için de görevlendirilmiştir. Özellikle yarım kalan inşaatların tamamlanması, harcanan emek ve paranın heder olmaması açısından elzemdi. Sözgelimi, Dâhiliye Nezareti'ne Çatalca Mutasarrıfı Mahmut Bey tarafından gönderilen yazıda, Büyükçekmece'de inşası yarım kalan İnas Mektebi, suyolları vesair nafia işlerinin tamamlanması için Hadımköy'de bulunan inşaat taburunun Çatalca'ya gönderilmesi gereği vurgulanmaktadır.[239] Bu inşaatın tamamlanması aynı zamanda yapılan mesai ve harcanan paranın da boşa gitmemesi anlamına gelmekteydi.

Savaşın uzaması ve jandarma efradının bir kısmının muharip sınıflara nakli beraberinde artan asayiş vakalarını getirmiştir. Bu dönemde Anadolu'nun çeşitli kentlerinde yapılmakta olan hapishaneler için mutasarrıfların amele, taşçı ve duvarcı ustası istekleri göze çarpmaktadır. Hapishane inşaatlarında çalışan ameleler daha çok yollarda çalışan efrattan karşılanmaya çalışılmıştır. İnşaatların hızla bitirilmesi için izinli olarak köylerine dönenlerin yerlerine vakit geçirmeden diğer ustalar yerleştirilmekteydi. Örneğin Merkez Vilayet Hapishanesi İnşaatında müstahdem duvarcı ustası Pınarbaşı Mahallesi'nden Süleyman oğlu Sadık'ın hava değişimi için memleketi olan Bursa'ya gönderilmesi üzerine, yerine demirci ustası Bogos oğlu Andon ve kalfa Andon oğlu Aleksandıros ikame edilmiştir.[240]

Dâhiliye Nezareti de hapishane inşaatlarının süratle bitirilmesi için mutasarrıflıklara gönderdiği yazılarla her türlü yardımın yapılacağını taahhüt etmektedir. Hapishane inşaatlarının en mühim mahallerden başlayarak bitirilmesi en acil işlerden biri telakki edildiği için, Dâhiliye Nezareti amele ve nakliye vasıtalarının tedarikinde kumandanlıklara vuku bulacak müracaatların hemen yerine getirilmesi,

[238] *Söz*, 9 Ocak 1919.
[239] BOA, DH.İD, 81-4/6.
[240] BOA, Dahiliye Nezareti Mebain-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti, (DH.MB.HPS), 39/35.

ayrıca varidatı müsait olamaya mahallere de icap eden paranın gönderileceğinin altını çizmektedir.[241] Hapishaneler inşaatında müstahdem amelelerin geceleyin konaklamaları için de özel kanunlar çıkarılmıştır. Örneğin Silivrikapı'da başlanacak olan İstanbul Merkez hapishanesi inşaatında istihdam edilecek amelenin gecelemeleri için kanun gereğince münasip bir mahal bulunması karar altına alınmıştır.[242]

2. 7. Fabrikalar

Büyük Savaş sırasında ordunun ihtiyacı olan iaşeyi karşılamak beklide en önemli meseleydi. Savaş sırasında Kafkas Cephesi'nde savaşan bir erin günlük 2500 kaloriye ihtiyacı varken, ancak 1000 kalori alabilmekteydi. Ordunun ekmek ihtiyacını karşılamak için ise, bazı fırınlar Tahiniye İdaresi yani Askeri Fırınlar Yönetimine verilmişti.

Savaş Esnasında baba mesleği olan ekmek fırıncılığı işini fırın işçileri sınıfından ekmekçi asker olarak yapanlardan biri de Hagop Mıntzuri'dir. Selimiye kışlasının deniz kenarındaki fırının yüzbaşısı Kazım Bey'n emrinde çalışan Hagop Mıntzuri, Ermeni tehcirinden dolayı doğal olarak üzülmüş ve o günlerdeki faaliyetlerini şöyle dile getirmiştir: *"...Ben askerdim emir altındaydım. Ordunun askeri arabalarına ekmek saymak, Haydarpaşa'daki sevkıyata, Çanakkale veya Anadolu Cephesine giden askerlere, Kadıköy ve Kuzguncuk'taki depo alaylarına, Haydarpaşa Hastanesi'ne öküz arabalarıyla ekmek yetiştirmek zorundaydım. Üsküdar Paşakapısı'ndaki sivillere ki bunlar hapishaneden önce salıverilmişler sonra üniforma giydirilip eğitim almışlar ve bunlardan bir alay oluşturulmuştu. Orduya hizmet edecekti bunlar.* Üsküdar'dan, *Selimiye Kışlası'ndan kıyıdaki Kavak İskelesi'nde bulunan askeri fırına veya Devecioğlu'ndaki bizim fırına, Karacaahmet Duvardibi yollarına da ne kadar gittim geldim!...*[243] Yine Hagop Mıntzuri gibi fırıncılık işinde mahir Kırmastı'da oturan Vangel oğlu Espro da Levazımat-ı Umumiye Hesabına işletilen Ayvansaray Un Fabrikasında çalıştırılmak için İstanbul'a gönderilmiştir.[244]

Savaşın getirdiği olağanüstü koşullar, sınırlı da olsa milli sanayi örneklerine ortam hazırlamış, İttihatçılar kamuoyunda milli bir bilinç tesisine yönelik her türlü

[241] BOA, DH.MB.HPS, aynı belge.
[242] BOA, DH.MB.HPS, 40/2.
[243] Hagop Mıntzuri, *İstanbul Anıları 1897–1940*, (Çev. Silva Kuyumcuyan), İstanbul 1993, s.133–134.
[244] BOA, DH.EUM 3.ŞB, 15/9.

fırsatı değerlendirmiştir. Görkemli açılış törenleriyle bu girişimler halka ilan edilmekteydi. Bu girişimlerden biri de savaşın en yoğun günlerinde bizzat Enver Paşa tarafından, çevre ormanları işletmek amacıyla açılışı gerçekleştirilen " Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi Osmanlı Anonim Şirketi " idi. Devlet-özel girişim ortaklığıyla kurulan fabrika, Harbiye Nezareti tarafından işletilmiş, tezgâhlarında işçi olarak asker-amele efradı- çalıştırılmıştır.[245]. İşletilen barut, fişek ve demir fabrikalarında nefer olarak istihdam edilen geçici amelelerin ailelerine de, maaş tahsis edilmesi İstanbul Vilayet Meclis İdaresince karar altına alınmıştır.[246] Almanların yardımıyla da Osmanlı Devleti'nde askeri-lojistik ihtiyaçları karşılamak için çeşitli fabrikalar kurulmuştur 1917 yılında Alman Askeri Heyeti Levazımcısı Burchardi, geri hizmetler için teşkilatını genişleterek, depoları büyütmüş, İstanbul içerisinde ve civarında çeşitli fabrika ve imalathaneler kurmuştur.[247]

Harbiye Nezareti'nin Levazım Dairesine bağlı olarak asker işçi-amele efradı-istihdam edilen kuruluşlar şunlardı:[248]

- Levazımat-ı Umumiye'ye bağlı 3.Hizmet Taburu,
- Ekmek fırınları idaresi, Gülhane, Zeytinburnu, Üsküdar, Tophane, Ortaköy, Beykoz, Karadeniz, Laleli, Beyazıt, Sultanahmet, Eyüp, Ayvansaray Un Fabrikaları,
- Sivas 8. Amele Taburu,
- Muş Askeri Fırını,
- Suşehri 6. Amele Taburu, 8. Amele Taburu,
- Beykoz Debağ ve Kundura Fabrikası,
- Defterdar Fes ve Çuha Fabrikası,
- İzmit Bez Fabrikası,
- Bakırköy Bez Fabrikası,
- Unkapanı ve Ahırkapı'da İnşaat Ambarı ve Doğrama Fabrikası

[245] Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918*), Ankara 1982, s.202-204.
[246] *İkdam*, 11 Nisan 1915.
[247] Liman Von Sanders, *a.g.e*., s.179.
[248] E.Çatma, *a.g.e*., s.43.

2. 8. Geri Hizmetlerde Esir Askerlerden Yararlanma

Savaş sırasında yolların inşasında, ziraat işlerinde, demiryolları ve sair işler için amele tedarikinde müşkülat çekilmektedir. Özellikle yolların, savaş sırasında önemi artan kömür ve krom gibi stratejik madenlerin taşınabilmesi, otomobil işleyecek bir hale gelmesi için mutlaka tamamlanması gerekmektedir. Amele eksiğini tamamlamada başvurulan yöntemlerden biri esir askerlerin çalıştırılmasıdır. Harbiye Nezareti savaşlarda ele geçen esirlerin çalışma koşullarını belli bir düzene koymuştur. Nitekim ordu kumandanlıklarına gönderilen 24 Ekim 1915 tarihli emirle,[249] çalıştırılan esirlere dört kuruştan düşük yevmiye verilemeyeceğini karar altına almıştır.

Esir askerlerin çalıştırıldığı alanlardan biri tıpkı Amele Taburlarında görüldüğü gibi zirai işlerle meşgul olabilecekleri çiftlikler idi. Dönemin gazetelerinde *"çiftlik sahiplerine muavenet-i askeriye"* isimli ilanlarla, belli miktar araziye sahip olup da amele bulunamamasından dolayı arazisini işleyemeyen çiftçilere yönelik çağrılar göze çarpmaktadır. Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın emriyle çiftlik sahiplerine yardım amacıyla çiftçilerin ihtiyaçları nispetinde esir verilmesine karar verilmiştir. Yapılan çağrılarla çiftlik sahiplerinin arazilerinin kaç dönüm olduğu, ne kadar esir istediklerini içeren bir telgrafı İstanbul'daki Menzil Müfettişliği Umumiliği'ne bildirmeleri istenmiştir.[250] Ardından Harbiye Nezareti bir talimatname yayınlayarak çiftliklerde çalıştırılacak esirlerin istihdam koşullarını belirlemiştir. Esir askerlerin her şeyden evvel insan haklarını gözeten bu talimatnameye göre;[251]

— Esir askerlerin şikâyetlerine mahal vermemek şartıyla, her çiftlik sahibi esirlerin iskân ve iaşelerini temine mecburdur.

— Esir askerlerin iskân ve iaşesi Menzil Müfettişliği Umumiliği tarafından gönderilecek bir zabit ve bir memur tarafından kontrol edilecekti.

— Esir askerlerin herhangi bir şikâyeti vuku bulur ise, esir askerler bulunduğu çiftlikten hemen alınacak ve çiftlik sahibinin mazereti kabul edilmeyecekti.

— Her çiftlik sahibi çalıştırdığı esir askerlerin sabah-akşam yoklamalarını yapmaya mecbur olup, sonuçlarını da her hafta en yakın hükümet birimine bildirmekle yükümlüydü.

---

[249] BOA, DH. İUM, E/11, 76. Bu durum sadece Osmanlı Ordusu için geçerli değil müttefiklerimiz de esir askerlerden faydalanmıştır; bu konuda bkz. *Harp Mecmuası*, Dersaadet 1334, s.332. Ek 5.
[250] *İkdam*, 18 Kasım 1916.
[251] *İkdam,18* Aralık *1916.*

— Şayet esir askerlerden biri geceleyin firar edecek olursa çiftlik sahibi vakit geçirmeksizin bulundurmak zorunda olduğu isim listesi vasıtasıyla firarilerin eşkâlini, sıra numarasını ve ismini Menzil Müfettişliği Umumiliği'ne bildirecekti.

— Esir askerlere gelen mektup ve sair emanetler Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla çiftlik sahibine teslim edilecekti.

— Esir askerlerin yazacağı mektup ve kartlar çiftlik sahibi tarafından İstanbul'daki Sansür Müfettişliği'ne gönderilmesi gerekmekteydi.

— Sansürden geçmeyen mektupların da esirlere verilmesi yasaklanmıştı.

İtilaf Devletleri safında savaşan çeşitli milliyetlere mensup askerler Osmanlı Devleti için diğer geri hizmet birimlerinde de çalıştırılmışlardır. Sözgelimi, inşaatlarda kullanılmak için 2.000 nefer Romanya esiri, Alman yüzbaşılarından Mösyo Yunki emrine 14.10.1916 tarihinden itibaren verilmiştir.[252] Yine Kütahya-Tavşanlı Yolu'nun işler hale gelmesi için de 2.000 nefer Romen esiri, Alman Yüzbaşı Mösyö Ponike kumandasına verilmiş ve bu neferlerin iaşe masrafları Harbiye Nezareti tarafından karşılanmıştır. Çalıştırılan esir askerler arasında firar hadiseleri de yaşanmıştır. Yol inşasında çalıştırılan Romen esirleri tıpkı gayrimüslim Osmanlı vatandaşları gibi görev yerlerinden fırsat bulduklarında firar etmişlerdir.[253] Harbiye Nezareti özellikle demiryollarında işlerin hızlandırılması için Kafkas Cephesi'nde ele geçirdiği Rus esirlerden faydalanmıştır. Özellikle Toros İnşaatında kullanılan bu Rus esirleri de tıpkı Romenler gibi ilk fırsatta firar etmişlerdir.[254] Şimendifer Hattı'nda müstahdem iken firar eden Rus harp esirlerinden bazıları yakalanmıştır.[255]

IV.Ordu ile lojistik bağlantının sağlanması açısından hayati öneme haiz noktalardan biri olan Toros İnşaat sahasına, Kafkasya ve Doğu vilayetlerinden gelen binlerce mülteci konumuna düşen insan 1916 ortalarında vasıl olmuştur. Toros Tünellerinin kazılmasında 20 bin amele çalıştırılmıştır. Bunların arasında 3500 Rus, 600 İngiliz ve 150 de Fransız vardır. Bunlara günde 8–10 kuruş da ödeme yapılmıştır.[256]

---

[252] BOA, DH.EUM,6.Şb, 20/20.
[253] BOA, DH.UMVM, 72/25.
[254] BOA, DH.ŞFR, 77/129.
[255] BOA, DH.EUM.6.Şb.,44/22
[256] H.Dilan, *a.g.e.*, I, belge no.46-48, s.88.

2. 9. Kadın Amele Taburları

Uzun süren savaşın yorgun senelerinde genç erkeklerin cephede olması cephe gerisindeki işlerin kadınlara kalmasına sebebiyet ermiştir. Cepheye silah ve mühimmat sevkinde çalışan Türk kadını özellikle mahsulâtın kaldırılması ve çekirge itlafı işinde büyük bir başarı göstermiştir. Bu konuda basında Türk Kadını için şu ibareler yer almıştır. *"Geçen senelere nispetle ziraatın daha az olması icap ederken, kadınlarımızın cansiperane çalışmaları neticesinde mahsulümüz son beş on sene zarfında emsali görülmemiş bir seviyeye ulaşmıştır… Çekirge itlafı ve mahsulün kaldırılması işinde sadece kadınlar çalıştırılmıştır. Çekirge zuhur eden mahallerde ellerinde kazma ve kürekleri sırtlarında çocuklarıyla bir iki günlük mesafeyi kat ederek, bu yerlerde çekirgeyle mücadele etmişlerdir."* [257]

Türk kadını önceki sükûn halini terk etmiş, yukarıda belirtildiği gibi alın terine müracaat edilerek, amele ve sermayedar sınıflarına ayrılmaktaydı. Ayrıca elinde biriken parayla da ticaret hayatına giriyordu. Türk Yurdu Dergisi'nde geçtiği şekilde, *" Türk Kadınlığı bugün hasta bakıcılıktan ticaret hanelerde, Cemiyet-i Hayriye ve hükümet dairelerinde çalışmaktan da bugüne kadar sermaye mücadelesinin en had devrelerinde bulunan memleket kadınlarının bile yanaşmamış olduğu hizmetlere kadar yanaşmış, yanaşmaya mecbur kalmıştır."* [258]

Savaştan evvel erkeklerin yaptığı ticaret, zanaat ve sanayi işleri, savaşın başlamasıyla yapılamaz olmuştur. Bu boşluğu doldurmak için kadınlardan mürekkep yeni bir esnaf tabakası teşekkül etmiştir. Bu dönemin Osmanlı kadınları Mudanya'dan İzmir'den İstanbul'a getirdikleri ekmek, süt, tereyağı vb. mevadı satmaktaydılar. Bu işleri müslüman kadınlarla beraber rum kadınlar da yapmaktaydı.[259]

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti 24 Ağustos 1916 tarihinde Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Naciye Sultan'ın teşebbüs ve himayesinde tesis edilmiştir. Tesis tarihinden itibaren Enver Paşa bütün heyet toplantılarına katılmış, cemiyetin her türlü işleriyle bizzat meşgul olmuştur. Naciye Sultan'da cemiyetin

---

[257] *Vakit*, 28 Ekim 1917.
[258] *Türk Yurdu*, yıl: 6, c.13,sayı: 8, 6 Aralık 1917, s.3654.
[259] *Vakit*, 11 Ocak 1918.

faaliyetlerinde bulunmuş ve icraatları takip etmiştir. Cemiyetin iki amacı bulunmaktaydı;[260]

Birincisi, Harp zamanında ihtiyaç duyulan kollarda çalışacak işçi açığını kapatmada Türk kadınından faydalanmak ve onları belli bir yöne kanalize etmekti. Diğeri de, cephedeki askerin evlerinde terk ettikleri kadınların nafakalarının tedarikine yardımcı olunmak istenmesiydi. Cemiyete müracaat edecek kadınlardan; sağlıklı olmaları, iffetli ve namuslu olmaları, yaşlarının en az 18 en fazla 30 olması ve çocuksuz olmaları istenmekteydi. Nizamname gereğince 1917 Martında toplanması gereken ilk Heyet-i Umumisi, ilk altı ay teşkilatlanma çalışmaları ile geçtiğinden toplanamamıştır. Cemiyet kuruluşunun ilk aylarında Türk kadınından çok olumlu tepkiler almıştır. İlk dört ay zarfında on dört bin işsiz kadın iş başvurusu yapmış ve başvuru yapanların bir kısmı gerekli yerlere yerleştirilmiştir. Diğerleri için de, iş ihtiyacının en fazla hissedildiği yerlere küçük çaplı sanayi atölyeleri açılmaya başlanmıştır. Bu amaçla önce Çapa'da Nazif Paşa Konağında, ardından Fatih'te Servili Medresesi'nde ve Üsküdar'da Şemsi Paşa'da darüssınaiyye açılmıştır. Ayrıca bazı özel teşebbüslerde cemiyetin çatısı altında toplanmıştır. Harbiye ve diğer nezaretlerden alınan siparişler binlerce kadının çalıştırıldığı bu darüssınaiyyelerde karşılanmaya çalışılmıştır. Çapa'da kimsesiz kadın, çocuk ve işçi kadınlar için de bir misafirhane yapılmıştır. Buradaki işçilere bir kuruşa mukabil sıcak bir öğle yemeği verilmekte ve çalışamayan kadınlar için yardım sandığı adı altında bir birim oluşturulmuş, bu kadınların zaruri ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Bu müesseslerdeki müdürler dâhil tüm çalışanlar kadındır. Zamanla cemiyetin kasasında bir miktar sermaye de birikmiştir. 1916 senesine 2.791 lira ile başlanmış, bu sene zarfında 44.363 liralık brüt kâr temin edilmiştir. Diğer kaynaklardan gelen para ile 1918 Şubat Ayı itibariyle cemiyetin kasasında toplam 50.505 lira toplanmıştır. İşletmelerde çalışan kadınların maaşları, şahsi dosyaları, izdivaç işlemleri, eşya, ambar ve satış muameleleri ile muhasebeci Abidin Bey ve iki hanım ilgilenmiştir. Sanayi tesislerinde ürettikleri parça başına ücret alan bu kadınlar için darüssanailer, uzun süren savaşın yokluk dönemlerinde onlar için bir dayanak noktası olduğu gibi, sefaletten kaçışın yegâne çaresiydi. Kadınların çalıştığı bu küçük sanayi tesisleri

[260] *Vakit*, 9 Şubat 1918. Cemiyet verdiği ilanlarla, pamuklu dokuma ve sair işlerde çalışacak kadınların hangi şubeye başvurmaları gerektiğini bildirmekteydi; *İkdam*, 15 Mart 1917.

memleketin üretim kabiliyetini de arttırmaktaydı. Cemiyetin bir sene zarfında 50.000 liralık temettü temin etmesine bakılırsa, cemiyet kadınların geçimini sağlamaktan ziyade adeta gelecek için büyük oranlarda teşebbüs yapmaya yarayacak sermayenin altyapısını oluşturmaktaydı.

1917 yılında İstanbul'da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ile anlaşmalı olarak kadın işçi ve memur çalıştıran özel ve kamu kuruluşları ise şunlardı;[261]

Kadın Amele Taburu…….125 kişi
Şehremaneti…….....259 kişi
Milli Mensucat Şirketi…….....22 kişi
Çeşitli Aşhanelerde Çalışanlar…….....20 kişi
Eyüp Elbise İmalathanesi…….....1592 kişi
Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası……...863 kişi
Sultanahmet Elbise Ambarı…….....157 kişi
Ahırkapı Elbise ve Çadır İmalathanesi……..650 kişi
Saraçhane Fabrikası……..351 kişi
Reji Fabrikası…….317 kişi
Taksim Fanile ve Çorap Fabrikası……..135 kişi
Çeşitli Kuruluşlara Gönderilen Hademe……84 kişi
Defterdar Dokuma Fabrikası…….1440 kişi
Bakırköy Bez Fabrikası……..833 kişi
Levazım İplik Fabrikası…….272 kişi
Çeşitli Kuruluşlara Memure Gönderilenler……45 kişi

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, kadınları çalıştırmanın aile hayatını etkileyecek tarzda tesirleri olabileceğini dikkate alarak memur ve işçileri için evlenmeyi mecburi kılmış ve buna göre teşkilatlanmıştır. Kadınların kendi geçimlerini alın terleriyle kazanmalarını amaç edinen cemiyet, bünyesindeki bütün kadınları evlenmeğe mecbur tutmuş ve evlendikleri taktirde her tür kolaylığın yapılacağını karar altına almıştır. Alınan bu kararda hiç kuşkusuz ahlaki kaygılar ve azalan nüfusu yukarı çekme endişesi

[261] Tiğinçe Oktar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi*, İstanbul 1998, s.112.

ağır basmaktaydı. Özendirici olduğu kadar zecri tedbirleri de ihtiva eden bu kararnameye göre,[262]

Cemiyet bünyesindeki erkekler azami 25, bayanlar 20 yaşında evlenmek mecburiyetindeydi.

Cemiyetteki kadınlara cemiyet harici bir erkek talip olduğu taktirde, cemiyet tarafından gereken tahkikat yapılacak, tahkikat neticesinde talipli kişinin iyi hali ortaya çıkarsa, cemiyet bu evliliğe yardımcı olacak, aksi taktirde herhangi bir yardım teşebbüsünde bulunmayacaktı.

Cemiyet yardıma muhtaç olan kızların çeyizlerine yardımcı olacaktı.

Evlenecek kızların eşlerinin hâlihazırda ailesinin geçimini temin edecek bir işi yoksa cemiyet bir iş bulamasına vasıta olacaktı.

Cemiyet içerisinden evlenen çiftlerin maaşlarına ilk olarak % 20 oranında, ayrıca doğacak çocuk için de % 20 ek zam yapılacaktı.

25 yaşını doldurup evlenmeyen erkeklerin önce % 15 istihkakları kesilecek, sonra da cemiyetle ilişkileri kesilecekti. 21 yaşını doldurduğu halde evlenmemiş, cemiyetin kendisine bulduğu zevcle de evlenmemekte ısrar eden bayanların da cemiyetle ilişkilerinin kesilmesine karar verilmiştir.

Cemiyet bir taraftan kendi müstahdeminden evleneceklere yardımcı olmak, diğer taraftan cemiyet haricinde olan kadınlarında evlenmelerini kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bu amaçla cemiyet evlenmek isteyenlere cemiyete müracaata davet etmiş, yapılan bu işi son derece sistemli bir şekilde yerine getirmeye çalışmıştır. Başvuru yapanlar arasında okuma yazma bilmeyenler olduğu gibi yüksek okul mezunu olanlar da vardı. Bu iş için mufassal dosyalar tertiplenmiştir. Talipler cemiyete müracaat ettiklerinde kendi özgeçmişlerini, özelliklerini ve karşısında aradığı kişinin özelliklerini içeren bir dosyayı memurun gözetiminde doldurmak zorundaydılar. Taliplerin dosyalarında verilen bilgiler cemiyet memurları tarafından zabıta yardımıyla iyice araştırılmakta ve netice hakkında gerekli raporlar hazırlanmaktaydı. Böylece çiftler kendilerine en uygun işi seçme imkânına sahip oluyorlardı. Aynı uygulama Almanya ve Avusturya-Macaristan

[262] *Türk Yurdu*, yıl: 6, XIII, sayı: 8, 20 Aralık 1917, s.3672. Kararname için bkz. Ek 6. Savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin nüfusu hızla azalmaktadır. Savaşın sonlarında İstanbul'un nüfusu 1.085.593 kişi idi. Müttefiklerimiz de azalan nüfusu arttırmak için çeşitli alternatifler üretmişlerdir. Viyana'da da hükümet, Nüfus Siyaseti Cemiyeti isminde bir cemiyet teşkil etmiş, cemiyet adına ilim adamları birçok şehirde konferanslar vermiştir; *Vakit*, 14 Mart 1918.

devletlerinde de denenerek başarılı sonuçlar alınmıştır. Cemiyet ayrıca çiftlerin evlenmelerine vasıta olduğu gerekçesiyle herhangi bir sorumluluk kabul etmemekteydi. Cemiyet sadece kendisinde, evlenecek gençlere seçecekleri kişi hakkında tarafsız araştırma yaparak bilgi verme hakkını görmekteydi. Cemiyet ayrıca bedeni veya ahlaki hastalık sebebiyle evlenemeyecek durumda olanların evlilik başvurularını geçersiz saymaktaydı.[263] Kadınları Çalıştırma Cemiyeti vasıtasıyla akdedilen ilk evlilik, 8 Mart 1918 tarihinde Üsküdar Mahkeme-i Şeriyyesi huzurunda icra edilmiştir. Taraflardan biri 29 yaşında, idadi tahsili gören Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi kaptanlarından İstanbullu Hakkı Efendi'dir. Eşi ise, I. Ordu-yi Hümayun Kadın I. İşçi Taburu'nda Tabur Kâtibesi 21 yaşındaki İhsan Hanım'dır. Cemiyet aileye yardım amacıyla 50 Lira düğün hediyesi vermiştir. İkinci evliliği, Sanayi Zeytun Biruni Mektebi mezunu ve Zeytun Biruni Fabrikası dokumacı ustalarından 28 yaşındaki Mustafa Efendi ile Çapa Darüssınaiyye Fanile Şubesi'nde çalışan 18 yaşındaki Halepli Fatma Hanım gerçekleştirmiştir. Aileye düğün hediyesi olarak 25 Lira verilmiştir.[264] Artan izdivaç talepleri üzerine cemiyet, dönemin gazetelerine taliplilerin kişisel özelliklerini içeren ilanlar vermeye başlamıştır.[265]

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin elbetteki Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın isteği üzerine uygulamaya soktuğu en ilginç uygulama Osmanlı Ordusu bünyesinde yer alan Amele Taburları arasında, deneme mahiyetinde bir de Kadın Amele Taburu kurulmasıdır. Taburun kurulmasındaki amaç, ordudaki geri hizmet teşkilatlarında ortaya çıkan nefer eksikliğini kadınlardan kurulan bu taburdan karşılamak ve kadınların hayatlarını temin etmelerine yönelikti. İstihdamı düşünülen kadınlar iki sınıfa ayrılmış olup; ilk grup maaşlı memurlar, ikinci grupta nefer maaşı veya günlük ücretle çalıştırılan işçilerdi. Bu taburların idare heyetleri şu şekilde teşekkül etmişti: Tabur Kumandanı, Bölük Kumandamı, Hesap memuru, Tabur Baş Kâtibesi, Kadın Bölük Başı.

Bir ziraat memuru ile bir yol mühendisinin bulunmasına karar verilen taburda, ayrıca bir revir ve hastabakıcıların da görev yapmalarına karar verilmişti. Tabura alınacak kadınları İstanbul'da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, taşrada da mahalli meclis

[263] *Vakit*, 17 Şubat 1918.
[264] *Vakit*, 16 Mart 1918
[265] *Vakit*, 21-31 Mart 1918

idareleri seçecekti. Kadın memurlarla erkeklerin aynı işlerle görevlendirildiği taburlarda, kadınların da nöbet tutmaları kararlaştırılmış, ayrıca günlük 8 saatlik çalışma koşulunun getirildiği taburda, tabur zabitlerinin veya memurelerin her ne olursa olsun kendi hanelerine işçi kadınlardan almaları yasaklanmıştır. Askeri talimlerden muaf olan tabur kadınlarının adab-ı muaşeret kuralları ve belirlenen program dâhilinde kışlalarında talim yapmaları uygun görülmüştür. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ve mahalli meclis idareleri tarafından seçilen bu kadınların tayin, taltif veya taburdan ihraçları ordu kumandanlarının taktirine kalmıştı. Kendilerine verilen cüzdanlara birer başörtülü fotoğraflarının bulunması gereken bu kadınların mektupları, tabur kumandanları tarafından tasdik edildikten sonra asker mektupları gibi ücretten muaf tutulacaktı. Maaşlı memurların azil ve tayinlerinden sorumlu olan ordu kumandanları, aynı zamanda şayan-ı takdire layık olanlara da ikramiye vermeye de salahiyetli idi. Her bir takdirname meblağı on kuruş olarak belirlenmiş ve bunun adedi kadar takdirname sahibine ay sonu ödeme yapılacaktı. Taburlarda çalışan kadınların izin müddetleri de belirlenmişti. Buna göre, taburdaki kadınlara haftada dört gece izin verilecek, yalnız ikamet yeri tabura uzak olan kadınların izin süresi haftada bir gün ile sınırlandırılmıştı. Evlenmeye karar verenlere izin sürelerinin bitiminin ardından yirmi günlük ek bir süre verilmesine karar verilmişti. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne de kayıtlı olan memur ve memureler ile daimi işçilerden erkeklerin 25, kadınların 20 yaşına kadar evlenmeleri gerekmekteydi. Taburlarda çalışanların ücretleri kıdem ve hizmete göre artırılabilmekte olup, kuruş cinsinden maaşları şu şekilde belirlenmişti:

Tabur kâtibesi	600
Tabur ve Bölük Katibesi	500
Tabur iaşe memuresi	600
Tabur depo memuresi	500
Bölükbaşı	600
Takımbaşı	400
Hastabakıcı	300
Terzi	500
İşçi	250

Kadın İşçi Taburuna mensup kadınların her birine şu teçhizat ve giyim eşyalarından birer adet verilmekteydi: Ceket, şalvar, yeldirme, başörtüsü, çorap, pelerin,

manto, tozluk, tozluk ve fotinden ibaretti. Bütün kadınların "Kadın Birinci İşçi Taburu" damga ve kayıt numarasını içeren bir bandı sol kollarına takmaları mecburiydi. Kadın işçilerle aynı üniformayı giymekte olan kâtibe ve memureleri işçilerden ayırt edebilmek için üniformalarının yakalarına takılan kırmızı renkli rütbeler kullanılmaktaydı. Bölükbaşı ile takımbaşılar sırma şerit ve sarı yıldızlı, diğer kâtibe ve memureler beyaz, hastabakıcı ve terziler, beyaz madeni hilal ve beyaz madeni makas, bölükbaşı yakasına iki yıldız, takımbaşı kıdemlisi bir yıldız takmaktaydı. Başkâtip sadece bir yıldız, diğer kâtibe ve kıdemsiz takımbaşılar, depo ve iaşe memurelerinde ise rütbe bildiren yıldız yoktu.[266]

Savaş yıllarında Almanya'da da kadınları savaş ekonomisine dâhil etmek için benzer bir teşkilat göze çarpmaktadır. Alman Savaş Bakanlığı kadınları harbin gerektirdiği işlerde istihdam etmek için bünyesinde bir birim teşkili yoluna giderek, Alman kadınlarını bu birime müracaata davet etmiştir. Bu birime başvuran çok sayıda kadın çeşitli işlerde ustalaştırıldıktan sonra ordunun ihtiyacı olan mühimmat vb. fabrikalara gönderilmiştir.[267]

[266] *Vakit*, 11 Şubat 1918. Bu konuda bkz. Ek 7.
[267] *İkdam*, 7 Şubat 1917.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMELE TABURLARINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

3. 1. Firar ve Casusluk

I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla gerek orduya asker alımı sürecinde, gerekse de orduya dâhil edildikten sonra görülen firar ve casusluk hareketleri savaşın sürdüğü yıllarda da devam etmiştir. Askerleri firarlara iten sebepler değerlendirildiğinde, genelde savaşın umulandan uzun sürmesi, iaşe ve beslenme yetersizliği ve ortaya çıkan salgın hastalıklar göze çarpmaktadır. Muharip sınıflarda olduğu kadar amele taburlarında da firarlar hiç de az değildi.

Harbiye Nezareti'nin 1915'te aldığı gayri müslimleri amele taburlarına gönderme kararı, ordudaki bütün gayri müslimleri kapsamamıştır. Ordunun muhtelif kısımlarında gayri müslimler, "mülazım-i sani, piyade ihtiyat zabiti gibi" rütbelerle savaş sonuna kadar istihdam edilmişlerdir. Fakat bu efradın hepsinden yeterince yararlanılamamış, bu askerler arasında da firarlar müşahede edilmiştir. Sözgelimi, VI. Alayın I.Taburu'nun II. Bölüğünde Piyade İhtiyat Zabit Namzedi Kigork oğlu Haçinli Kiragos sevk edilen ailesinin yanına gitmek için firar etmiştir.[268]

Taburlardan kaçan asker firarilerini yakalama işini sayıları yetersiz olan jandarma kuvvetleri yerine getirmeye çalışmaktaydı. Vuku bulan firar olayları ferdi gerçekleşebildiği gibi, toplu bir şekilde de tezahür etmekteydi. Örneğin, Sille Amele Taburu'ndan firar eden 84 nefer, daha sonra pişman olmuş ve 18 Şubat 1916'da ordu kumandanlığınca affedilmişlerdir.[269] Yakalanan asker firarileri asker alım şubelerine teslim edilmekteydi. Yakalananlar arasında gayri müslimler olduğu gibi müslüman neferler de vardı. Akdağmadeni Kazası'nın Gürmütü Mahallesi'nden 302 doğumlu Yani oğlu Nikola, Hamal oğlu mahallesinden İstanbus oğlu 97 doğumlu Yorgi ve aynı mahalleden 312 doğumlu Kiryakaoğlu Haralam adlı kişiler Yahşihan'da 30. Amele Taburundan firar ederek Bala Kazası'nda daha evvel kaçan on neferle beraber saklandıkları yerde yakalanarak asker alım şubesine teslim edilmişlerdir.[270] Çerkezköy Amele Taburu'ndan firar edip yakalanan üç kişiden biri olan Emin oğlu Halil'in

[268] BOA, DH.ŞFR, 59/269.
[269] BOA, İ.HB.,vesika 35, 1334.R.17.Bu konuda bkz. Ek 8.
[270] BOA, DH.EUM.6.Şb, 44/32.

üzerinden 35 lira çıkması üzerine, adı geçen hakkında özel bir tahkikat başlatılmıştır.[271] Asker kaçaklarının jandarmayla karşılaştıklarında ilk başvurdukları yöntem rüşvet idi. Nitekim rüşvet suçundan dolayı üç sene kalebendliğe-bir kale içerisinde yaşamaya yükümlü- mahkûm edilip, cezasını çekmekte iken firar ettiği sabit olan Amasya'nın Dere Mahallesi'nden Karabet oğlu Agob, Mülkiye Ceza Kanunu'nun yedinci maddesine göre 22 Temmuz 1915 tarihinde bu sefer kırk iki ay kalebendliğe mahkum edilmiştir.[272] Ayrıca yine salıverilmeleri için jandarmalara rüşvet veren Sivas İnşaat Taburu efradından Kostan oğlu Murad'ın üç sene müddetle kalebendliğine,[273] Sivas'ın Ulaş Karyesi'nden Amele Taburu Efradından Kirkor oğlu Kukas'ın 2 Şubat 1915 tarihinde Divan-ı Harbe sevkine,[274] asker firarilerini teslim etmemek için jandarmaya rüşvet veren Hevi Karyesi'nden Ohannes Papaz Ohannes ve arkadaşları da üçer sene müddetle kalebendliğe mahkum edilmişlerdir.[275] Firar edenler cürümlerine göre çeşitli cezalara çarptırılmaktaydı. Sivas'ın Olamiş Karyesi'nden Kirkor oğlu Kukas, üç sene müddetle kalebendliğe,[276] Kütahya'nın Cırcı Mahallesi'nden Haralombo oğlu Yasef'in düşman tarafına firarından dolayı idamına,[277] kıtasından firar etmesinden dolayı idamına karar verilen Petro oğlu Yorgi'nin idam cezasının hidemat-ı şakaya çevrilmesine,[278] sakladıkları kayıkla geceleyin düşman tarafına firar etmekteler iken yakalanan amele taburu efradından Tekfur Dağlı Hayık ile Silivrili Apostol'un idamlarına,[279] ayrıca Samsun'un Çiftlik Mahallesi'nden olup kıtasından firar ederek Selanik'te jandarmalık yapan Praşko oğlu İstefan'ın idamına karar verilmiştir.[280] Firar hadiselerinden sonra firariler ile jandarma arasında sık sık çatışmalar vuku bulmaktaydı. Bu çatışmalarda hiç kuşkusuz akla ilk gelen soru silahsız olan bu amele taburu erlerinin bu silahları nereden buldukları idi. Sözgelimi, İzmir'in Bayraklı İskelesi'nden kayığa binerek Yunanistan tarafına kaçmak isteyen on altı Rum asker firarisi, yoğun fırtına dolayısıyla ilerleyememiş, sahile çıktıktan sonra da üzerlerine gelen jandarma ile silahlı

[271] BOA, DH.EUM.6.Şb, 16/32.
[272] BOA, İ.HB.,vesika 27, 1333.N.09.
[273] BOA, BEO, 320931.
[274] BOA, BEO, vesika no. belirtilmemiş.
[275] BOA, BEO, 326328.
[276] BOA, BEO, vesika no. belirtilmemiş.
[277] BOA, BEO, 326291.
[278] BOA, BEO, vesika no. belirtilmemiş.
[279] BOA, BEO, 328329.
[280] BOA, BEO, 328833.

çatışmaya girmeleri sonucunda bunların altısı yaralı, üçü ölü diğerleri de canlı olarak ele geçirilmiştir.[281] Savaş sırasında Harbiye Nezareti, artan asker kaçaklarını tekrar ordu saflarına dâhil etmek için genel af ilanına da gitmişti. Kıtalarından firar ettikten sonra yakalanmaları için sevk edilen jandarmalara karşı silahla mukabele eden Tekfur Dağı Amele Taburu efradından Esterneli Arhondi ve Kosti'nin firarları aff-ı umumi zamanına tesadüf ettiğinden diğer suçları da sabit görülerek ceza kanununun elli sekizinci fırkasının birinci maddesine göre on beş yıl müddetle küreğe konulmalarına, ayrıca ellerinde bulunan altı tüfek, yirmi fişek, bir bomba, bir adet kırma tüfeğe el konulmuştur.[282]

Büyük harpte Osmanlı topraklarında sık sık Ermeni isyanları müşahede edilmekteydi. Firari askerlerin bir kısmı bu isyan hareketlerine katılmaktan geri kalmamaktaydı. Urfa'da 6 Ağustos 1915'de gerek ayrılıkçı Ermenilerin gerekse de yöredeki misyonerlerin etkisiyle bir Ermeni isyanı ortaya çıkmıştır. İsyana hazırlık babında Suriye, Antep, Halep'ten özellikle buradaki İtilaf Devletleri konsolosluklarının yardımıyla ve asker firarileriyle aşiretlerden de istifade edilerek büyük miktarda silah yığınak edilmiş, Bağdat Şimendifer Kumpanyası'nda çalışan Amele Taburundaki Ermeni ustalardan da külliyetli miktarda dinamit, bomba fitilleri, kaval toplara mahsus küçük humbaralar, cephane ve mühimmat tedarik edilmiştir. Bu yığınak işine yöredeki bir Amerikalı misyoner olan Leslee'nin yetimhanesi de su borularından toplar yaparak katılmıştır. Asiler gıda maddeleri için gereken tedbirleri dahi almışlardı. Germüş'de çıkan isyanın Urfa'ya sirayet etmesi üzerine yöreye sevk edilen jandarmaların çoğu şehit edilmiştir. Takviye kuvvetlerin şehre gelinceye kadar geçen sürede Ermeniler şehirdeki Müslümanların birçoğunu öldürmüştür. Hiç kuşkusuz bu isyanda İngiliz, Rus ve Fransızları Ermenilere çok büyük yardımları söz konusudur.[283] Çukurova civarında eşkıyalık yapan bazı Ermeni çeteleri, Bağdat Şimendifer Hattı'nda çalışan kendi vatandaşlarıyla işbirliği yaparak cephane ve iaşe temin etmekteydi. Ele geçirilen çete reislerinin verdiği bilgiye göre, Islahiye'ye gelen trende ateşçilik etmekte olan Adanalı

[281] BOA, DH.EUM 3.Şb, 11/15.
[282] BOA, İ.HB, 1333 Rebiulevvel 24; BOA, BEO, 320187. Bu dönemde Muharip sınıflardaki Türk asker kaçağı sayıları da artış göstermekteydi. Örneğin firarla Rusya'ya kaçan Erzurum'un Çırçır Mahallesi'nden Çarıkçı oğlu Ahmet, bu suçuna mukabil Divan-ı Harp tarafından idama mahkûm edilmiştir; BEO, 325248.
[283] *Talat Paşa Ermeni Vahşeti ve Ermeni Komiteleri'nin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi (İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra 1916*), (Editör Ö. Andaç Uğurlu), İstanbul 2005, s.600–604.

Andriyadis, Halepli Hanut, Hasanbeyli Köyü'nden Serkis'in getirdiği cephane, başlarındaki Alman makiniste rağmen bir Ermeni dönmesi olan Islahiye İstasyon Müdürü Ali Efendi'ye teslim edilmekteydi. İstasyon müdürü de yöredeki ayrılıkçı Ermenilerle beraber bu cephane ve iaşeyi çetelere ulaştırmaktaydı. Ayrıca söz konusu çeteler çoğunluğu Hıristiyan Arap olan Meyandüzü'ndeki Halep Mahrukat İdaresi Amelelerince de desteklenmekteydi.[284] Benzer hadiseler İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı Geyve'de de cereyan etmiştir. Büyük harbin sonlarına doğru firari Ermeni efrad tarafından yörede çeteler teşkil edilerek, katl ve yağma fiilleri had safhaya çıkmıştır. Firari askerlerden kurulu Ermeni çetelerinin silah ve iaşe ihtiyaçlarını da başta Geyve İstasyon memuru Boyacıyan Efendi olmak üzere istasyonda görevli diğer Ermeniler karşılamaktaydı. Savaş dolayısıyla müslüman köylerde eli silah tutan erkek hemen hemen hiç kalmadığından, buna mukabil geç-dinamik olan Ermeniler amele taburlarından firar edip daha evvel toprağa gömdükleri silahları çıkarıp meş'um gayelerini elde etmek için biçare kadın ve çocuklara saldırmaktaydılar. Geyve Kaymakam Vekili Hüseyin Sabri Bey bu durumu ve hal çaresini şöyle açıklamıştır. *"…Geçenlerde Kurtbelen civarındaki bir mağarada un ile bir miktar şeker bulunmuştur. Bu taburlardan firar edip, silahlı çeteler teşkil eden Ermenilerin ne kadar mazlum müslüman kanı akıttığı ortadadır…Göz önünde böyle bir tablo var iken asayişi sağlamakla görevli biri olarak, bu duruma feryat etmemek elde değildir…Kumpanya'da istihdam edilen Mösyö Sotyo adındaki İtalyan mühendisin Ermenilere olan muhabbeti de hırsızlık yaparken yakalanan Marko ile Serupe'ye arka çıkmasından dolayı ortadadır… Bu mıntıka halkından olup Kumpanyada ve yine bu mıntıkadaki amele taburunda istihdam edilen Ermeniler uzak yerlere gönderilip dağıtılmadıkça daha fazla müslüman kanı akacağı şüphe götürmemektedir…"* [285]

Bazı asker kaçakları da birliklerinden firar ederek dağlarda çeteler teşkil etmekte ve soygun, gasp gibi adi suçlara tevessül etmekteydiler. Bursa Amele Taburu'ndan firar eden Arnavut namıyla bilinen Nikola oğlu Hristo ile Veledler Karyesi'nden Anakorlu İstirati, Armudlu'lu Dimitri silahlı olarak Mudanya'nın Yörüklü Karyesi'nde bir eve girerek dört teneke zeytinyağı çalmışlar ve bu zeytin yağlarını da daha evvel Çenbi Karyesi'nde Hacı Sait adlı bir kişinin evine zorla girerek aldıkları bir kısrağın üzerine

[284] Z.Özdemir, *a.g.t*., s.116-117.
[285] *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920*), Ankara 1994, s.173-174.

Veledler Karyesi'ne gitmek üzere yüklemişlerdir. Yol üzerinde Kızıl Karyesi'nden geçerlerken köyün korucusu tarafından hüviyetlerini tahkik etmek için durdurulmuşlardır. Sahip oldukları İngiliz mavzer ve gayra tüfekleriyle koruyucuya ateş açan firarilerden Hristo yaralı olarak ele geçirilmiş, İstirati ve Dimitri kaçmaya muvaffak olmuştur. Çaldıkları yağlara ve yanlarında bulunan tüfeklere de el konulmuştur. Hristo ifadesinde her iki hırsızlık fiilini kendilerinin işlediğini, ayrıca adı geçen yerde vukua gelen başka suçları da işlediklerini itiraf etmiştir.[286] Yine askerden firar ettikten sonra gasp ve adam öldürme fiillerine karışan Gürün Kazası'nın Karahisar Karyesi'nden Vankıran oğullarından Artin oğlu Agop ve Hamparsum, aynı karyeden Tatus oğlu Baros oğlu Agop'un idamlarına,[287] kıtasından firar ettikten sonra askeri müfrezelere saldıran İstavri Tomyolos'un cezalandırılmak üzere Divan-ı Harbe sevkine,[288] kıtasından firar ettikten sonra düşman askerine iltihakla çete teşkil ederek gasp ve adam öldürme olaylarına karışan Yorgi oğlu Pandeli ve Karacahalil Karyeli Dimitri oğlu Yorgi ile arkadaşları yine Divan-ı Harbe sevk edilmelerine karar verilmiştir.[289]

Bazı durumlarda firar hareketlerini organize edenler amele taburlarının dışındaki asker veya sivil kişilerdi. Bu kişiler firarileri saklayabildiği gibi yurt dışına çıkışlarını da temin etmekteydi. Bu firar olayları genelde para karşılığı gerçekleşmekteydi. Asker firarilerinden Bogos oğlu Haçator ve arkadaşlarını para karşılığı firar ettirdikleri sabit olan Seyyar Topçu XX.Alayı I.Taburu II.Bölüğü efradından Kör Ali oğlu Ömer ve Topçu XIX.Alayı IV.Bölük efradından Ahmed oğlu Mehmet'in birer sene müddetle küreğe konulmasına,[290] arkadaşlarının firarlarını kolaylaştırdıkları sabit olan Lüleburgaz II.Amele Taburu Efradından Simon, Tekfur Dağı II.Amele Taburu IV.Bölüğü efradından çavuş hizmetinde müstahdem Torkum ve Kırkkilise'nin Bulgardelek Mahallesinden Hristo'nun askeri ceza kanunnamesinin III.maddesine göre birer sene, ayrıca Bayraklı Mahallesinden Sultan'ın iki sene müddetle küreğe konulmalarına,[291] asker firarisini hanesinde sakladığı ortaya çıkan Söke Kazası'ndan Budan Karyesi'nden

[286] BOA, DH.EUM.6.Şb.,13/1.
[287] BOA, İ.HB.,9 Rebiulahir 313, vesika 17.
[288] BOA, BEO, 237676.
[289] BOA, BEO, 323441.
[290] BOA, İ.HB.,28 Recep 333, vesika 6.
[291] BOA, İ.HB.,11 Ramazan 1333,vs.29

Sekil oğlu Yanni'nin üç sene müddetle küreğe konulmasına,[292] düşman tarafına geçmesi için ameleyi teşvik eden Maraş'ın Etmekçi Mahallesi'nden aynı zamanda Bağdat Şimendifer Kumpanyası'nda marangoz Ako oğlu Seragon'nun cezalandırılmasına karar verilmiştir.[293] Yine firariler Sille Amele Taburu'ndan Yalovalı Aram ile Geyve'nin Kancir Karyesi'nden Asker Bereç adındaki kişilerle beraber diğer Ermenilere de yardım ve yataklık eden Geyve'de oturan Bitlisli Marko ile Geyve'nin Kancir Karyesi'nden Serupe ve Mami adındaki kadın, Avusturya tebaasından Mösyö Lenker'in fabrikasından iki yüz lira değerinde bir kayışı çalmış, bekçiyi de öldürecekken yakalanmışlardır. Bunun üzerine adı geçen kişiler Divan-ı Harbe gönderilmek üzere İzmit Jandarma Tabur Kumandanlığı'na teslim edilmiştir.[294] Türk ordusundan kaçarak yurt dışına çıkmaya muvaffak olan bazı Ermeni asker firarileri de Ermeni Cemaati'nin ileri gelenlerinden Bogos Nubar ile irtibat kurarak Fransızların Doğu Lejyonuna gönüllü olarak katılmak istediklerini beyan etmişlerdir.[295]

Amele Taburları'nda çeşitli isyan vakaları olmuyor değildi. Urfa Amele Taburu'nun bir bölüğündeki Ermeniler 1915 Eylül Ayı'nda kazma ve kürekleriyle hücum ederek yüzbaşılarını ve bazı Müslüman efradı şehit etmiş, bazılarını da yaralayarak kaçmıştır.[296] Bu olayın ortaya çıkışı Amele Taburlarında istihdam edilen efradın daha sıkı bir disiplin altına alınmasını zorunlu kılmıştır. Zira bu dönemde amele taburları, hamal ve inşaat bölükleri efradının dörtte üçünden fazlası Ermenidir. Bunun sayısının da üç taburdan fazla olduğu tahmin edilmektedir. Bu olayın ortaya çıkışı Ermeni erler üzerindeki güveni doğal olarak sarsmıştır. Halep Menzil Müfettişi Ferik Bey, taburlardaki güvenliğin arttırılması için Dâhiliye Nezareti'nden 10 Ağustos 1915 tarihinde 800 adet tüfek talep etmiştir. Ayrıca Ferik Bey, İntelli ve Ayran Tünelleri'nde, menzil hatlarında odun kesme işlerinde kullanılan büyük miktardaki Ermeni erlerin yapabilecekleri herhangi bir olaya veya civardaki eşkıya ile birleşme ihtimallerini pasifize etmek için Islahıye'de bir Nizamiye Kuvveti'nin konuşlandırılmasını gerekli görmüştür.[297]

---

[292] BOA, BEO, 326608.
[293] BOA, BEO, 326954.
[294] BOA, DH.EUM, 2/27.
[295] H.Dilan, *a.g.e*., III, belge no. 61, s.95.
[296] BOA, DH.ŞFR, 55-A/11. Bkz. Ek 9.
[297] ATBD, belge no.1837, sayı:81, Aralık 1982

Bir kısım asker firarileri de düşman devletler lehine casusluk ederken yakalanmakta idi. Ayvalık'ta firari askerlerden olan Monalatinin evinde yapılan aramalarda bazı Rumca varakalar bulunmuştur. Bu varakaların birinde Küçük Asya sahillerine hareket için emir alındığı ve Antalya'dan İstanköy'e kadar askeri çıkarma yapılmasının düşünüldüğü şeklinde yazılar bulunması üzerine adı geçenin takibi daha da sıkılaştırılmıştır.[298] Gelibolu'da un fabrikasında çalışırken firar eden Marko Oryani ile Demirtaş Kasabası'nın Elmalı Karyesi'nden Oyanidis'in casusluk ettiklerinin anlaşılması üzerine bu iki kişiyi yakalamak için jandarma seferber edilmiştir.[299] Bu firar vakaları içerisinde belki de en ilginç olanı hiç kuşkusuz Marmaris Amele Taburu'nda gerçekleşmiştir. Trablusgarp'a gönderilmek üzere Marmaris Limanı'nda bekletilen bir Osmanlı gemisi, bir düşman gemisi tarafından fark edilerek Marmaris Boğazı girişinden top ateşiyle tahrip edilmiştir. Yapılan tahkikatla limandaki geminin mevcudiyetinin haber alınması, olaydan birkaç gün evvel Marmaris Amele Taburu'ndan firarla düşman tarafına yüzerek iltihak eden bir neferin ihbarından neşet ettiği ortaya çıkmıştır. Elbette ki bu olayda Marmaris Amele Taburu Kumandanı'nın da çok büyük hatası müşahede edilmektedir.[300]

Sabit jandarma kıtaları kendilerinden beklenen derecede faaliyet gösteremediğinden Amele Taburları'nda firarların arttığı özellikle I.Ordu'nun raporlarında belirtilmektedir. Tüm olumsuz şartlara rağmen jandarmanın asker kaçaklarına karşı daha dikkatli olması ve mümkün olan en kısa sürede kaçakların yakalanması gereği Dâhiliye Nezareti'nin yazılarında sürekli vurgulanmaktadır.[301] Gittikçe artan asker kaçaklarını durdurma çarelerinden biri de kaçak askerlerin gece evlerinde saklanma ihtimallerini minimize etmektir. Dâhiliye Nezareti mutasarrıflıklara gönderdiği yazıyla,[302] asker kaçaklarının yakalanması için geceleri de polis ve jandarmanın evleri arama yetkisiyle donatıldıklarını bildirmiştir. Müslim veya gayri müslim bazı asker kaçakları organize çeteler teşkil ederek, orduların menzil hatları

[298] BOA, DH.EUM.3.Şb, 19/43. Savaşın ilk yıllarında Bogos Nubar, İngilizlere işbirliği teklifi yapmıştır. Bogos Nubar'a göre, "Kilikya Ermenileri, İskenderun, Mersin veya Adana'ya yapılması muhtemel bir çıkartmayı desteklemek için gönüllü yazılmaya hazırdırlar. Dağlık mıntıkalardaki Ermeniler de kıymetli yardımda bulunabilecek; silah ve mühimmat temin edilebilirse, Türklere karşı ayaklanacaktır. Bu konuda bkz. Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, İstanbul 1996, s.152.
[299] BOA, DH.ŞFR, 59/32.
[300] BOA, DH.EUM.3.Şb, 18/42. Bkz. Ek 10.
[301] BOA, DH.EUM.KLU, 6/39.
[302] BOA, DH.EUM.6.Şb, 21/27.

üzerine baskınlar tertiplemiş ve doğal olarak lojistik hizmetlerin aksamasına sebebiyet vermişlerdir. Bu çetelerin ortadan kaldırılması için sabit jandarmalar veya tahsisi düşünülen seyyar jandarmalar kâfi gelmemektedir. Bazı mutasarrıfların talebi üzerine akla gelen çarelerden biri de, harbiye bütçesinden nakdi mükâfat mukabilinde sivil halktan yardım istenilmesi olmuştur. Fakat Harbiye Nezareti, ahalinin asker firarilerini takibe sevk edilmesinin çeşitli suiistimallere sebebiyet vereceğini öne sürerek bu talebi geri çevirmiştir. Bununla beraber halktan gönüllü olarak müfrezeler teşkil edilip, jandarmanın komutası altına girecek olurlarsa bu müfrezedeki her nefere aylık üç dört lira maaş verilebileceğinin altı çizilmektedir.[303]

Artan asker firarları Harbiye Nezareti'ni çeşitli önlemler almaya itmiştir. Bu amaçla Enver Paşa imzasıyla 1917 yılında bir talimatname hazırlanmış, bu talimatname Amele Taburlarına da teşmil edilmiştir. Bu talimatnameye göre, yakalanıp mensubu olduğu bölüğü inkâr eden neferin sol koluna tespit edilebilmişse bölük numarası, bu bulunamadıysa gönderileceği bölük numarası bir dövme gibi işaretlenmiştir. Amele Taburları efradı için ise, tabur numarasının yanına bir "ayn" harfi yazılmıştır. Kıtasında istihdam edilemeyecek durumda olan efradın da Amele Taburlarına gönderilmesine karar verilmiştir[304].

Savaşın sonunda terhis edilen amele efradının sayısına dair herhangi bir belgeye ulaşılamamakla beraber firar eden gayri müslim efradı gösteren çizelgeler bize çarpıcı bilgiler vermektedir. Örneğin Aydın Vilayeti'nde seferberliğin başlangıcından 1916 Haziran Ayına kadar gayri müslim firari askerler ile ilgili verilerle ilgili tablo şu şekildedir; [305];

---

[303] BOA, DH.EUM.3.Şb, 8/48.
[304] Z. Özdemir, *a.g.t*., s.104-105.
[305] BOA, DH.EUM.6.Şb, 9/8. Nitekim Dahiliye Nazırı Talat Paşa,ilgili mutasarrıflık ve vilayetlere gönderdiği yazılarda,merkeze bağlı yerlerde büyük kısmı gayri müslim olan asker kaçaklarından şikayetçidir. Paşa, seferberliğin başlangıcından itibaren çeşitli sebepler bularak askere gitmeyen veya firari duruma düşen askerlerin yakalanması için polisin askeri birliklerle ortak mesai yapmasını tavsiye etmektedir; BOA, DH.ŞFR,78/205.

	Yurt İçinde Olup Yakalanamayanlar			Yurt Dışına Kaçanlar			Yakalananlar		
Genel Toplam	Toplam	Gayri Müslim	Müslim	Toplam	Gayri Müslim	Müslim	Toplam	Gayri Müslim	Müslim
49238	14529	3158	10571	4868	4868	0	29841	12552	18379

Dâhiliye Nezareti harbin sonlarına doğru hatırı sayılır miktarlara ulaşan asker kaçaklarını yeniden ordu saflarına dâhil etmek için genel af ilanı yoluna gitmiştir. Nezaret bu amaçla firar, davete katılmamak ve tecavüz suçlarını işleyen küçük zabitan, onbaşı ve erlerden firarda bulunanların affına dair 18 Temmuz 1918 tarihinde ve 3296 numaralı Takvim-i Vekayi'de yayımlanan kararnameyle, kararnamenin neşredildiği tarihten itibaren asker firarilerinin on beş gün içerisinde en yakın asker alma şubelerine veya mahalli hükümetlere, yurtdışında bulunanların Osmanlı Şehbenderliklerine müracaatları halinde, kanunun ilan tarihine kadar ki suçlarının affedileceğini ilan etmiştir.[306] İlan edilen kararnamelere rağmen asker firarları savaşın sonuna kadar devam etmiştir. Hatta Tirilye'de 1312 doğumlu bir Rum asker firarisinin jandarma tarafından yakalanmasının ardından, jandarmanın karşısına çıkan İngiliz askerleri ve yerel Rumlar arasında çıkan çatışma neticesinde firari asker salıverilmek zorunda bırakılmıştır.[307]

3. 2. Asayiş Durumu

Savaş koşulları, jandarma eksikliği ve taburların başında bulunan sorumlu zevatın yetersizliğinden Amele Taburları'nda sık sık asayiş vakaları vuku bulmaktaydı. Bu vakalar tabur içerisinde görüldüğü gibi dışarıdan da taarruz şeklinde gerçekleşmekteydi.

---

[306] BOA, DH.ŞFR, 89/129; BOA, DH.ŞFR, 93/51. Genel af ilanından bir ay önce Dahiliye Nezareti Edirne Vilayeti'ne gönderdiği yazıda, Bulgarlar hariç Rum ve Ermeni asker firarilerinin geri dönüşlerine izin verildiğini bildirmektedir.Yalnız bunlar hakkında ileride verilecek hükümlere dayanak teşkil etmesi için, firarilerle ilgili defterlerin düzenli tutulması istenmiştir; BOA, DH.ŞFR, 93/51.
[307] BOA, DH.UMVM, 159/16.

Bu dönemde çalışan taburlar içerisinde daha çok Re'sülayn-Bağdat Hattı'nda çalışan efrat üzerine yoğun olarak saldırılar müşahede edilmekteydi. Bu tecavüz vakalarında saldırılar daha çok yerel bedeviler tarafından yapılmakta ve yevmiyelerini alan amelenin paraları gasp edilmekte, ayrıca baskınlarda kayıplar dahi verilemekteydi.[308] Bazı durumlarda da dağınık halde bulunan efrat, çoğu kez yeterli bir emniyet tedbiri ile donatılamadığından bu efrat tarafından çeteler teşkil edilerek bulundukları bölgede korku salmaktaydılar. Sözgelimi; Uzunköprü, Malkara, Keşan civarında artan asayiş vakaları üzerine Dâhiliye Nezareti Edirne Valisi Zekeriya Vehbi Bey'e gönderdiği yazıda, bu bölgede daha evvel herhangi bir çete bulunmadığına dikkat çekerek burada istihdam edilen II.İnşaat Taburu efradının daha sıkı bir disiplin altına alınmasını istemiştir.[309] Bazen de Amele Taburu efradının önü mahalli eşkıyalar tarafından kesilerek gasp edilmekteydi. Düzce'nin Nusviran Karyesi'nden Molla İshak oğlu Nuri'nin Amele Taburu efradının önünü kesme suçu sabit görüldüğünden tutuklanmıştır.[310]

Amele Taburları müslim ve gayri müslimlerden teşekkül etmekteydi. Taburlarda istihdam edilen müslüman erler arasında gasp vakalarına karışanlar çıkmaktaydı. Suşehri'nin Andriyas Kazası ahalisinden Bogos oğlu Aruncan Kahya'yı darp ve 115 lira akçesini gasp ettiği sabit olan VI.Amele Taburu efradından İbrahim oğlu Kerim, Sivas Divan-ı Harbi Örfisi'nce üç sene kürek cezasına çarptırılmış ayrıca ceza müddetinin de askeri hizmetten hesaplanmasına karar verilmiştir.[311]

Aynı tabur içerisindeki müslim ve gayri müslimler arasında da asayiş vakaları yok değildi. Bu vakalar bazen erler arasında bazen de emre itaatsizlik eden erler ve komutanları arasında vuku bulmaktaydı. Bölük Çavuşu Ahmet'in emrini dinlemeyip ona bir de tokat atan Denizli Amele Taburu efradından Penati, Askeri Ceza Kanunu'nun 102 maddesi gereğince bir sene müddetle küreğe konulmuştur.[312]

Amele Taburu efratları arasında devletine karşı hasmane tutum takınanlarda vardı. Afyonkarahisar Amele Taburu efradı arasında devlet aleyhine bazı zararlı yayınlar bulunmuştur. Hatta kurtulmalarının yakın olduğu gerekçesiyle toplu fotoğraf

[308] BOA, DH.ŞFR, 54/354.
[309] BOA, DH.EUM 6.Şb, 46/35.
[310] BOA, DH.EUM 5.ŞB, 13/5.
[311] BOA, İ.HB.,vesika 3, 1334.M.1.
[312] BOA, İ.HB.,vesika 171, 1333.N.02.

çektiren İstepan oğlu Boyacı Tekfur, Artin oğlu Kahveci Karin, Karabet oğlu Berber Agob, Somak oğlu İstepan, Agop oğlu Artin ve fotoğrafçı Karabet oğlu Onnik tutuklanmış, bunlardan İstepan oğlu Boyacı Tekfur'a altı sene, diğerlerine de dört sene müddetle kalebend cezası verilmiştir.[313]

Amele Taburları'nda dolandırıcılık vakaları da görülmüştür. Mesela, Muş'a erzak götüren Çaçan ve Ordik adlı amele efradının paralarını alıp onları dolandırıp sonra yakalanan Muş'un Solak Karyesi'nden Artin oğlu Mıgırdiç ile biraderi Divan-ı Harbi Örfi'ye gönderilmiştir.[314] Erkan-ı Harbiye Kaymakamlığı'ndan Agah Bey'de, Islahiye ve Toros Cihetleri Kumandanlığı'nda bulunduğu sırada müteahhitlerden Kolostiyan Şehbal ve arkadaşlarının inşa ettikleri yol bedelleri ile hayvanlarını gasp ettiği, ayrıca civardaki amele ve Ermeni muhacirlerine karşı mezalimde bulunduğu gerekçesiyle tutuklanmış ve adı geçen hakkında yol müteaahitlerinden Adanalı Agop oğlu Kirkor ve Mardiros oğlu Artin'in dinlenmesine karar verilmiştir.[315] Amele Taburları'ndaki bu asayiş vakaları terhis oldukları döneme kadar devam etmiştir.

3. 3. Sıhhi Koşullar

I.Dünya Savaşı'nda herhangi bir Osmanlı askeri için yaralanma veya hastalıktan ölüm riski Avrupalı meslektaşlarına göre daha yüksekti. Savaşta yaralanan 1.037.000 kişiden 385.000'i ölmüştür. Çeşitli hastalıklar sebebiyle sahra hastanelerine kabul edilen 3.000.000 kişinin 400.000'i ölmüştür. Bu da savaştaki kayıplara ilave olarak ordunun yedide birinin hastalıklara yenik düşmesi anlamına geliyordu. Dizanteri, tifüs, koleranın kırıp geçirdiği Osmanlı Ordusu'ndaki bu durumu olağan bir batı ordusunda görmek mümkün değildi.[316]

Zira Osmanlı Ordusu'ndaki tüm birliklerde sıhhi koşullar hiç de iç açıcı değildir. Nitekim Avusturya Askeri Ateşesi Pomiankowiski, II.Ordu'nuun sıhhi şartlarını şöyle mütalaa ediyor. "Re'sülayn Tren İstasyonu'na 300 km.mesafede bulunan II.Ordu'nun ikmal durumu daha iyiydi. Buna karşılık nakil araçlarının sıkıntısı çekiliyordu. İaşe durumu ise, sağlık şartlarına nazaran daha kötüydü. Ordu birliklerinin hemen hemen tüm cephelerdeki askerlerin erzakları yarı yarıya düşürülmüştü. Ekseri birliklere yazlık

[313] BOA, İ.HB.,vesika 37, 1334.R.17.
[314] BOA, BEO, 326326.
[315] BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ), 21/41.
[316] E. J. Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, s.198–199.

elbise giydirildiğinden, soğuk havalarda gruplar halinde donarak ölenlerin sayısı hiç az değildi. 1914–15 arasında Doğu Anadolu'da yaklaşık 100 bin asker soğuk, açlık ve hastalıktan telef olmuştur.[317] Pomiankowiski'ye göre, sağlık şartları Sivas'a kadar fena sayılmazdı. Fakat oradan sonra durum değişiyor, kolera, tifo ve tifüs salgını başlamaktaydı. Yaralı ve hastalara yanlış tedavi uygulanmasına birde yürümeye dermanı olamayanların dahi, cepheden çok uzaktaki hastanelere yaya ulaşmak zorunda kalması ve bunların büyük çoğunluğunun yolda ölmesi eklendiğinde ordudaki kayıplar bir hayli artmaktaydı.[318]

Tehcire tabi tutulan göçmenlerin sıhhi durumları tifo, malerya, lekeli humma, dizanteri, koleranın yayılması için son derece elverişli şartları ihtiva etmekteydi. Göç edenler bu hastalıkları menzil yollarından ordulara kadar gittikleri her yere bulaştırdılar. Orduda ölenler belki göç edenlerden fazlaydı. Tehcire tabi tutulup Halep'e gelen göçmenlerden dolayı bulaşıcı hastalıklar burada da baş göstermiştir. Cemal Paşa, buradaki sıhhi önlemlerin alınması işini bir Alman doktoruna bırakmıştır. Bu arada hastalıklar Halep-Re'sülayn Demiryolu'na da sirayet ederek, buradaki amelenin de hastalığa kapılmasına sebebiyet vermiştir. Cemal Paşa bu hattı tehdit eden hastalıkların ortadan kaldırılması ve kontrol altına alınması için Kudüs Hilal-i Ahmer Hastanesi Müdürü Doktor Muallim Neşet Ömer Bey'i Ordu Sıhhiye Müşavirliği'ne tayin ederek bu işle görevlendirmiştir.[319] Amele Taburları'nın çalışma alanlarından biri olan, şimendifer ve şose kavşağındaki adeta hastalık yuvası olan Afule Kasabası Cemal Paşa'nın emriyle tedbir için yakılmıştır. Bu yöredeki kolera hastalığının yayılmasına köklü bir çözüm bulunmuştur.[320]

Devam eden savaş yıllarında şoselerde çalışan amelenin durumu içler acısı bir görünüm arz etmektedir. Bu inşa çalışmaları yollarda çalışan birçok emele için müthiş bir işkence halini almış ve yüzlercesinin hayatına mal olmuştur. Buradaki askerler kısmen iklimin, fakat esas itibariyle teşkilattaki kifayetsizliğin kurbanı olmuşlardı.

---

[317] J.Pomiankowiski, *a.g.e*., s.201.
[318] J.Pomiankowiski, *a.g.e*.,s.201. Nitekim bu dönemde ordu içerisindeki erat arasında açlık had safhadadır. Çanakkale Cephesi'nden sonra Kafkaslarda da savaşa katılan İ.Hakkı Sunata anılarında şunları kaydediyor. *"Daha buraya gelirken bile bazı neferlerin yiyecek yetersizliğinden çarıklarını çıkarıp yediklerini işitmiştim. Ölüm sayısı da artmıştı. Doktor Dimitraki'ye, bu açlıktan ölenlere nasıl rapor verdiğini sordum. –Umumi zafiyet neticesi tevakkufu kalpten vefat-diye cevap vermişti."*; İ.Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara I.Dünya Savaşı Anılarım*, İstanbul 2003, s.299.
[319] A.F.Erden, *a.g.e*., s.151
[320] A.F Erden, *a.g.e*., s.171-172.

Hafirülavce-Kuseyme-Bir Hasana şosesinin Osmanlı Devleti'ne temin ettiği fayda bu yolun inşasının talep etmiş olduğu malzeme ve insan fedakârlıklarıyla hiçte mütenasip değildi.[321]

Kolera ve tifo Amele Taburu eri Manoli Aksiyotis'in bölüğüne de sirayet etmiş ve bulaşıcı hastalıklardan yüzlerce kişi ölmüştür. Manoli, hastalığın yayıldığı dönemlerde dağlarda odun kömürü toplamaktadır.Hastalıktan arkadaşlarından Hristo tarafından haberdar edilen Manoli'nin taburunda birçok arkadaşı ölmüştür.[322]

Kurtuluşunu Şükrü Efendi adlı bir Türk Hekimine bağlayan Manoli, Türk hekime minnettarlığını ifade edecek kelime bulamamaktadır. Hemen dezenfekte işlerine başlayan hekim, taburdaki 700 kişinin hayatını kurtarmıştır.[323] Dört nekahat ayının ardından bağlı olduğu tabura dönmemek için izin kağıtlarını kontrol eden Rum Hekimlere rüşvet öneren, fakat bu girişiminde başarısız olan Manoli tekrar Ankara'daki II.Amele Taburu'na gönderilmiştir.[324]

1917 yılında, Alman Askeri Doktor Seuber, trenle Toroslara ve Karapınar'a gelmiş ve Toros ve Amanos Dağlarında çalışan amelenin durumunu bir hekim gözüyle

---

[321] K.V.Kressenstein, *a.g.e*., s.91.

[322] Manoli, dehşet günleri diye nitelediği o günlerle ilgili şu ifadelere yer vermiştir; *"Korkunç bir hastalık biçiyor insanları, yüzlerce ölü var! Henüz ölmeyenlerin de, el ve ayak parmakları çürüyüp sülük gibi yerlere dökülüyor... Allah belamı versin ki, bu gidişle bir tekimiz bile kurtulamayız! Nitekim, birkaç gün sonra Hristo hasta düştü. Müthiş ateşi vardı ve tirtir titriyordu bütün vücudu: — Hay kör şeytan! Hiç de iyi hissetmiyorum kendimi... diyordu. Derman namıma bir şey kalmadı bacaklarımda.…İzmir'de gördüğüm bir filmin beni pek derinden etkilemiş olan bir sahnesi geliyordu hatırıma: Ölüm saatlerinin yaklaştığını sezen bir fil sürüsü, önceden ölmüş yoldaşlarının cesetleriyle dolu bir büyük çukura doğru yol alıyorlardı… En ağır durumda olanlar, hem bağırsaklarını boşaltmakta, hem kusmaktaydılar. Ve bu pis kokuya ekşi ter kokusu, zehirli nefes kokusu, damdaki dallardan yayılan acı küf kokusu eklenmekteydi! Paçavra haline gelmiş giyeceklerin içinde, saçlarınızın arasında, kirpiklerinizin üzerinde, kulak deliklerinizde, bütün vücudunuzda, milyonlarca bit kaynaşıyor; gömüldükçe gömülüyor derinizin içine, oyu- yor adeta sizi, ve kanınızı boşaltıyordu. Yarı karanlıkta yükselen iniltiler, sayıklama sesleri, hırıltı ve horultular büsbütün perişan ediyordu sinirleri. Aramızdan henüz çıldırmamış olanlar, bir an önce ölmek için Tanrıya yalvarmaktaydı... Dehşete uğramıştı Türkler. Çıbanlı tifüs olduğunu sonradan öğrendiğimiz bu uğursuz hastalık, onların köylerine de yayılmaktaydı…;* D.Sotiriyu, *a.g.e*., s.94-95.

[323] Manoli'nin Türk hekim ve yaptıkları hakkındaki düşüncelerinde şu açıklamalar vardır; ... *"Üniformayla harp, bu cömert yürekten insanlık duygularını söküp atamamıştı... Ağır hastaların hastanelere taşınmasını emretti hemen, duvarlarda pencereler açtırdı, yaktırdı saman yığınlarıyla pis çuvalları, her tarafı dezenfekte ettirip badanalattırdı. Bir etüvle birlikte yeni örtüler getirtti. Yıkanma ve kılları alma mecburiyeti koydu. İ1aç ve süt verdi bizlere, karavanayı yenebilir hale getirdi... Hastalıktan ölmeden çıkanlar için dört aylık bir nekahet izni imzalıyordu... Ve üç binden yedi yüzümüz kurtulabildiysek, bunu Şükrü efendinin cömertliğine borçluyuz. Yaptığın iyiliği hiçbir zaman unutamayacağımı söyledim.-Senin için yapmadım ki diye cevap verdi. Kendi vatanım için yaptım! Yurttaşlarımızla askerlerimizin insan dışı bir duruma düşmelerine göz yumacak olursak ne biçim bir millet oluruz biz! "* ; D.Sotiriyu, *a.g.e*., s.101-102.

[324] D.Sotiriyu, *a.g.e*., s.104-105

şöyle aktarmıştır;*"...Karapınar bu anda çok mühim bir aktarma yeridir... Çok sıcak olan Karapınar gündüzleri bir cehennem oluyor ve malarya mikropları burada yetişiyor. Karapınar'da her türlü mesken var. Türkler, Ermeni ve Rumlar malarya mikropları içerisinde çadır, zeminlik ve çardaklarda oturuyorlar. Buna mukabil şimdi geçerken bu malarya sefaletinin üzerinde dağların yamacında Anadolu Demiryolu'nun Alman mühendislerine mahsus süslü köşkler gözüküyor. Avrupa ve Asya'nın en muhtelif ırklarına mensup olan Karapınar'daki bu kütle, Alman iradesi altında toplanış aynı hedefe doğru, Toros Dağlarını delerek güneye doğru yol açmak için çalışıyorlar."*[325] 1915 Aralık Ayında Türkiye'deki Alman Sıhhiye Hizmetleri Başkanlığı'na Askeri Doktor Collin atandı. Collin özellikle uzun menzil hatlarındaki sağlık durumunu düzenleyerek büyük başarı kaydetmiştir. Buralarda özellikle lekeli humma, malarya,ishal ve kolera ile mücadele ederek, barınak yerlerinin temizliğine özen göstererek, hem buralarda çalışan amele taburlarını korumuş, hem de bu hastalıkların Alman Askerleri'ne bulaşmasını da önlemiştir.[326]

3. 4. İaşe ve Barınma Sorunu

I.Dünya Savaşı'nda bir Osmanlı askeri için yaralanma, yetersiz beslenmeden veya hastalıktan ölüm riski Avrupalı meslektaşlarına göre daha yüksekti. Uzun süren savaşta muharip sınıflarda olduğu gibi amele taburlarında da beslenme ve barınma yönünden çeşitli sorunlar yaşanmıştır.

Amele Taburlarının sevk edildikleri her yerde orduya ait koğuş, garnizon tarzı barınma yerleri olmadığı için genelde evlerde, devlet binalarında veya çadırlarda konaklamışlardır. Amele Taburları'nın iaşesi elden geldiğince karşılanmaya çalışılmıştır. Amele Taburları'nın iaşesi ile ilgili çeşitli veriler Osmanlı Arşiv Belgelerinde mevcuttur. Örneğin Ordu Amele Taburu'nda müstahdem 248 kişiye günlük 500 gr. ekmek, 150 gr. buğday ve 100 gr. et verilmiştir.[327]

Elindeki tüm olanaklarla ordusundaki neferlerin iaşe yönünden sıkıntı yaşamasını istemeyen Harbiye Nezareti, orduya bağlı amele taburu erleri tarafından zor

---

[325] Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914–1918*, Ankara 2005, s.161–162.
[326] L. V. Sanders, *a.g.e.*, s.137.
[327] Z. Özdemir, *a.g.e.*, s.128-129.

şartlarda çalıştırılmaları ve yetersiz beslendikleri hususunda eleştirilmiştir. Nitekim bu konuda amele taburu erlerinden Alexander Aaronsohn şu ifadelere yer vermiştir;[328]

"Hepimizi silahsızlandırıp, üniformalarımızı da almışlardı. Bizi gündelik işçilere dönüştürmüşlerdi… Bana ve arkadaşlarıma gelince genelde dostça bir muameleye tabi tutulmuştuk. Daha evvelki kültür-fizik hareketleri sayesinde eğitimlerde yapılanların çoğunu biliyorduk. Eğitimli ve iyi ailelerden olduğumuzu subaylar fark etmişlerdi Eğitimli insanlar olduğumuz halde el arabaları çekiyor, silahlı Arapların gözetiminde Galile Gölündeki Safed ve Tabariye arasında cadde yapıyorduk. Bu cadde, Şam'dan kıyıya bağlantıyı sağlayan ve demiryolu hattının kesilmesi durumunda birliklerin sevki için kullanılması gereken askeri amaçlı bir yoldu. Cadde yapımı sırasında tahammül etmek zorunda kaldığımız bedensel çilelerden bahsetmek istemiyorum. Çünkü burada tasvir edilen manzaranın hepsi ülkenin her yerine yanıydı… Yıkanmak ve içmek için, caminin avlusundaki karanlık kuyudan, temizliği şüpheli suları çekip kullanırdık. Daha sonra devletin kasasından kahvaltımız, ilk öğün yemeğimiz gelmişti. Kalaylı leğen içerisinde her beş asker hissesine dağıtılan yemek, pirinç pilavıydı..."

Genelde yollarda çalıştırılan Amele Taburları'nın gerekli yerlere sevki iaşe sıkıntısının yoğun olarak hissedildiği bazı dönemlerde engellenmiştir. Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı 6 Eylül 1915 tarihinde, Biga Yolu'nun yapımında çalışan amele taburlarının ihtiyacı karşılamaması üzerine İzmit tarafından, yevmiyeleri de liva bütçesinden karşılanmak üzere müslüman amele talep etmiş, fakat bu istek Dâhiliye Nezareti'nce reddedilmiştir. Dâhiliye Nezareti ise, bu yolda çalışan amelenin ihtiyacının zaten menzil hatları vasıtasıyla temin edildiğini, Mutasarrıfın bildirdiği iaşenin Çanakkale'de savaşan muharip kıtalara itası halinde daha hayırlı bir iş yapılacağı kanaatindedir.[329]

---

[328] A.Aaronsohn, *a.g.e*., s.42. Büyük savaşın getirdiği yokluk yıllarında muharip sınıflarda istihdam edilen erler de iaşe yönünden sıkıntı içerisindedir. Osmanlı Ordusu'ndaki Alman subaylardan olan Kress von Kressenstein Kanal Cephesindeki Türk askerinin durumunu bir Alman gözüyle şöyle açıklamıştır; *"İki mola gününde verilen sıcak çorba müstesna olmak üzere Türk subay ve erleri 600 gr. peksimet ve bir avuç üzüm, hurma veya zeytinle yaşıyorlardı. Bu taş gibi katı, lezzeti tutkala benzeyen peksimeti hatırladıkça bugün dahi dehşet duyarım. O vakit ki menzil hizmetlerinin arz ettiği zorluklar karşısında çölü geçmeğe ancak böyle bir kanaatkâr bir kıta ile cesaret edilebilirdi. Bu şartlar altında bile insanlar memnun, sıhhatte ve zinde idiler. Yolda rastladığım erler hatırlarını sorduğum vakit, yalnız neşeli yüzler görmüştüm ve yaşlı bir erbaş bana cevaben "Buna harp denmez çünkü yiyecek veriliyor" demişti";* K.V. Kressenstein*, a.g.e*., s.54.

[329] BOA, DH.İUM, 16-1,1-7.

Demiryolu İnşaatı'nda da çalışan Amele Taburları için iaşe en önemli sorunlardan biriydi. Savaş koşulları sebebiyle Osmanlı Devleti'nde zirai üretimin durma noktasına ulaşması, başta sivil halk olmak üzere Orduda istihdam edilen efradı da etkilemiştir. Osmanlı Harbiye Nezareti tüm olumsuzluklara rağmen demiryollarında istihdam ettiği amele efradının iaşesini karşılamıştır. Dâhiliye Nezareti'ne gelen 28 Ağustos 1916 tarihli yazıda, Toros ve Amanos Dağları'nda çalıştırılan amelenin iaşesi için Ankara'dan satın alınan 500 çuval unun söz edilen yere gelmediğinden dolayı bir şikâyet söz konusudur. Dâhiliye Nezareti bunun üzerine hemen harekete geçerek, Toros ve Amanos Dağları'nda istihdam edilen amelenin iaşesini temin için Ankara Vilayeti'ne bir yazı yazarak, daha evvel satın alınan zahirenin derhal adı geçen yere gönderilmesini istemiştir.[330] Yine tüm imkânsızlıklara rağmen, IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın isteği üzerine Evkaf-ı Hümayun Nezareti Hatt-ı Ali Şimendüfer Taburları'nın bir senelik un ihtiyacını karşılamak için 70 bin kilo un gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[331]

3. 5. Asker Aileleri

Amele Taburları hakkında bazı asılsız söylemler mevcuttur. Bunlardan biri de, gerek Bağdat Demiryolu gerekse de Toros ve Amanos Dağlarında çalışan amelenin aileleri ile ilgili iddialardır. Bu asılsız iddialara göre, Osmanlı Hükümeti demiryollarında çalışan amele üzerinde bir baskı unsuru yaratmak için, bu amelenin eş ve çocuklarını sürgüne gönderme kararı almıştır.[332] Oysaki belgelerde bu durum farklılık arz etmektedir. Dâhiliye Nezareti'nden ilgili Mutasarrıf ve Vilayetlere 16 Ağustos 1915'de gelen emirde, ihrac olunacak Ermenilerden asker, zabitan, zabitan-ı sıhhiye ailelerinin bulundukları mahallerde bırakılarak sevke tabi tutulmamaları[333], sevke tabi tutulup asker ailesi olduğu anlaşılanların bulundukları mahallerdeki köy ve kasabalara yerleştirilmeleri gereği bildirilmekteydi.[334] Dâhiliye Nezareti'nin bu kararı 27 Eylül 1915'de Bağdat Demiryolu Hattı'nda çalışan Ermeni memur ve müstahdemine de teşmil edilmiş,[335] ellerinde hizmetlerine dair vesika olanların aileleriyle birlikte

[330] BOA, DH.İUM. E-18, 111/98 Lef.1.
[331] BOA, DH.ŞFR, 61/108.
[332] E. J. Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, s.213.
[333] BOA, DH.ŞFR, 55/18.
[334] BOA, DH.ŞFR, 55/342.
[335] BOA, DH.ŞFR, 56/156. Bu konuda bkz. Ek 11.

şimdilik sevklerinden vazgeçilmesi gereği salık verilmişti.[336] Ayrıca erkekleri sevke tabi tutulan veya askerdeyken vefat edip, kimsesiz kalan gayri müslim ailelerin ecnebi bulunmayan kasabalara nakli ve mağduriyetlerinin Muhacirin Tahsisatı'ndan karşılanmasına,[337] şayet bunların miktarı azsa civar Müslüman Köylere dağıtılmalarına karar verilmiştir.[338] Sevke tabi tutulanların geri dönmeleri için de tek karar merciinin Genel Karargâh olduğu vurgulanmıştır.[339] Dâhiliye Nezareti'nin bu kararı bazı Ermeniler tarafından suiistimal edilerek, ellerinde hizmet vesikaları olmadığı halde kendilerini sevkten istisna etmek için, Bağdat Şimendifer Hattı'nda görevli olduklarını iddia etmişlerdir. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, bu durumdaki Ermenilerin sayısının tespitini ve şimendifer hattında istihdam edilecek neferlerde daha dikkatli olunmasını salık vermiştir.[340] Talat Paşa 21 Ekim 1916 tarihinde gönderdiği şifreyle de, ellerinde resmi hizmet vesikaları olanlar hariç, şimendiferlerde istihdam edilen diğer Ermeni müstahdeminin Dâhiliye Nezareti'nden izin alınmaksızın kesinlikle İstanbul veya sair yerlere gönderilmelerinin engellenmesini istemiştir.[341]

Osmanlı Ordusu'ndaki tüm gayri müslimler amele taburlarına alınmamış, bunun istisnaları askeri doktor sıfatını taşıyan veya Nakliye Kumandanı hüviyetinde mülazim-i sani rütbesine haiz kişilerde tezahür etmekteydi. Örneğin ailesi Bursa'da ikamet eden Doktor Ornik Efendi ve kız kardeşinin Gelibolu İnşaat Taburu'nda müstahdem eşi Hekon Arakliyan, sevke tabi tutulan ailelerinin geriye Bursa'ya dönmeleri için yaptıkları Dâhiliye Nezareti nezdinde girişimleri olumlu bulunmuş ve Kütahya'dan geri dönmeleri emri Dâhiliye Nezareti'nce verilmiştir.[342] 71.Alay, 3.Tabur, 2. Bölüğü Mülazimi Sanisi Batos Efendi'nin amele taburundaki büyük kardeşinin ailesi sevke tabi tutulmuş, fakat adı geçenin başvurusu üzerine ailesi bulunup, Bilecik'e geri yollanmıştır.[343] 19.Fırka 57.Alay Nakliye Kumandanı Mülazm-i Sani Hamparsum oğlu Kalost Efendi de, 7.Ordu Kumandanlığı'na yazdığı takrirle ailesine tehcir kararının uygulanmamasını istemiş ve adı geçenin bu isteği yerine getirilmiştir.[344]

---

[336] BOA, DH.ŞFR, 55/48.
[337] BOA, DH.ŞFR, 64/162.
[338] BOA, DH.ŞFR, 55/213.
[339] BOA, DH.ŞFR, 58/89.
[340] BOA, DH.ŞFR, 60/45.
[341] BOA, DH.ŞFR,69/62.
[342] BOA, DH.ŞFR, 55/131.
[343] BOA, DH.ŞFR, 56/31.
[344] BOA, DH.EUM.KLH., 3/31.

Dâhiliye Nezareti, sadece orduda istihdam ettiği neferlerin değil, bu neferlerin ailelerinin de taleplerini de karşılamaya çalışmıştır. Silivri'de oturan Teafis Binti Artin'in silah altında bulunan kocası Takoroğlu Penyamin'den dolayı iaşe sıkıntısı çekmiştir. Bu durumu bir arzuhalle Dâhiliye Nezareti'ne bildirmesi üzerine adı geçen kişinin çocuklarıyla beraber İstanbul'a akrabalarının yanına gitmesine karar verilmiştir.[345] Yine sevke tabi tutulan İzmitli Hacı Samuel'in eşi Madam Mariye Drazayan'ın iki oğlunun askerde olması sebebiyle Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği başvurusu olumlu değerlendirilmiş ve bu doğrultuda Konya Vilayeti'ne yazı yazılmıştır.[346] Yine Talat Paşa'nın Halep Vilayeti'ne gönderdiği yazıda,[347] Çanakkale Harbi'nde yaralanan Mihranoğlu Nersis'in Halep'te Menzil İmarethanesi'nde Kalpakçı Yakupoğlu Hanesi'nde ikamet eden eşi Satenik ile kız kardeşlerinin İstanbul'a dönme talepleri olumlu bulunmuştur. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devlet ricali eldeki imkânlar nispetinde hizmetine aldığı tüm neferlerin ihtiyacını karşılamaya çalışmış, hatta ailelerinin taleplerini de göz ardı etmemiştir.

Amele Taburları yaptıkları işlere mukabil komutanları nezdinde taltif de edilmişlerdir. Örneğin Bilecik Amele Taburu I.Bölük Kumandanı Yüzbaşı Hüseyin İzzet Efendi bir kıta gümüş liyakat madalyası ile,[348] Aksu Köprüsü'nü kısa zamanda inşa eden Antalya 57.Fırka Kumandanı Miralay Şefik Bey, III. İstihkam Bölüğü Mülazim-i Evveli İbrahim Bey'e, Amele Taburu Mühendisi Salih Efendi'ye, IV.Çavuş Ahmet Hamdi Efendi'ye Mecidi Nişanı,[349] ayrıca Bulanık Milis Amele Taburu Kumandanı Hüseyin Ağa'nın da IV.Mecidi Nişanı ile taltifi uygun görülmüştür.[350]

[345] BOA, DH.EUM.3.Şb.,15/36.
[346] BOA, DH.ŞFR, 55/53.
[347] BOA, DH.ŞFR, 76/52.
[348] BOA, BEO, vesika no. belirtilmemiş.
[349] BOA, DH.UMVM, 153/35
[350] BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS), 38/48.

SONUÇ

Osmanlı Askeri sistemi genelde müslümanlara dayanmakta, klasik dönemde olağanüstü durumlarda komşu devletlerden asker istenmekteydi. Cizye vergisiyle muvazzaf askerlik hizmetinden muaf olan gayri müslimlerin bu statüsü Tanzimat Fermanın ilan edilmesiyle değişmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanını ilan etmekle batılı tarzda *"Osmanlı Ulusu"* tesis etmeyi amaç edinen Babıâli, bu amaçla gayrimüslim vatandaşlarına da tıpkı müslümanlar gibi askerlik hizmetini zorunlu hale getirmek istemiştir.

Tersanelerdeki nefer açığını kapamada Rum vatandaşlarından yararlanan Osmanlı Devleti, 1830'lu yıllardan itibaren tedrici olarak gayri müslim vatandaşlarını muvazzaf asker statüsüne sokarak ordu saflarına dahil etmek istemiştir. Babıâli'nin bu uygulaması gayrimüslim vatandaşlarından doğal olarak tepki görmüştür. Zira alışıla geldiği gibi cizye vergisi ile askerden muaf olan gayri müslimlere yapa geldikleri ticaret ve zanaat işlerini bırakmak zor gelmiştir. 1909 yılına kadar aralarında Ahmet Cevdet Paşa'nın da bulunduğu Devlet adamları arasında tartışılan konulardan biri de gayri müslimlerden müstakil alaylar mı, yoksa müslümanlarla beraber karma alaylarda mı istihdamı sorunudur. Elbette ki ayrı mezheplere mensup hristiyan neferlerin kendilerine ayrı din adamı isteyebileceği endişesi pratik gerekçelerle sakıncalıydı.

1909 yılına kadar Babıâli, gayrimüslimlerin orduda istihdamlarını düşünmemiştir. Bunda haklı gerekçeler olduğu gibi ekonomik zorunluluklar da rol oynamıştır. Zira cizye, iane-i askerî, bedel-i askerî gibi çeşitli isimler adı altında gayri müslimlerden alınan askeri muafiyet vergisi, Osmanlı maliyesinin en önemli unsurlarından birini teşkil ediyordu. Gayri müslimlerin orduda istihdamı devletin bu gelirden mahrum kalması anlamına geliyordu.

1909 yılında bedel-i askerî vergisini lağvederek gayri müslimleri ordu saflarına dahil etmek isteyen İttihat ve Terakki imparatorluğun çeşitli unsurları arasında bir birlik tesis etmek istemiştir. İlk kez gayri müslim unsurlarını Balkan Savaşlarında deneme imkânı bulan Osmanlı Devleti, gayri müslimlerin hizmetlerini gördüğü gibi ihanetlerine de şahit olmuştur. Zira savaşlar sırasında kaza ile arkadaşlarını vuranlar olduğu gibi müslüman neferlerle omuz omuza savaşanlar ve tüfeğini satarak komşu devletlere kaçanlar hiç de az değildi.

I. Dünya savaşı başlarken geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti için, bu toprakların savunulması hiç de kolay değildi. Müslümanlarla beraber gayri Müslim unsurlarını da askere çağıran Babıâli, asker alım meselesinde muhtelif sorunlarla karşılaşmıştır. Bazı neferler askerden firar etmek için çürük rapor peşinde koşmuş, bazıları da yurt dışına kaçmayı en iyi yöntem olarak görmüştür.

Tezimizin konusunu oluşturan Amele Taburları ise, çeşitli isimler adı altında Osmanlı Askeri yapısında I. Dünya Savaşı öncesinde zaten kullanılmakta idi. Bu askeri sınıf ordu sefere giderken yol açıp köprü yapmakta ve ordunun ilerlemesini kolaylaştırmaktaydı. Tersanelerde amele statüsünde çalıştırılan Rumlara Mora ayaklanmasından sonra güven azalmış, 1850'li yıllarda başlatılan bir uygulama ile hristiyan neferler Tersane-i Amire'de muvazzaf amele statüsü ile istihdam edilmeye başlamıştır.

I. Dünya savaşının başlaması ile Harbiye Nezareti ordudaki tüm gayri müslim neferleri silahlarından arındırarak amele taburlarına sevk etmeye karar vermiştir. Babıâli'yi bu önleme iten hiç kuşkusuz harbin hemen başında yaşanan toplu firarlar ve Doğu Cephesinde gönüllü olarak Rus Ordusu saflarına katılan Ermeniler idi. Bu gelişmelerin ardından Babıâli, ordu kumandalıklarına gönderdiği 11 Ağustos 1914 tarihli şifre ile ordudaki tüm gayri müslimlerin silahlarının alınarak Amele Taburları'na gönderilmelerini, ayrıca Ermeni askerlerin ise, karargâhlara bağlı dairelerde dahi istihdam edilmemelerini bildirmiştir.

Ordudaki tüm gayri müslimler er statüsüne indirgenmemiş, savaşın sonuna kadar mülâzim-i sanî, ihtiyat zabiti gibi rütbelerle müslümanlarla beraber savaşın sonuna kadar Osmanlı Ordusu'nda hizmet etmişlerdir. Teşkil edilen Amele Taburları'nda doğal olarak müslümanlara nazaran gayri müslimler çoğunluktadır. Genç müslüman neferler cephede savaştıklarından, Amele Taburları'nda hizmet gören dindaşları 40 yaşın üzerindeydi. Buna karşılık gayri müslimler ise 20'li yaşlarda bulunmakta idi. Artan amele ihtiyacı Harbiye Nezareti'ni çeşitli alternatifler üretmeye zorlamıştır. Ermeni tehciri sırasında sevke tabi tutulan Ermeniler içerisinde taşçı, marangoz vb. ustalar ayrılıp Amele Taburları'na gönderildiği gibi ücretli amele de tutulmuş, ayrıca savaşta ele geçen esir askerlerden de faydalanma yoluna gidilmiştir.

Yollarda, demiryolu yapımında, zirai işlerde, fabrikalarda, inşaatlarda, madenlerde, ağaç kesiminde çalıştırılan Amele Taburları'nın en yoğun olarak istihdam

edildiği alan yollardı. Nitekim demiryolu ağının pek gelişmediği imparatorlukta ordunun lojistik faaliyetlerini yürütebilmesi şose yollara bağlıydı. Zaman zaman zirai işleri bıraktırılarak yol yapımına gönderilen Amele Taburları hak ettikleri yerde Cemal Paşa gibi önemli Devlet adamlarından himmet görmüşlerdir. Hasat işlerinde de istihdam edilen Amele Taburları, hasat zamanın geçtiği veya kış mevsiminin şiddetlendiği dönemlerde ne hasatta ne de yollarda çalıştırılmışlardır. Zirai işlerle iştigal etmeyip genelde sanayi ve ticaretle uğraşan gayri müslimler Amele Taburları'na dahil oldukları dönemde belki de ömürlerinde ilk kez saban, kazma, kürek kullanmak zorunda kalmışlardı. Elbette ki bu insanlardan beklenen verim alınamamış, gittikleri yerlerde iaşe stoklarını da erittiklerinden mutasarrıfların şikâyetlerine maruz kalmışlardır. Ayrıca taburların başındaki zabitan genelde yaşlı veya mütekaid olduğundan yapılan işler savsaklanmakta idi.

Babıâli Ermeni tehcirini takip eden süreçte şimendifer hatlarında çalışan Ermeniler üzerine özel bir dikkat sarf etme gereği duymuştur. Belli taburlarda fazla olan Ermeni efrad sayısını düşürmek için onları başka taburlara göndermiştir.

Harbiye Nezareti'ni uğraştıran meselelerden biri de Amele Taburları'nda güvenlik ve asayiş sorunu olmuştur. Özellikle Bağdat Hattı'ndaki askerlere yerli Urban tarafından yapılan saldırılarda veyahut kendi aralarında ortaya çıkan soygun-gasp vakalarında hayatlarını kaybedenler olmuştur. Amele Taburları'nda belli dönemlerde isyan, firar, casusluk gibi vakalar da görülmüştür. İsyan vakalarının başında Urfa Amele Taburu'ndaki olay en fazla göze çarpanıdır. Harbiye Nezareti elindeki eksik jandarma kuvvetleri ile bu vakalara set çekmek istemiştir.

Elindeki tüm imkânlarla ordudaki bütün neferlerinin iaşe yönünden bir sıkıntı yaşamaması için uğraş veren Harbiye Nezareti, belli dönemlerde artan iaşe ihtiyacını karşılayamamıştır. Muharip sınıflarda görülen yetersiz beslenme ve kötü sağlık koşullarından kaynaklanan bulaşıcı hastalıklar, Amele Taburları'na da sirayet etmiş, bu hastalıklar neticesinde hayatını kaybedenler olmuştur.

Artan nefer ihtiyacı ve bunun tedarik edilmesi gereği savaş içerisinde Harbiye Nezareti'ni çeşitli alternatifler üretmeye zorlamıştır. Önce kadınları çalıştırma cemiyeti sonra Kadın Amele Taburu'nu kurarak, kadınları da savaş ekonomisine entegre etmeyi amaçlayan Enver Paşa, azalan nüfusu yukarı çekmek için de adeta zorunlu *evlilik genelgesi* yayınlatmıştır.

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'yla I.Dünya Savaşı'nı noktalayan Osmanlı Devleti, antlaşma gereği ordusunu süratle terhis etmeye başlamıştır. Babıâli, yayınladığı genelgeyle,[351] 311, 312, 313 seneleri efradının silah altında bırakılmaları, bu tarihten evvel veya sonra doğan efradın ise terhisini karar altına almıştır. Genelgenin ardından 82'den 300 doğumlu olanlara kadar olan askerlerin terhisine başlanmış, ardından 310 doğumluların terhisine başlanılmıştır.

Bu genelge elbette ki geri hizmet birliklerindeki çoğunluğunu gayri müslimlerin oluşturduğu Amele Taburları'nı da kapsamaktaydı. Böylelikle, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan gayri müslimlerin orduda istihdamı sorunu, Mondros Ateşkes Antlaşması'yla doğal olarak sona ermiş bir görünüm arz etmekteydi. Fakat Mondros Ateşkes Antlaşması'nı müteakip başlayan Milli Mücadele sırasında da gerek, ulaşıma elverişsiz birçok yol bulunması ve bunun ikmal kanalları ile bağlantıyı zorlaştırması ve gerekse de Anadolu'da bir kısım ayrılıkçı faaliyete girişen gayri müslimlerin pasifize edilmesi için Amele Taburları'nın yine Hıristiyanlardan kurulmasına karar verilmiştir. Tıpkı Osmanlı Harbiye Nezareti gibi Anadolu'da Milli Mücadeleyi yürüten hükümet de cephe gerisini güvence altına aldığı gibi, Anadolu'daki hristiyanları yol yapım çalışmalarında istihdam ederek faydalı hale getirmiş ve bu unsurların zararlı faaliyetlerini en aza indirgemiştir.[352]

Amele Taburları hakkında özellikle Ermeni askerlerin diğer askerlerden ayrılarak sistemli bir şekilde öldürüldüğüne dair hamaset yüklü iddialar mevcuttur. Tezimizi hazırlarken yaptığımız çalışmalarda konuyla ilgili herhangi bir belge veya bilgiye rastlayamadık. Ortaya çıkan sonuçlar göstermiştir ki, Ermeni soykırım iddialarını Amele Taburları'na dayandırmak bilimsel gerçeklerle örtüşmeyecek bir yaklaşımdır. Zira Amele Taburları Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmeden önce de cephedeki askerlerin geri hizmet gereksinimlerini karşılamak üzere kurulmuş ve bu şekilde orduya lojistik destek sağlayan bu taburların iş gücünden faydalanılmıştı. Bu çalışmamızdaki amaç, Ermenilerin Amele Taburları ile ilgili iddialarına cevap vermek yerine Amele Taburları'nın gerçek durumu ve I.Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmak olmuştur.

---

[351] *Vakit*, 4 Kasım 1918.
[352] Mustafa Balcıoğlu, *Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Amele Taburları'nın Kuruluşu*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, İstanbul 1991, sayı 51, s.46–48.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A-Babıâli Evrak Odası (BEO)

B-Dâhiliye Nezareti Belgeleri (DH)

-Asayiş Kalemi Belgeleri (AYŞ)

-Emniyet-i Umumiye Belgeleri (EUM)

-İdare-i Umumiye Belgeleri (İUM)

-İrade Dahiliye Belgeleri (İD)

-Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Belgeleri (AMKT. NZD)

-Kalem-i Mahsus Belgeleri (KMS)

-Mebain-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri (MB.HPS)

-Şifre Kalemi Belgeleri (ŞFR)

-Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Belgeleri (UMVM)

II. GAZETE VE DERGİLER*

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Türk Dünyası Tarih Dergisi

Türk Yurdu

Hürriyet

İkdam

Söz

Tanin

Vakit

Harp Mecmuası

III. RESMİ YAYINLAR

Düstur

* Kullanılan belgelerin numaraları dipnotlarda verilmiştir.

* Kullanılan gazete ve dergilerin tarihleri veya sayı numaraları dipnotlarda verilmiştir.

IV. ESERLER

AARONSOHN, Alexander, *Türk Ordusuyla Filistin'de Bir Yahudi Askerin I.Dünya Savaşı Notları*, İstanbul 2003

Abdülhamid'in Hatıra Defteri, (Yay. Haz.İsmet Bozdağ), Tarihsiz

AHMET CEVDET PAŞA, *Maruzat*, (Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980

AHMET CEVDET PAŞA, *Tezakir*,(Yay.,Cavid Baysun), Ankara 1986

ATAY, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, İstanbul 2004

AYIN, Faruk, *Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914*), Ankara 1994, s.25.

BALCIOĞLU, Mustafa, *Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Amele Taburları'nın Kuruluşu*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, İstanbul 1991

BENBASSA, Esther, *Son Osmanlı Hahambaşısın Mektupları*, (Çev.İrfan Yalçın), İstanbul 1998

BRİLL, E.J., *A History of Druzes*, New York 1992

BRYCE, James - TOYNBEE, Arnold Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915–1916, İstanbul 2005

CAN, B. Bülent, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, İstanbul 2000

CEMAL PAŞA, *Hatıralar*, (Düzenleyen Behçet Cemal), İstanbul 1977

ÇATMA, Erol, *Asker İşçiler*, İstanbul 1998

DAVİSON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğunda Reform*, (Çev.Osman Akınhay), İstanbul 1997

DİLAN, Hasan, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918*), Ankara 2005

ENGELHARD E., *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniyyenin Tarih-i Istılahatı Tanzimat* Devri**,** *1839–1876*, İstanbul 1328

ERDEN, Ali Fuat, *I.Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, (Yay.Haz.Alpay Kabacalı), İstanbul 2003

ERGAS, Zeki, *Savaş Yıllarında Balkanlardan Anadolu'ya Bir Ailenin Öyküsü*, (Çev.Mehmet Harmancı), İstanbul 2003

GENCER, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu* (1789–1867), İstanbul 1985

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *I.Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı*, II, Ankara 1978

……, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, I, Ankara 1970

……., Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, *Yıldırım*, Ankara 2002

……., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III, V. Kısım (1793-1908), Ankara 1978

……,*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I.Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X, Ankara 1985

GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı Gayr-i Müslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000

KORAY, Enver, *Tanzimat*, İstanbul 1991.

KÖPRÜLÜLÜ ŞERİF İLDEN, *Sarıkamış*, (Yay. Haz. Sami Önal), İstanbul, 2001

KRESSENSTEİN, Kress Von, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına,* (Trc. M. Şevki Yazman), İstanbul 1943

MAHMUT MUHTAR, *Balkan Harbi*, (Yay.Haz.M.Ziyaettin Engin), İstanbul 1979

MALEVİLLE, Georges de, *1915 Osmanlı-Rus Ermeni Trajedisi*, (Çev. Necdet Bakkaloğlu), İstanbul 1998

MINTZURİ, Hagop, *İstanbul Anıları,* 1897–1940, (Çev. Silva Kuyumcuyan), İstanbul 1993

M.K.Adlı Çocuğun Tehcir Anıları 1915 ve Sonrası,(Yay.Haz.Baskın Oran), İstanbul 2005

MOLTKE, Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969

MORGENTHAU, A. H., *Secrets of the Bosphorus*, Londra 1918

Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları, (Hazırlayanlar Rahmi Tekin, Yaşar Baş), İstanbul 2003.

OKTAR, Tiğinçe, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi*, İstanbul 1998

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul 1998

Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Ankara 1994

ÖĞÜN, *Tuncay, Kafkas Cephesi'nin I.Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, Ankara 1999

ÖKE, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu*, İstanbul 1996

ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler* 1914–1918, Ankara 2005

ÖZDEMİR, Zekeriya, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994

ÖZYÜKSEL, Murat, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988

POMİANKOWİSKİ, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü,* 1914–1915, I.Dünya Savaşı, (Trc. Kemal Turan), İstanbul 1990

RATHMAN, Lothar, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Haz. Ragıp Zorakolu İstanbul 1976

SABİS, Ali İhsan, *I.Dünya Harbi Harp Hatıralım*, c.I, İstanbul 1999

SANDERS, Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Trc. M. Şevki Yazman), İstanbul 1968

SOTİRİYU, Dido, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, (Çev.Atilla Tokatlı), İstanbul, 1974

SULTAN ABDÜLHAMİT, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul 1987

SUNATA, İ.Hakkı, *Gelibolu'dan Kafkaslara I.Dünya Savaşı Anılarım*, İstanbul 2003

TALAT PAŞA, *Ermeni Vahşeti ve Ermeni Komiteleri'nin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi (İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra 1916)*, İstanbul 2005

TONGUÇ, Faik, *I.Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları*, İstanbul 2001

TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat* (1908-1918), Ankara 1982

TROÇKİ, Leon, *Balkan Savaşları*, (Çev.Tansel Güney), İstanbul 1995

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984

ZÜRCHER, Erik Jan, *Devletin Silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik* (1775-1925), (Çev.M.Tanju Akad), İstanbul 2003

……., *Savaş Devrim ve Uluslaşma*, (Çev.Ergun Aydınoğlu), İstanbul 2005

EKLER

EK 1: Hıristiyanların Tersane-i Amirede muvazzaf amele olarak çalıştırılması, BOA, İD, 16662/267

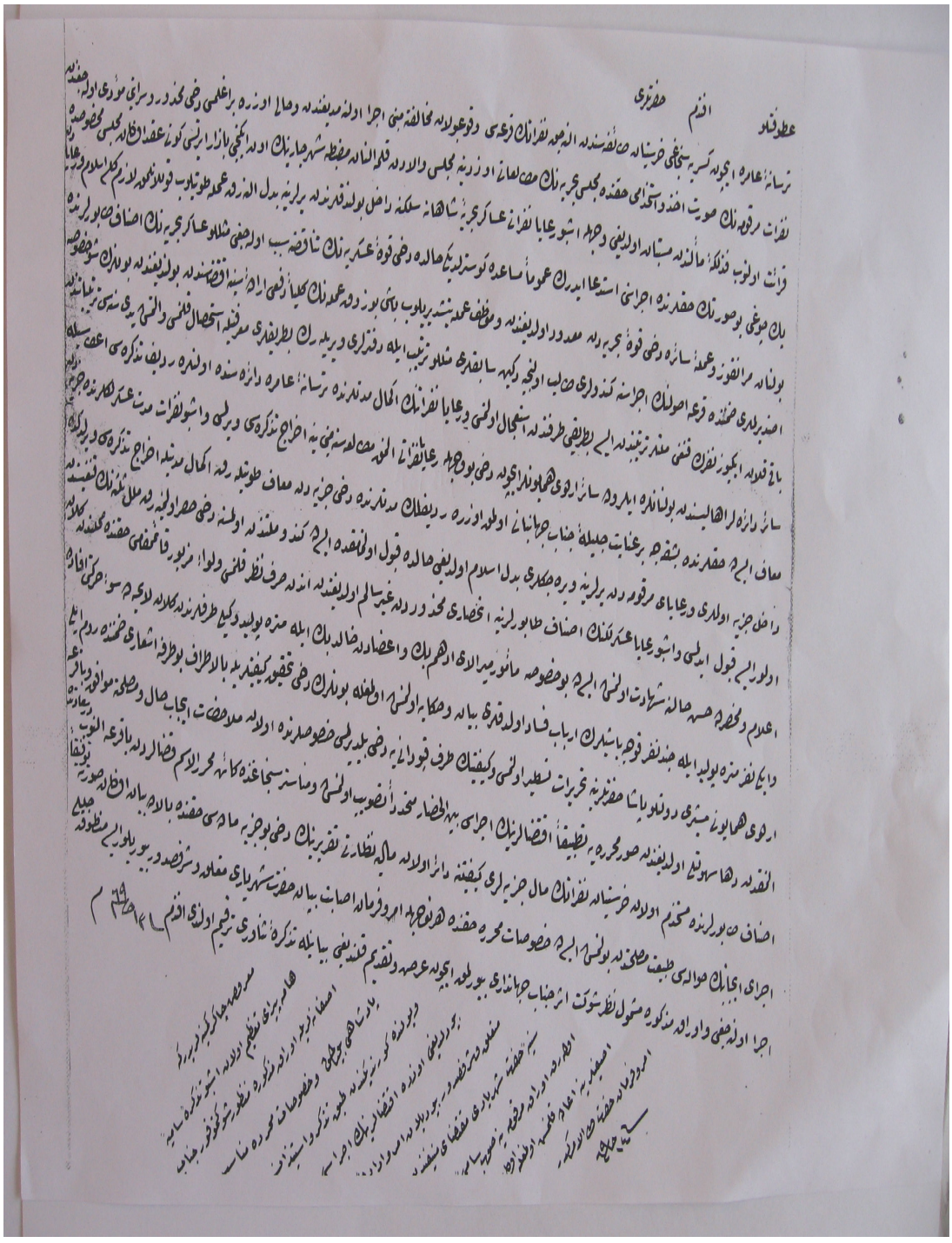

Atufetlü Efendim Hazretleri,

Tersane-i Amire içun Kesriye Sancağı Hıristiyan taifesinden alınacak neferatın kurası vuku bulan muhalefete mebni icra olunamadığından ve hali üzere bırakılması dahi mahzur ve sirayeti müeddi olacağından neferat-ı merkumenin suret-i ahz ve istihdamı hakkında meclis-i bahriyenin mütaalatı üzerine Meclis-i Vala'dan kılınmış olunan mazbata şehr-i carinin on ikinci pazartesi gününün akd olunan mecli-i mahsusta kıraat olunub fezleke-i mealinden müsteban olduğu vechle işbu reaya neferat-ı asakir-i bahriye-i şahane silkine dahil bulunduklarından yerlerine bedel olunarak amele tutulup kullanılmak lazım gelen İslam ve reayadan pek çoğu bu suretin haklarında icrasını istid'a ederek umumen müsaade gösterildiği halde dahi kuvve-i askeriyenin tenakuza sebep olacağı misullu asakir-i bahriyenin esnaf taburlarında bulunan marangoz ve amele-i saire dahi kuvve-i bahriyeden ma'dud olduğundan ve muazzaf amele yetiştirulub başı bozuk amelenin külliyen defi irade-i seniyye iktizasından bulunduğundan bunların şu hususa ısındırılması zımmında kura usülünün icrasını kendileri talip oluncaya değin sabıkları misullu tertib ile defterleri verilerek patrikleri marifetiyle istihsal kılınması ve altmış yedi senesi tertibatından baki kalan iki yüz neferin kanği milletler tertibinden ise patriği tarafından istical olunması ve reaya neferatının ikmal müddetlerinde Tersane-i Amire Dairesinde olanlara redif teskeresi itasıyla sair daireler ahalisinden bulunanlara ilerude sair Orduy-u Hümayunlar içun dahi bu vechle reaya neferatı olunmak mütalasına mebni yine ihrac tezkiresi verilmesi ve işbu neferat müddet-i askerliğinde cizyeden muaf ise de haklarında başkaca bir inayet-i celile-i cenab-ı cihanbani olunmak üzere rediflik müddetlerinde dahi cizye muaf tutularak ikmal müddetleriyle ihrac tezkiresi verildikte dahili cizye olmaları ve reayay-ı merkumeden yerlerine verecekleri bedel İslam olduğu halde kabul olunmamakla ise de kendü milletinden olmasına dahi hasr olunmayarak milel-i selasenin kağnısından olur ise kabul edilmesi ve işbu reaya askerliğinin esnaf taburlarına inhsarı mahzurdan gayr-i salim olduğundan ondan sarf-ı nazar kılınması ve liva-ı mezbur kaymakamı hakkında mahallinden gelen i'lam ve mahzarda hüsn-i haline şehadet olunmuş ise de bu hususa me'mur Miralay Edhem Beğ ve azadan Halit Beğ ile Metropolid vekili taraflarından gelen layihada sui hareketi ifade ve iki nefer metropolid ile cund-i kocabaşıların erbab-ı fesad oldukları beyan ve hikaye olunmuş olmağla bunların dahi tahkik keyfiyetleriyle

bil etraf bu tarafa iş'ağrı zımmında Rumeli Ordu-yı Hümayunu müşiri devletlu paşa hazretlerini tahrirat tesiri olunması ve keyfiyetin taraf-ı kapudaniye dahi bildirilmesi hususlarında olan mülahzat icab-ı hal ve maslahata muvafık ve ba-kura olunmaktan daha suhuletli olduğundan suver-i muharreye tatbikan iktizalarının icrası beynel hazar mütehaddiden tasvib olunmuş ve Manastır Sancağında kain muharrerül isim kazalardan ve ba'kura alunup Dersaadet'te esnaf taburlarında müstahdem olan Hıristiyan neferatı mal-ı cizyeleri keyfiyetine dair olan maliye nezareti takririnin dahi bu cizye maddesi hakkında balada beyan olunan surete tevfiken icra-yı icabının havalesi tabiat-ı maslahattan bulunmuş ise de hususat-ı muharrere hakkında her teveccühle emr-ü ferman isabet-i beyan hazreti şehriyari müteallik ve şerefsudur buyrulur ise mantuk-ı celili icra olunacağı ve evrak-ı mezkure meşmul-i nazar-ı şevkat eser-i cenab-ı cihandari buyrulmak içun arz ve takdim kılındığı beyanıyla tezkire-i senaberi terkib olundu efendi

13 Ca 1269

Maruz-ı çâker-i kemineleridir ki,

Hame-pira-yı ta'zim olan işbu tezkire-i samiyye-i asafaneleriyle evrak-ı mezkure mansur-ı şefket mevfur-ı cenab-ı padişahi buyurulmuş ve hususat-ı muharere münasib ve yolunda örüldüğünden tıpkı tezekkür ve isti'zan buyrulduğu üzere iktizalarının icrası mütaallik ve şerefsudur buyurulan emir ve irade-i seniye-i hazret-i şehriyari mukteza-yı münifinden olarak evrak-ı merkume yine savb-ı sami-i asafilerine iade kılınmış olmağla.Olbabda emr ü ferman hazret-i velüyyü'l-emrindir.

14 Ca.69

EK 2: Gayri müslimlerin yollarda çalıştırılmaları emri, BOA, DH.ŞFR, 43/214.

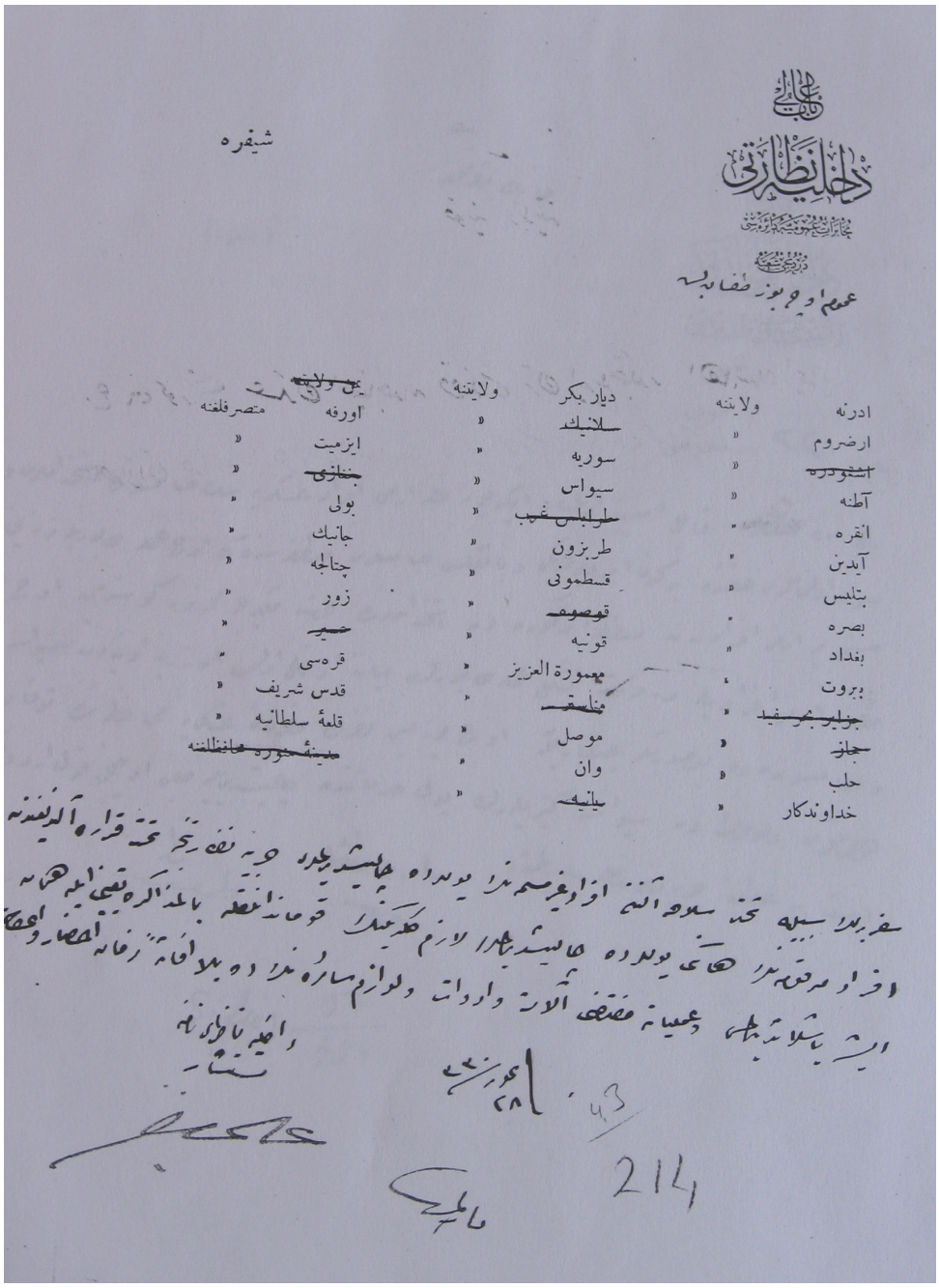

باب عالی

داخلیه نظارتی

مخابرات عمومیه دائره سی

دردنجی شعبه

شیفره

ادرنه	ولایتنه	دیار بکر	ولایتنه	~~یمن ولایتنه~~	
ارضروم	»	~~سلانیك~~	»	اورفه	متصرفلغنه
~~اشقودره~~	»	سوریه	»	ایزمیت	»
آطنه	»	سیواس	»	~~جنغازی~~	»
انقره	»	~~طرابلس غرب~~	»	بولی	»
آیدین	»	طربزون	»	جانیك	»
بتلیس	»	قسطمونی	»	چتالجه	»
بصره	»	~~قوصوه~~	»	زور	»
بغداد	»	قونیه	»	~~حمیر~~	»
بیروت	»	معمورة العزیز	»	قره‌سی	»
~~جزایر بحر سفید~~	»	~~مناستر~~	»	قدس شریف	»
~~حجاز~~	»	موصل	»	قلعهٔ سلطانیه	»
حلب	»	وان	»	~~مدینهٔ منوره محافظلغنه~~	
خداوندکار	»	~~یانیه~~	»		

سفربرلك سببیله تحت سلاحه آلنه افراد غیر مسلمه‌نك یولده چالیشدیرلمه جریه نظارتنجه تحت قراره آلنیلغندن
افراد مرقومه‌نك هانی یولده چالیشدیرلمه لازم کلدیکنك قوماندانلقله بالمذاکره تعیین ایله همان
ایشه باشلاتدیرلمه وعملیاته مقتضی آلات وادوات ولوازم سائره‌نك ده بلا افاته زمان احضار واعطا

داخلیه نظارتنه
مستشار

عمومی ۲۸

43

214

Umum 395

Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdat, Beyrut, Hüdavendigar, Halep, Suriye, Diyerbakır, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamületü'laziz, Musul, Van Vilayetine Urfa, İzmit, Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Karasi, Kudus-i Şerif, Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığına

Seferberlik sebebi ile taht-ı silaha alınan efrad-ı gayr-i müslimenin yollarda çalıştırılmaları Harbiye Nezaretince tahtı karara alındığından efrad-ı merkumelerin hangi yollarda çalıştırılmaları lazım geldiğinin kumandanlıkla bil-müzakere tayini hemen işe başlattırılmış ve ameliyeta muktezi alât ve edevat ve levazım-ı sairenin de bila-ifate-i zaman ihzar ve itası

28 Temmuz 330
Dâhiliye Nazırı Namına
Müsteşar Ali

EK 3: Ermeni askerlerin dahile sevk olunmamaları emri, BOA, DH.ŞFR, 54/439.

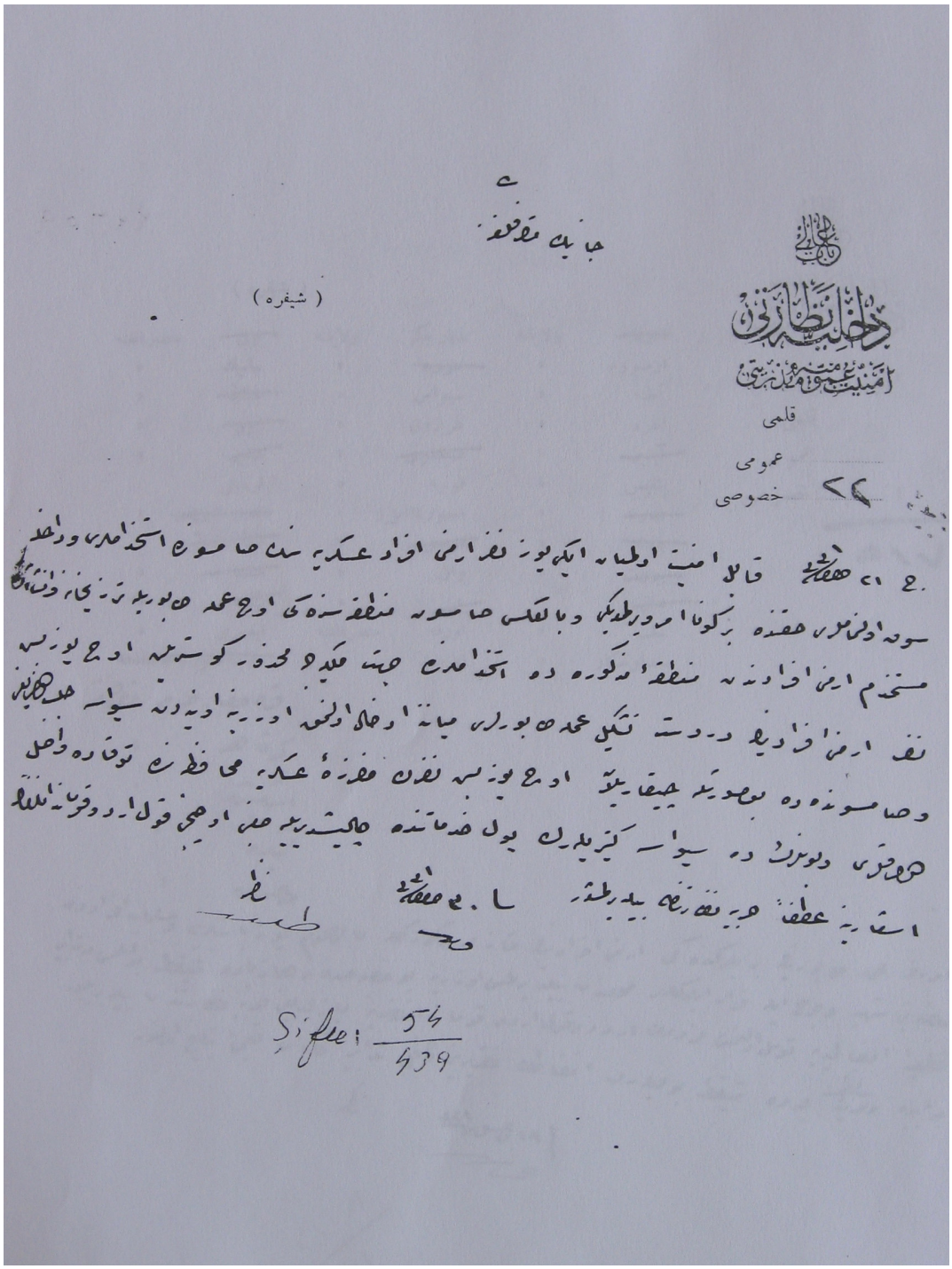

Canik Mutasarrıflığı'na

C. 21 Haziran sene [1]331 Kâbil-i emniyet olmayan iki yüz nefer Ermeni efrad-ı askeriyesinin Samsun'da istihdâmları ve dâhile sevk olunmamaları hakkında bir gûnâ emr verilmediği ve bi'l-aks Samsun mıntıkasındaki üç amele taburlarıyla terzihâne ve inşâ'atda müstahdem Ermeni efrâdından mıntıka-ı mezkûrede istihdâmlarında cihet-i mülkiyece mahzûr gösterilen üç yüz beş nefer Ermeni efrâdının der-dest-i teşkîl amele taburları meyânına idhâl olunmak üzerine Ünye'den Sivas'a celb olunduğu ve Samsun'da da bu sûretle çıkarılan üç yüz beş neferin müfreze-i askeriye muhâfazasında Tokad'a vâsıl oldukları ve bunların da Sivas'a getirilerek yol hizmetinde çalışdırılacağı Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'nın iş'ârına atfen Harbiye Nezâreti'nden bildirilmişdir.

Fî 30 Haziran sene 331

Nâzır

Tal'at

EK 4: Çanakkale'nin Anadolu kısmında Amele Taburları tarafından yapılan çalışmalar, BOA, DH.UMVM, 131/65.

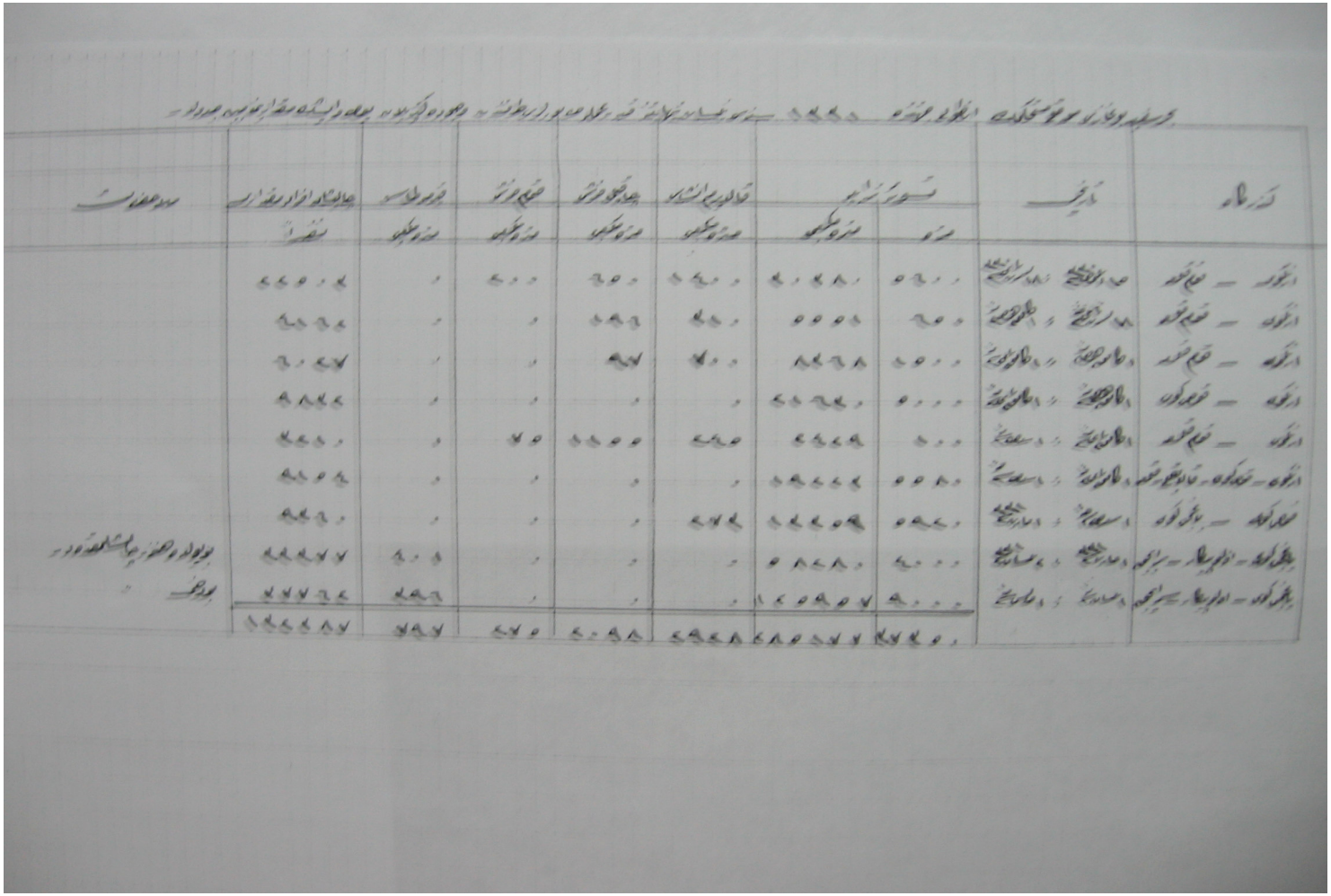

Bahr-i Sefid Boğazı Mevki-i Müstahkimin Anadolu cihetinde 1331 Nisan nihayetine kadar Amele taburları tarafından vücuda getirilen yol ve işin miktarını Mübeyyin Cetvel									
Kum Ferşi Metre	Çakıl Ferşi Metre	Kaldırım İnşası Metre	Tesviye-i Turabiye Metre	Metre	Kırma Taş Metre	Çalışan Efrad Sayısı	Güzergah	Mülahazat	Tarih
200	650	1400	30380	5600	0	22503	Kumkale-Erenköy	Bu yolda henüz çalışmalar bitmemiştir.	15.11.1914
0	196	310	5551	600	0	4162	Kumkale-Erenköy		14.12.1914
0	97	700	8368	1500	0	6027	Kumkale-Erenköy		14.11.1915
0	0	0	21630	5000	0	9832	Kuzuköy-Erenköy		14.11.1915
75	1155	245	2429	100	0	3210	Kumkale-Erenköy		14.02.1915
0	0	0	19223	5580	0	9154	Kal'a-Kuzuköy-Erenköy		14.02.1915
0	0	273	13359	5920	0	9360	Bağcıköy-Kuzuköy		14.03.1915
0	0	0	58280	4000	401	33377	Saraycık-Ulupınar Bağcıköy		14.04.1915
0	0	0	125957	9000	396	37762	Saraycık-Ulupınar-Bağcıköy		14.05.1915
275	2098	2928	285177	37350	797	132387			

EK 5: Makedonya Cephesi'nde Selanik Havalisinde Osmanlı ve Müttefik Bulgar Muhafızları Nezaretinde Sırplara Yol Yaptırılırken, *Harp Mecmuası*, Dersaadet 1334, s.332

ماكدونيا جبهه‌سنده: سلانيك حواليسنده عثمانلى و متفق بلغار محافظلرى نظارتنده صرپلره يول ياپدررکن

EK 6: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin üyelerine evlenme mecburiyeti getiren kararnamesi *Türk Yurdu*, yıl 6, XIII, sayı 8, 20 Aralık 1917, s.3672.

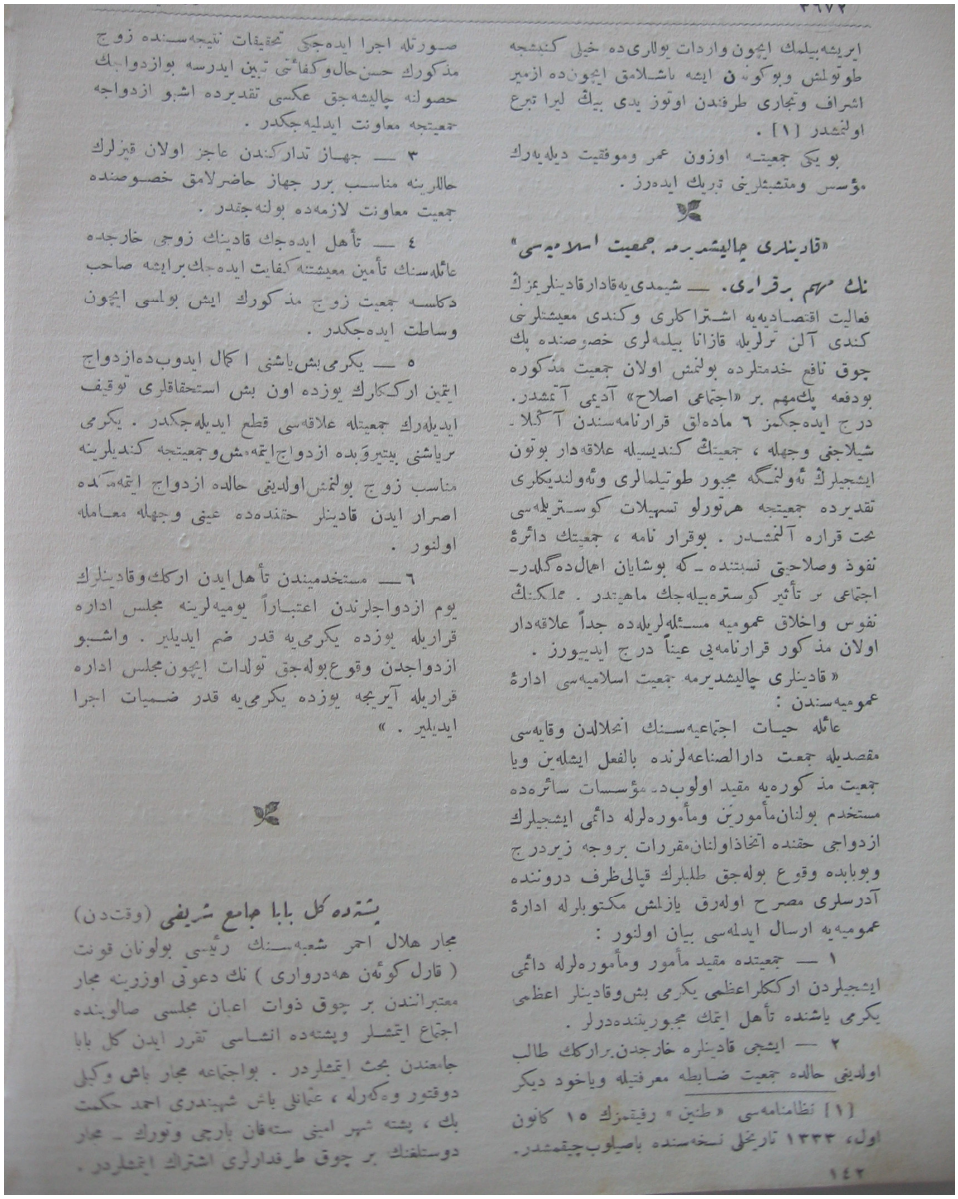

٣٦٧٢

ایریشه‌بیلمك ایچون واردات یوللری‌ده خیلی کنیشجه طوتولمش وبوکونه‌ن ایشه باشلامق ایچون‌ده ازمیر اشراف وتجاری طرفندن اوتوز یدی بیك لیرا تبرع اولنمشدر [١] .

بو یکی جمعیته اوزون عمر وموفقیت دیله‌یه‌رك مؤسس ومتشبثلرینی تبریك ایده‌رز .

«قادینلری چالیشدیرمه جمعیت اسلامیه‌سی» نك مهم برقراری. — شیمدی‌یه‌قادارقادینلریمزك فعالیت اقتصادیه‌یه اشتراکلری وکندی معیشتلرینی کندی آلن ترلریله قازانا بیلمه‌لری خصوصنده پك چوق نافع خدمتلرده بولنمش اولان جمعیت مذکوره بودفعه پك‌مهم بر «اجتماعی اصلاح» آدیمی آتمشدر. درج ایده‌جکمز ٦ ماده‌لق قرارنامه‌سندن آکلا - شیلاجغی وجهله ، جمعیتك کندیسیله علاقه‌دار بوتون ایشجیلرك ئه‌ولنمگه مجبور طوتیلمالری وئه‌ولندیکلری تقدیرده جمعیتجه هرتورلو تسهیلات کوستریلمه‌سی تحت قراره آلنمشدر . بوقرار نامه ، جمعیتك دائرهٔ نفوذ وصلاحیتی نسبتنده - که بوشایان اهمال‌ده‌گلدر - اجتماعی بر تأثیر کوستره‌بیله‌جك ماهیتدر . مملکتك نفوس واخلاق عمومیه مسئله‌لریله‌ده جداً علاقه‌دار اولان مذکور قرارنامه‌یی عیناً درج ایدییورز .

« قادینلری چالیشدیرمه جمعیت اسلامیه‌سی ادارهٔ عمومیه‌سندن :

عائله حیات اجتماعیه‌سنك انحلالدن وقایه‌سی مقصدیله جمعت دارالصناعه‌لرنده بالفعل ایشله‌ین ویا جمعیت مذکوره‌یه مقید اولوب‌ده مؤسسات سائره‌ده مستخدم بولنان‌مأمورین ومأموره‌لرله دائمی ایشجیلرك ازدواجی حقنده اتخاذاولنان‌مقررات بروجه زیردرج وبوبابده وقوع بوله‌جق طلبلرك قپالی‌ظرف دروننده آدرسلری مصرح اوله‌رق یازلمش مکتوبلرله ادارهٔ عمومیه‌یه ارسال ایدلمه‌سی بیان اولنور :

١ — جمعیتده مقید مأمور ومأموره‌لرله دائمی ایشجیلردن ارککلراعظمی یکرمی بش‌وقادینلر اعظمی یکرمی یاشنده تأهل ایتمك مجبوریتنده‌درلر .

٢ — ایشجی قادینلره خارجدن‌برارکك طالب اولدیغی حالده جمعیت ضابطه معرفتیله ویاخود دیکر صورتله اجرا ایده‌جکی تحقیقات نتیجه‌سنده زوج مذکورك حسن‌حال‌وکفائتی تبین ایدرسه بوازدواجك حصولنه چالیشه‌جق عکسی تقدیرده اشبو ازدواجه جمعیتجه معاونت ایدلیه‌جکدر .

٣ — جهاز تدارکندن عاجز اولان قیزلرك حاللرینه مناسب برر جهاز حاضرلامق خصوصنده جمعیت معاونت لازمه‌ده بولنه‌جقدر .

٤ — تأهل ایده‌جك قادینك زوجی خارجده عائله‌سنك تأمین معیشتنه کفایت ایده‌جك برایشه صاحب دکلسه جمعیت زوج مذکورك ایش بولمسی ایچون وساطت ایده‌جکدر .

٥ — یکرمی بش‌یاشنی اکمال ایدوب‌ده‌ازدواج ایتمین ارککلرك یوزده اون بش استحقاقلری توقیف ایدیله‌رك جمعیتله علاقه‌سی قطع ایدیله‌جکدر . یکرمی بریاشنی بیتیروبده ازدواج‌ایتمه‌مش‌وجمعیتجه کندیلرینه مناسب زوج بولنمش‌اولدیغی حالده ازدواج ایتمه‌مکده اصرار ایدن قادینلر حقنده‌ده عینی وجهله معامله اولنور .

٦ — مستخدمیندن تأهل‌ایدن ارکك‌وقادینلرك یوم ازدواجلرندن اعتباراً یومیه‌لرینه مجلس اداره قراریله یوزده یکرمی‌یه قدر ضم ایدیلیر . واشبو ازدواجدن وقوع‌بوله‌جق تولدات ایچون‌مجلس اداره قراریله آیریجه یوزده یکرمی‌یه قدر ضمیات اجرا ایدیلیر . »

پشته‌ده کل بابا جامع شریفی (وقتدن)

مجار هلال احمر شعبه‌سنك رئیسی بولونان قونت (قارل کوئه‌ن هه‌درواری) نك دعوتی اوزرینه مجار معتبرانندن بر چوق ذوات اعیان مجلسی صالوبنده اجتماع ایتمشلر وپشته‌ده انشاسی تقرر ایدن کل بابا جامعندن بحث ایتمشلردر . بواجتماعه مجار باش وکیلی دوقتور وه‌که‌رله ، عثمانلی باش شهبندری احمد حکمت بك ، پشته شهر امینی سته‌فان بارچی وتورك - مجار دوستلغنك بر چوق طرفدارلری اشتراك ایتمشلردر .

[١] نظامنامه‌سی «طنین» رفیقمزك ١٥ کانون اول، ١٣٣٣ تاریخلی نسخه‌سنده باصیلوب چیقمشدر.

١٤٢

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi'nin mühim bir kararı

Aile hayat-ı ictimaiyyesinin inhilalden vikayesi maksadiyle cemiyet darüssınaelerinde biifiil işleyen veya cemiyet-i mezküreye mukayyid olup da müessesat-ı sairede müstahdem olunan memurin ve memurelerle daimi işçilerin izdivacı hakkında ittihaz olunan mukarrerat bervech-i zir derc ve bu babda vuku' bulacak taleplerin kapalı zarf derununda adresleri musarrah olarak yazılmış mektuplarla idare-i umumiyyeye irsi edilmesi beyan olunur:

1. Cemiyette mukayyed memur ve memurelerle daimi işçilerden erkekler azami *25* ve kadınlar azami 20 yaşında teehhül etmek mecburiyetindedirler. 2. İşçi kadınlara hariçten bir erkek talip Olduğu halde cemiyet zabıta marifetiyle veyahut diğer suretle icra edeceği tathikat netiesinde zevc-i mezkürun hüsn-i hal ve kefaeti tebeyyün ederse bu izdivacın husulüne çalışacak aksi takdirde işbu izdivaca cemiyetçe muavenet edilmeyecektir.

3.Cıhaz tedarikinden aciz olan kızların hallerine münasip birer cihaz hazırlamak hususunda cemiyet muavenet-i lazimede bulunacaktır. *4.* Teehhül edecek kadının zevci hariçte ailesinin temin-i maişetine kifayet edecek bir işe sahip değilse cemiyet zevc-i mezkürun iş bulması için vesatet edecektir. *5.* 25 yaşını ikmal edip de izdivaç etmeyen erkeklerin yüzde 15 istihkakları tevfik edilerek cemiyetle alakası kat' edilecektir. 21 yaşını bitirip de izdivaç etmemiş ve cemiyetce kendilerine münasip zevc bulunmuş olduğu halde izdivaç etmemekte israr eden kadınlar hakkında da aynı vechile muamele olunur. **6.** Müstahdeminden teehhül eden erkek ve kadınların yövm-i izdivaçlarından itibaren yevmiyelerine meclis-i idare kararıyla yüzde 20'e kadar zammedilir. Ve işbu izdivaçtan vuku' bulacak tevellüdat için meclis-i idare kararıyla ayrıca yüzde yirmiye kadar zammiyat icra edilir.

EK 7: Kadın Amele Taburu, *Vakit*, 11 Şubat 1918

برنجی قادین ایشجی طابوری

تشکیلاتی - مقصد تشکیلی - قید و قبول - وظائف عمومیه - امور انضباطیه‌سی - تعیین ، عزل ، تلطیف ، مأذونیت - قیافتلری

خاقان سابقك ارتحالی

اوقرایناده صلح عقدایدیلن صلحنامه دائر دون بکی تفصیلات کلمشدر. یالکز صلحك منافع ملکیلرده نامصورده ثانی ایدیلدیکی حقنده تفصیلات آلمشدرکه بونلری آتیده درج ایدیورز :

صلح حقنده مطالعه‌لر

برلین ، ۹ (م.آ) — « برلینرجایتونغ آمتیغ » غزته‌سی اوقرایناایله عقد ایدیلن صلحدن بحث ایدیکی صره‌ده دیورکه: برنجی صلح امضا ایدلشدر. تقریباً (٤٠،٠٠٠،٠٠٠) کشی بر حساب اعتباری ایله دشمنلرینك میلیارله بالغ اولان فوتندن آیرلدقدن صکره بونك بزمله دوست وساکن بر قوشو حالنده یاشاغه آلزوسنده بولنیورلر. اوقرایا مرکز رادای رئیسی موسیو هولوبوویچ بزمله مذاکراتك قسم اعظمنه اشتراك ایتمشدر. موماایله شخصیتی طرفیمك آتیده ائتلاف دائر مسئله‌لرینه یاشایه‌جقلرینه بر شان تشکیل ایتکده‌در.

اولامرده صلح بالجمله علاقه‌داران ایچون براهمیت اقتصادیه‌یی حائز اولدیغی ایسه‌ده بلکه بونك نتایج سیاسیه‌سی دها مهم اولدیغدر. صلح اولا اوقرایایه سیاسة بك چوق منفعت تأمین ایده‌جکدر.

جنوبی روسیه‌ده حائز محاربت حکومتلر اوقرایانین رهبر اتحاد ایتکه مبادی بولونیورلر. بونلر اوقرایایه قوت بخش ایده‌جك بر وظیفه‌در. اوقرایا بو وظیفه‌یی کی آنارشی، قحط و غلا و قاریشقلقلر اجرای حکم ایله‌دیکی شمال روسیه‌ده حتی صلح سوزی برمدکس بولمقدر. شمدی تروتسکینك بیانیاتی دکل کندیسنك عادتلرینی مستلهی وارد خاطر اولیور. بولشویکی نظریه‌سی ساری برخسته‌لق اولمایور. قحط صلح، یوقسه‌لق دها زیاده سارپمر. چونکه روسیه‌ده حتی بیلیون پوروبرلك حتی سنه‌لر صلحه انتظار ووقتی استعداد

مکتوب موسکو

هیئت‌وزیرك صلاحیتده بر قومیسیون ؟

موسکو ، ۹ (م.آ) — نازی تروتسکی بیانیاتنده دیمشدرکه هیئت‌وزیرك صلاحیتده بر قومیسیون تشکیل ایدیلمشدر. بو قومیسیون بلشویکلرك بیانیاتنی تدقیق ایدرك بونلرك بیانیاتی دکل کندیسنك عادتلرینی مستلهی وارد خاطر اولیور. بولشویکی نظریه‌سی ساری برخسته‌لق اولمایور. قحط صلح، یوقسه‌لق دها زیاده سارپمر. چونکه روسیه‌ده حتی بیلیون پوروبرلك حتی سنه‌لر صلحه انتظار ووقتی استعداد

اوقرایا ایله صلحك نتیجه‌لری

(٤٠) میلیون کشی دشمن صفرلدن چیکیلور - رومانیا سریع بر قرار ویرملی - رومانیاده صلح ایستهین بکی بر فرقه چیقدی

صلحی عقد ایدن اوقرایا مرخصارینك بکی بر رسمی

لندره ، ۹ (م.آ) — بریتانیا قوللری قوماندانی جنرال موری اوقرایا مرخصارینك بکی بر رسمی ذاتی ایدیلدیکی حقنده تفصیلات کلمشدر. یالکز صلحك منافع ملکیلرده نامصورده ثانی ایدیلدیکی حقنده تفصیلات آلمشدرکه بونلری آتیده درج ایدیورز :

صلح حقنده مطالعه‌لر

برلین ، ۹ (م.آ) — « برلینرجایتونغ آمتیغ » غزته‌سی اوقرایناایله عقد ایدیلن صلحدن بحث ایدیکی صره‌ده دیورکه: برنجی صلح امضا ایدلشدر. تقریباً (٤٠،٠٠٠،٠٠٠) کشی بر حساب اعتباری ایله دشمنلرینك میلیارله بالغ اولان فوتندن آیرلدقدن صکره بونك بزمله دوست وساکن بر قوشو حالنده یاشاغه آلزوسنده بولنیورلر. اوقرایا مرکز رادای رئیسی موسیو هولوبوویچ بزمله مذاکراتك قسم اعظمنه اشتراك ایتمشدر. موماایله شخصیتی طرفیمك آتیده ائتلاف دائر مسئله‌لرینه یاشایه‌جقلرینه بر شان تشکیل ایتکده‌در.

اولامرده صلح بالجمله علاقه‌داران ایچون براهمیت اقتصادیه‌یی حائز اولدیغی ایسه‌ده بلکه بونك نتایج سیاسیه‌سی دها مهم اولدیغدر. صلح اولا اوقرایایه سیاسة بك چوق منفعت تأمین ایده‌جکدر.

جنوبی روسیه‌ده حائز محاربت حکومتلر اوقرایانین رهبر اتحاد ایتکه مبادی بولونیورلر. بونلر اوقرایایه قوت بخش ایده‌جك بر وظیفه‌در. اوقرایا مرکز رادای رئیسی موسیو هولوبوویچ بزمله مذاکراتك قسم اعظمنه اشتراك ایتمشدر. موماایله شخصیتی طرفیمك آتیده ائتلاف دائر مسئله‌لرینه یاشایه‌جقلرینه بر شان تشکیل ایتکده‌در.

اوقرایانین بولشویکلره مغلوب

استوکهولم ۹ (م.آ) — اوقرایا استخبارات المی ۷ شباط تاریخیله تبلیغ ایدیورز : اوقرایانامه کولتسه ویکیلره قارشی پوروك بر مظهریت احراز اولونمشدر. عالیلر برچوق غنائم المه اعتنا لردر .

رومانیاده بکی بر فرقه

استوکهولم ۷۰ (م.آ) — بترسبورغدن یلدیریلیور: رومانیا مجلس مبعوثانه منسوب ۱٤۸ اعضادن مرکب بر فرقه تشکل ایتمشدر . بکی فرقه رومانیانی تام بر صلحطلبان فوتارشی ایچون اوروپای مرکزی دولتلریله حق قرابتی آرزوسی خلاصه دنی اولمه صلح عقدایتمسی طلب ایتمشلکدر . شاطران بیانامه بوصرکه بك چوق کیمسه‌لر طرفدار بولنیورلر .

ایدیورلر . ایشبو صلحك عقد ایدیلدیکی خبری غربه دنی ، (وه‌رسای) مراقی قوتفرانسه برجوابات اولدیغی عکس ایده‌جکدر . آلمانیا مرکزی دولتلرینك آرزو ایدیلرله عقد صلح ایتکلری بر صره‌ده ائتلاف دولتلری رؤسافی ، عملکتلری اها. لیسنك ذاتاً وکولتس اولان اومومزلریته بکی حرب یوکلری یوکلنمکده‌در لر.

چوداپشته ، ۹ (م.آ) — مجارمطبوعاتی اوقرایا ایله عقد صلح ایدیلمسنك آوستریا ومجارستان ایچون بك زیاده اهمیتی حائز بولندیغی وحکومت مذکوره‌نك بوصورتله شرفده تماماً سریست قالدیغی قید ایله میورکه : چیقماز بولمه سایشی اولان رومانیا ، دول مرکزیه‌یه قارشی اتخاذ ایده‌جکی طور ووضعیه دائر ممکن مرتبه سریع برقرار اتخاذ ایدیلدیر .

اوقرایانده بولشویکلر مغلوب

استوکهولم ۹ (م.آ) — اوقرایا استخبارات المی ۷ شباط تاریخیله تبلیغ ایدیورز : اوقرایانامه کولتسه ویکیلره قارشی پوروك بر مظهریت احراز اولونمشدر. عالیلر برچوق غنائم المه اعتنا لردر .

رومانیاده بکی بر فرقه

استوکهولم ۷۰ (م.آ) — بترسبورغدن یلدیریلیور: رومانیا مجلس مبعوثانه منسوب ۱٤۸ اعضادن مرکب بر فرقه تشکل ایتمشدر . بکی فرقه رومانیانی تام بر صلحطلبان فوتارشی ایچون اوروپای مرکزی دولتلریله حق قرابتی آرزوسی خلاصه دنی اولمه صلح عقدایتمسی طلب ایتمشلکدر . شاطران بیانامه بوصرکه بك چوق کیمسه‌لر طرفدار بولنیورلر .

برنجی قادین ایشجی طابوری

تشکیلاتی - مقصد تشکیلی - قید و قبول - وظائف عمومیه - امور انضباطیه‌سی - تعیین ، عزل ، تلطیف ، مأذونیت - قیافتلری

قادین ایشجی طابورینك بلوك باشی اونیفورمه‌سی

درجه‌دره وکالبرده ، معاونلری ده ، حکومت دائره‌لرنده ، فابریقالرده ، محلال اجره خدمتاشنده قوللانلمه باشلایان قادینلرایچون قادینلری چالیشدیرمه جمعیتك ایکی کون اول لسر ایشدیکمز اعلاندن صکره آیریجه بحث اوزره ، نهایت شبه‌دی عسکرلك چاغنه داخل اولمق اوزره بولونیورلر. اعلاندن بحث ایدیلن طابور برنجی اردوی مایوجه تشکیل ایدلش اولوب (برنجی اردوی مایونه مربوط برنجی قادین ایشجی طابوری) عنوانی حائز در . بو طابورك شمدیلك قرماملری و لیاقه کوره ، طابور کاملاً قادینلردن مرکب اولمقدر. بو طابورك تشکیلدن مقصد قادینلری بالثبات تأمین معیشته آلیشدیرمقدر . قادین ایشجی طابوری جبهه‌لره مسوقی ایدیله‌جك ، کیریلرده استخدام اولونه‌جق قادینلر اولمقدر .

استخدام اولونه‌جق قادینلر ایکی صنف اولوب بر قسمی معاشلی مأمورلر ودیکر قسمی برطرف شخصیاتیله برابر اجرت ویاپوبه‌لی ایشچیلردر .

طابور هیئت اداره‌سی شو صورتله تشکیل ایدر :

۱ — طابور قوماندانی ، ۲ — بولوك قوماندانی ، ۳ — حساب مأموری ، ٤ — طابور باش کاتبه‌سی ، ٥ — قادین بولوك باشی .

طابورده برزراعت مأموری ایله برده بول مهندسی بولونه‌جقدر . طابورده بر (دوه‌یر) احداث اولونه‌جق وخسته باغچیلر یوراده ایفای وظیفه ایده‌جکدر .

قادین طابورینه قید و قبول اولونه‌جق قادینلر درسعادتده قادینلری چالیشدیرمه جمعیت اسلامیه‌سنجه و طشره‌لرده ده‌خی بجالس اداره‌لرنجه انتخاب واعزام اولونورلر . مأموره قادینلرك وظائفی کندیلرینه معادل ارککلر وظائفك عینیدر. کاتبه ومأموره‌لرده ضابطان مثالی نوبت‌لو‌لرلر. قادینلری ایش باشی ایتمك ویا خود هرهانکی برخصوصی تفهیم ایلهمك ایچون بولوك ویرطه‌لر باشیلره داون باشی ، چاوش ، باش چاوش قادینلره برد ودوزك ویریلیر.

ایشبو طابورك مستقبلی استراحت ومتصولیت ذائیه ساعاتلری خارج اولق اوزره یکری دورت ساعت ایچنده سکز ساعت چالیشه‌جقدر . طابور ضابطلری ومأمور ومأمورلری طابور صاری ، دیکر کاتبه‌لر ومأمورلر بیاض صورتله نزدلریه و خانه‌لریه کیمسه‌یی آلهمازلر. کاتبه ومأموره‌لرده خدمه ویا نفر ویا قادین ویریلمه‌مش . طابور قادینلری عسکری تعلیماردن معاف ایسه‌لرده آداب معاشیت ، آمرلری حضورنده ادارهٔ کلام وطور وحرکت خصوصلرنده ترتیب ایدیله‌جك بر پروغرام دائره‌سنده قیده‌لرنده تعلم وتربیه اولونورلر. چالیشدیرمه جمعی ومجالس اداره‌سه انتخاب واعزام قلنان قادینلرك وظیفه‌یه تعیین ویا عزل وباخود عدم لزومیتی اجرا ایدن وطردی وتلطیفی دخی اداره‌ر مأمورلریله عائدر .

مأمورلره قادینلرك طابوریه‌یه وباش دونو ایله سنه‌سی یولنان وفرانسه‌یه گومرك قلی اعتکه اولان دیکر ایکی دانیوب دنی غرق ایدلشدر . فرق ایدیلن یلکن سفائنجون بری مارتکلدن ، پوردو ، به کیمکه‌مقدار ٢١٥،٠٠٠ تنه دوره‌یه بیلمکده

چیقاره جقلری قولوغرا. ظرفنده برواسه‌سی‌یله‌ر طرفنه ویریله جك بیرق دائره الصاق اولونور . قادین ایشجی طابوری مستحفظ مینك مکتوبلری طابور قومانداسلغنجه مصدق اولور. قطعهٔ عسکری مکتوبلری کی پوسته اجرتندن معافدر .

معاشلی مأموره‌لرك نصب و تعیین ، ترفیع وعزل اردو قومانداسلغنه موجودعدر. خدمتی شفقلی تقدیر کووردکن ایشبو قادینلره بدهدوکی قیمتلی تصدیر نامه‌لر موجبنجه طابورجه اکراب ویریلیر. ایشبو قادینلره ویریله جك بهر تقدیرنامه اون غروش مقابلی اولدیغی قبول اولونه. جزاآی‌نه‌یاپلنجه صاحبه سنه تقدیر نامه‌لر عدیدیجه کراسه ویریله جکدر .

معاشله قادینلره کوندره زین ایش باشلا نفجه‌ده اثبات وجود ایتك شرطیله هفته‌ده درت کیجه اذن ویریلیر . ایشك باشلانفجه‌ده اثبات وجود ایده‌میه‌جك درجه‌ده اوزاق برده اقامت ایدنلره یالکز هفته‌ده برکره اذن ویریلیر . تأمل ایده‌جکی پوراق مثبته ایله اثبات ایدنلره مأذونیت مقتضای غیری یکرمی کون دها اذن ویریلیر .

ذاآ چالیشدیرمه جمعیتنده مقید بولنان مأمور ومأموره‌لرایله دائمی ایشچیلردن ارککلر اعظمی یکرمی یش ، قادینلر یکرمی یاشنده تأملی ایتك مجبورنده‌درلر. طابور کاتبه‌سنك معاشی (٦۰۰) ، طابور ویولوك کاتبه‌لرینك (٥۰۰) ، طابورداشه‌مأمورومسنك (٦۰۰) طابور داوی مأمورومسنك (٥۰۰) ، بولوك باشینك (٦۰۰) ، طاقم باشینك (٤۰۰) ، خسته باقیجینك (۳۰۰) ، توزلنك (٥۰۰) ، آشجینك (۲٥۰) غروشدر. قدم وخدمتنه گوره یوقاداوآرتیر یله‌بیلیر .

قادین ایشجی طابوریك قادین قیافتی تونعه‌سنه توفیقاً اعمال اولونان پلدرین ، مانتو ، چاکت ، شالوار ایله باش اورتوسی طوزلق ویلدیرمه وفوطه‌دن عبارتدر . یونون قادینلر (قادین برنجی ایشچی طابوری) تماً قیمه تونعه‌سنی حاوی یازوبندیی صول قولارینك قسم علیاسنه یلدیرمه‌لریله ربط ایدیلور. مأموره وکاتبه‌لرك باله‌لریله تونعه‌سنه توفیقاً برصیرمه شریط ایله جورطلش معین قرمزی برجوخه یاخودسی دیکیلیر . بلوك باشی ایله طاقم باشیلر صیرمه شریط ویلدیرمی صاری ، دیکر کاتبه‌لر ومأموره‌لر بیاض طاقارلر. خسته باقیجیلرله توزلر یونجوخه اطرافندکی صیرمه شریطی طاقارلر . یلدیرمینه توزلری بیاض معدنی مقاس ، خسته باقیجیلرله بیاض معدنی هلال ونجم ایدرلر. بولوك باشی یاقه‌سنه ایکی یلدیز ، طاقم باشی قره‌لیسی ویا باشلیغی بریلدیز اولور . باش کاتبه سنه بالکز بریلدیز اولور . دیکر کاتبه‌لر وقدمسز طاقم باشیلر ، دوه‌ی ویاخاصه مأموره‌لره یلدیز اشارتی یوقدر . ایشبو قادینلر ایچندن اون باشی ، چاوش وباش چاوش رتبه‌سی حائز بولونانلر تونعه‌سنه شریطسز توفیقاً یلدیزلره قره‌لی صاری صیرمه شریطسز بریلدیز برقی طابور ایشچی قادینلر برقی طابورلرله برقی طابورلرك اوچ یلدیزلی ویاخود اوچ یلدیزلی وایکی یلدیزلی ویاخود ایکی یلدیزلی وبریلدیزلی ویاخود بریلدیزلی وبرقره‌لی صاری شریطلی اولمق اوزره اوچ درجه‌یه تفریق قلنمشدر .

جریده‌نك یارینکی نسخه‌سی ۲۰ پاره‌در

Birinci Kadın İşçi Taburu

Teşkilatı-Maksad-ı Teşkili-Kayd ve Kabul-Vezaif-i Umumiye-Umur-ı İnzibatiyesi-Ta'yin, Azil, Taltif, Me'zuniyet-Kıyafetleri

Derece derece dükkanlarda, mağazalarda, hükümet dairelerinde kalem işlerinde, Hilal-i Ahmer hidematında kullanılmaya başlayan kadınlarımız, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin iki gün evvel neşrettiğimiz ilanından anlaşılabileceği üzere, nihayet şimdi askerlik hayatına dahil olmak üzere bulunuyorlar. İlanda bahsedilen tabur Birinci Ordu-yi Hümayun'ca teşkil edilmiş olup Birinci Ordu-yi Hümayun'a merbut Birinci Kadın İşçi Taburu ünvanını haizdir. Bu taburun şimdilik kumanda ve inzibat heyeti zabitan ve askerden teşekkül edecek ve bilahare tecarib neticesine ve gösterecekleri malumat ve liyakata göre, tabur kâmilen kadınlardan mürekkeb olacaktır. Bu taburu teşkilden maksat kadınları bizzat temin-i maişete alıştırmaktır. Kadın İşçi taburu cephelere sevk edilmeyecek, gerilerde istihdam olunacaktır. İstihdam olunacak kadınlar iki sınıf olup bir kısmı maaşlı memurlar ve diğer kısmı bir nefer muhassastiyle beraber ücret veya yevmiyeli işçilerdir. Tabur heyet-i idaresi şu suretle teşekkül eder:

1- Tabur kumandanı, 2- Bölük kumandanı, 3-Hesap memuru, 4-Tabur baş kâtibesi, 5- Kadın bölük başı. Taburda bir zıraat memuru ile bir de yol mühendisi bulunacaktır. Taburda bir revir ihdas olunacak ve hastabakıcılar burada ifa-i vazife edecektir. Kadın taburuna kayıt ve kabul olunacak kadınlar Dersaadet'te Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi'nce ve taşralarda mahalli meclis-i idarelerce intihab ve izam olunurlar. Memure kadınların vezaifi kendilerine muaddel erkeklerin vezaifinin aynıdır. Katibe ve memureler de zabitan misillu nöbet tutarlar. Kadınları işbaşı etmek veyahut herhangi bir hususi tefhim eylemek için bölük ve takımbaşılara ve onbaşı, çavuş, başçavuş kadınlara birer düdük verilir.

İşçi taburu müstahdemini istirahat ve meşguliyet-i zatiyye saatleri hariç olmak üzere 24 saat içinde 8 saat çalışacaktır. Tabur zabitleri ve memur ve memureleri tabur kadınlarından hiçbir suretle nezdlerine ve hanelerine kimseyi alamazlar.

Kâtibe ve memurelere de hademe veya nefer veya kadın verilemez. Tabur kadınları askeri talimler den muaf iseler de adab-ı muaşeret, amirleri huzurunda idare-i kelam ve tavır ve hareket hususlarında tertip edilecek bir program dairesinde kışlalarda talim ve terbiye olunurlar. Çalıştırma Cemiyeti ve meclis-i idarece intihab ve i'zam kılınan kadınların vazifeye tayin veya azil veyahut adem-i lüzumuna mebni ihracı ve tardı ve taltifi ordu kumandanların aittir Bilumum kadınların taburda yeldirme ve başörtü ile çıkaracakları fotoğraflarından bir nüshasını yedlerine verilecek cüzdanlara ilsak olunur. Kadın işçi taburu müstahdeminin mektupları tabur kumandanlığınca tasdik-i musaddık bulundukça askeri mektupları gibi posta ücretinden muaftır. Maaşlı memurelerin nasb ve tayini, terfi ve azli ordu kumandanlarına mevdu'dur. Hizmeti şayan-ı takdir görülen işçi kadınlara yedindeki kıymetli takdirnameler mucibince taburca ikramiye verilir. İşbu kadınlara verilecek beher takdirname 10 kuruş mukabili olarak kabul olunacak ve ay nihayetinde sahibesine takdirname adedince ikramiye verilecektir. Ma'hile kadınlara gündüzün iş başlangıcında isbat-ı vücut etmek şartıyla haftada dört gece izin verilir. İş başlangıcında isbat-ı vücut edemeyecek derecede uzak yerde ikamet edenlere yalnız haftada bir gün izin verilir. Teehhül edeceğini evrak-ı müsbete ile isbat edenlere mezuniyet-i mukanneneden gayri 20 gün daha izin verilir.

Zaten Çalıştırma Cemiyeti'ne mukayyed bulunan memur ve memureler ile daimi işçilerden erkekler azami 25 kadınlar 20 yaşında teehhül etmek mecburiyetindedirler. Tabur kâtibesinin maaşı 600, tabur ve bölük kâtibelerinin 500, tabur iaşe memuresinin 600, tabur depo memuresinin 500, bölükbaşının 600, takımbaşının 400, hastabakıcının 300, terzinin 500, işçinin 250 kuruştur. Kıdem ve hizmete göre bu miktar arttırılabilir. Kadın işçi taburunun kadın kıyafeti nümunesine tevfiken imal olunan pelerin, manto, ceket, şalvar ile başörtü, tozluk ve yeldirme ve fotinden ibarettir. Bütün kadınlar "Kadın Birinci İşçi Taburu" damga ve kayıt numarasını havi pazubendini sol kollarının kısm-ı alyasına yeldirmelerine rabt ederler. Memure ve kâtibelerinin yakalarına nümunesine tevfiken bir sırma şerit ile çevrilmiş muayyen kırmızı bir çuha parçası dikilir. Bölükbaşı ile takımbaşılar sırma şerit ve yıldızı sarı, diğer kâtibeler ve memureler

beyaz takarlar. Hastabakıcılar ve terziler çuha etrafındaki sırma şeridi takmazlar. Yıldız yerine terziler beyaz madeni makas, hastabakıcılar da beyaz madeni hilal vaz' ederler. Bölükbaşı yakasına iki yıldız, takımbaşı kıdemlisi veya yaşlısı bir yıldız kor, Başkâtibi yalnız bir yıldız koyar. Diğer kâtibeler ve kıdemsiz takımbaşılar, depo ve iaşe memurelerinde yıldız işareti yoktur. işçi kadınlar içinden onbaşı, çavuş ve başçavuş rütbesini haiz bulunanlar nümünesine tevfiken yakalarına kırmızı çuhasız ve sırına şeritsiz sarı yıldız takıp diğer işçi kadınlar birşey takmazlar. Onbaşıların bir, çavuşların iki, başçavuşların üç yıldızı vardır.

EK 8: Sille Amele Taburu'ndan firar edip daha sonradan dönen 84 neferin isimleri, BOA, İ.HB.,vesika 35, 1334.R.17.

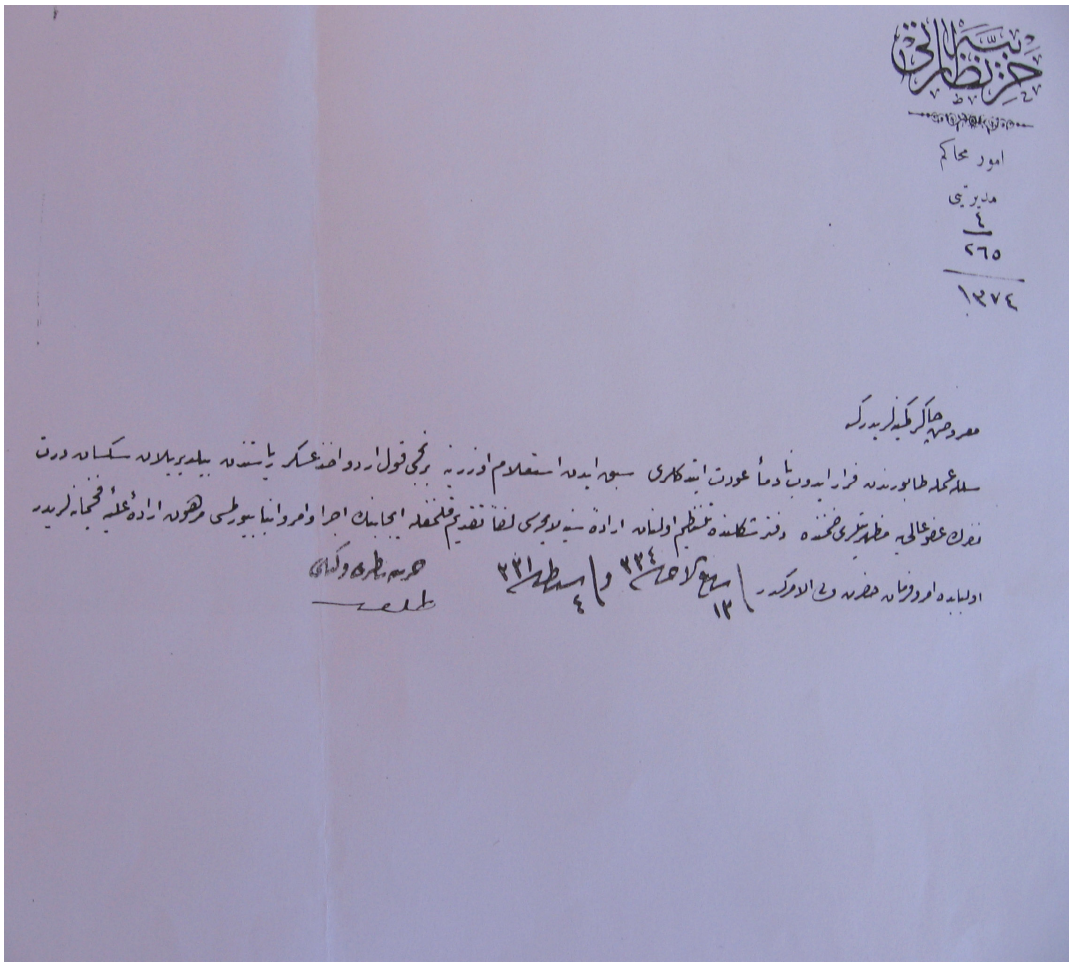

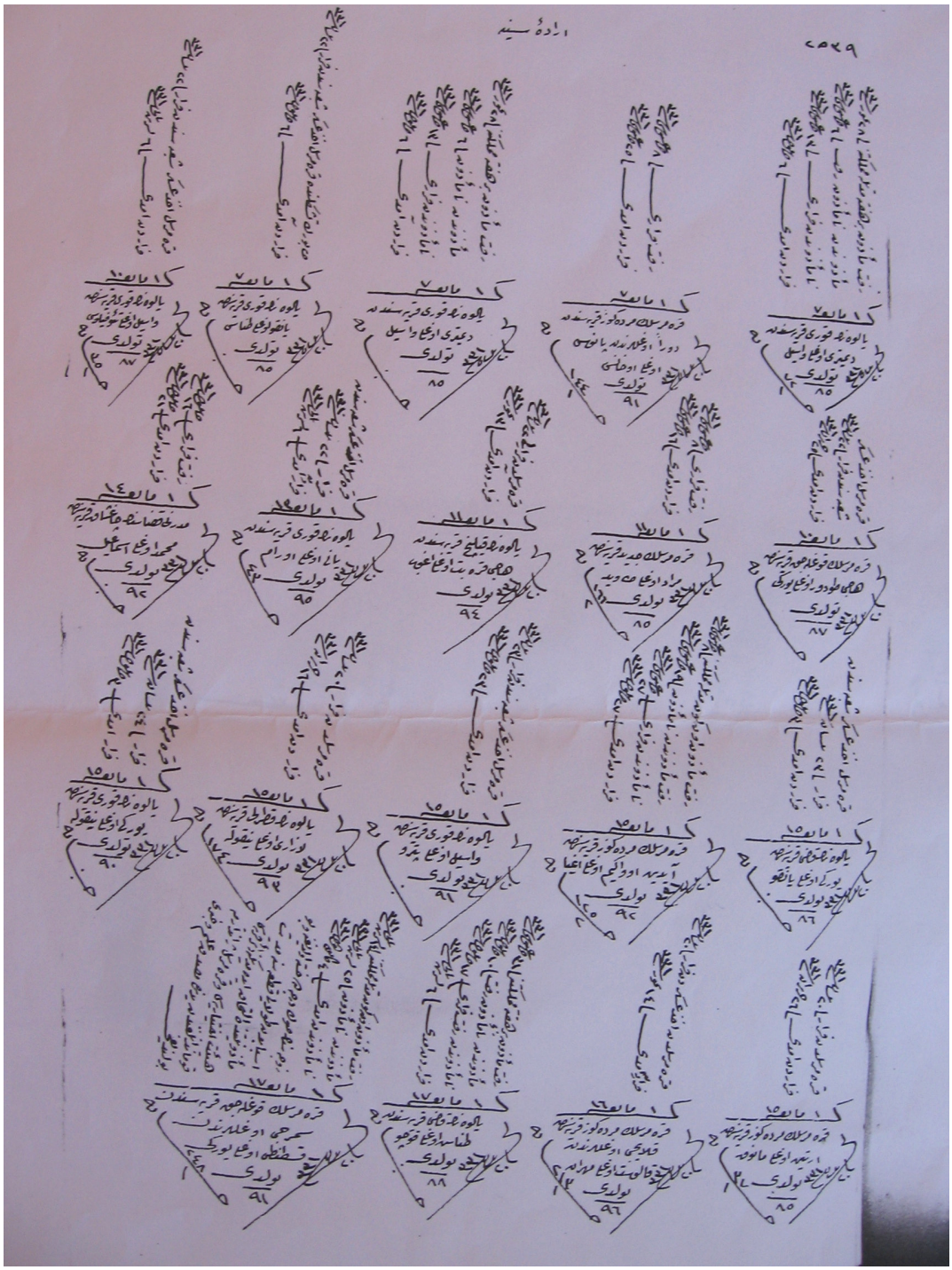

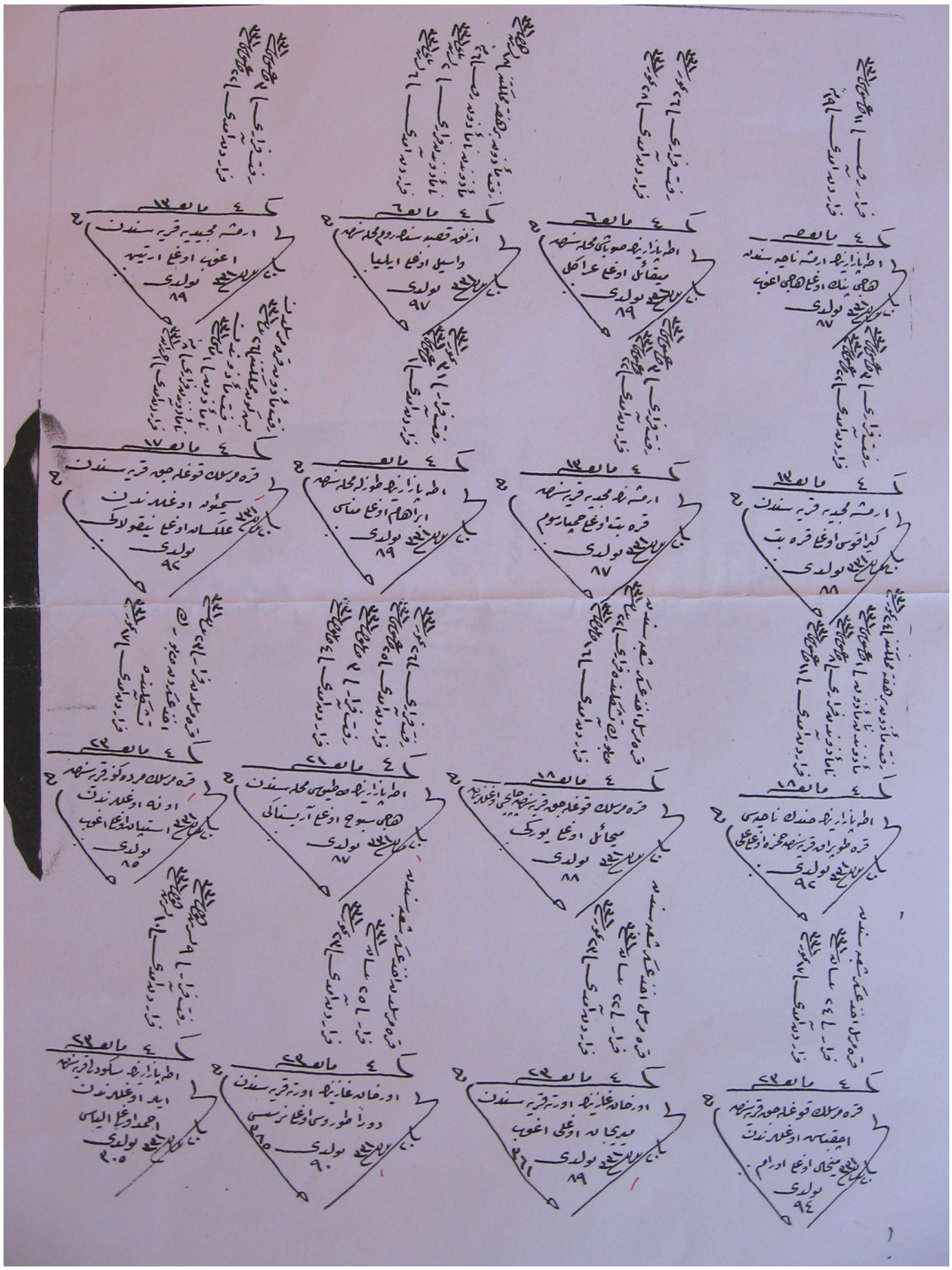

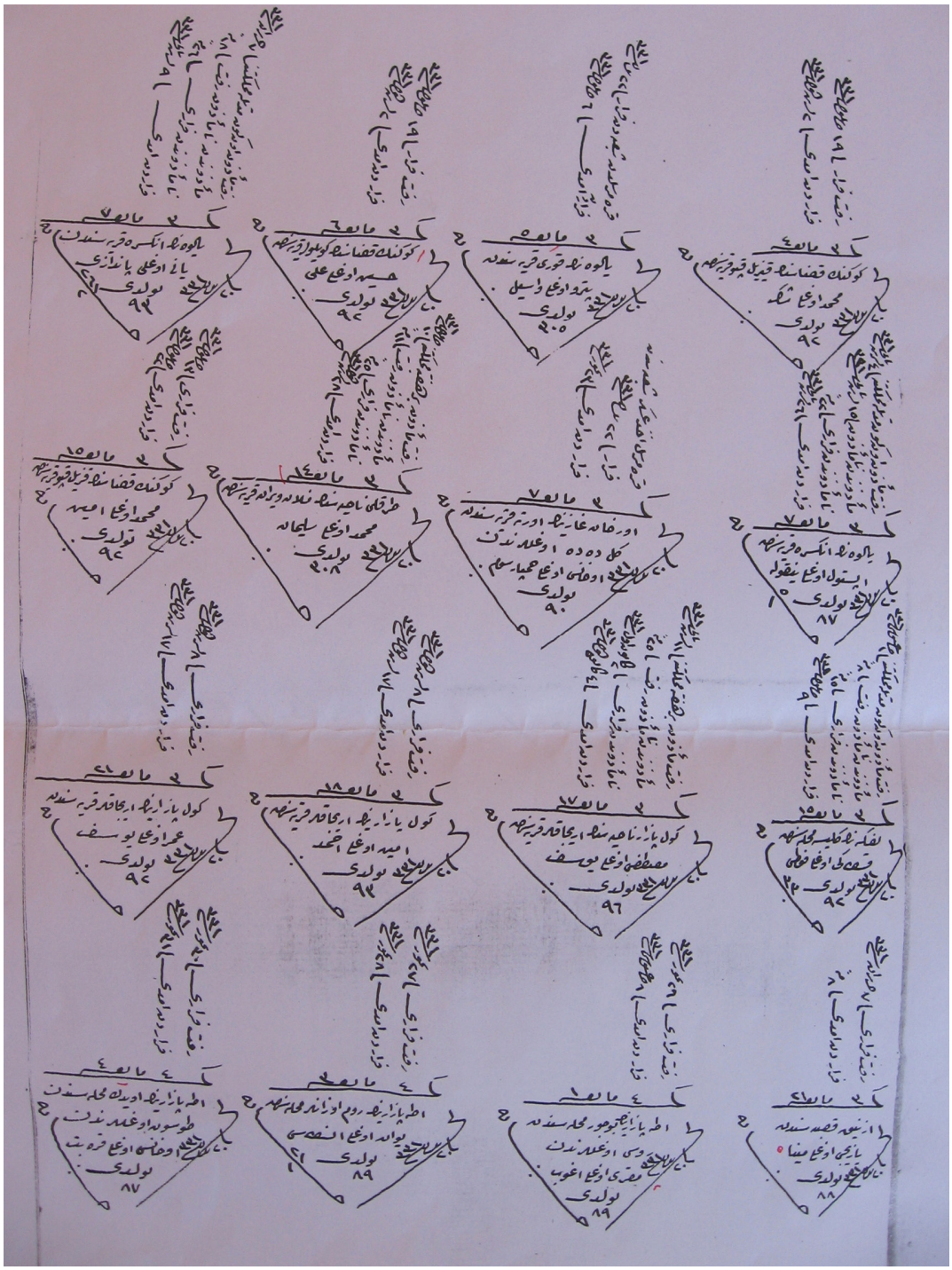

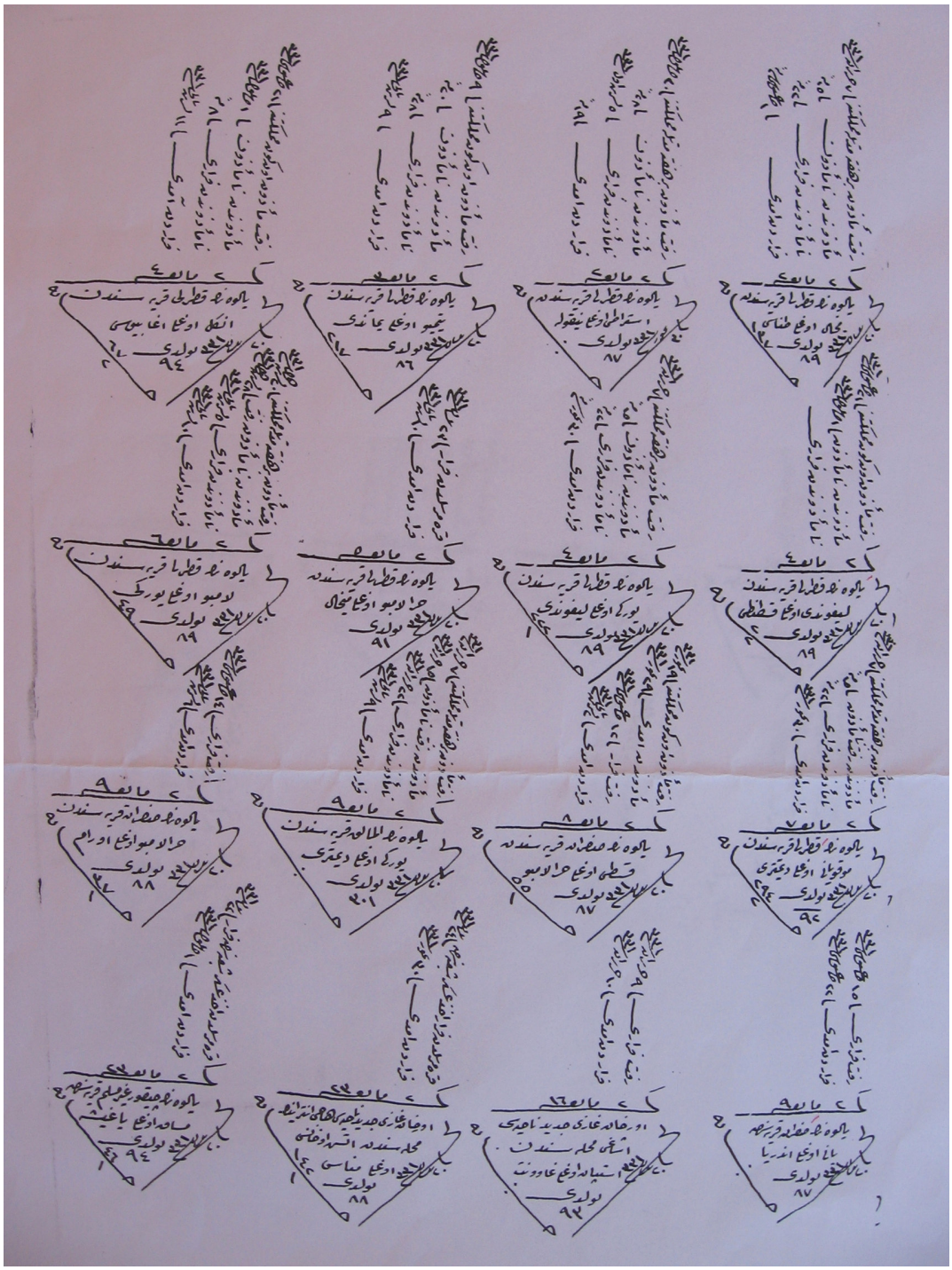

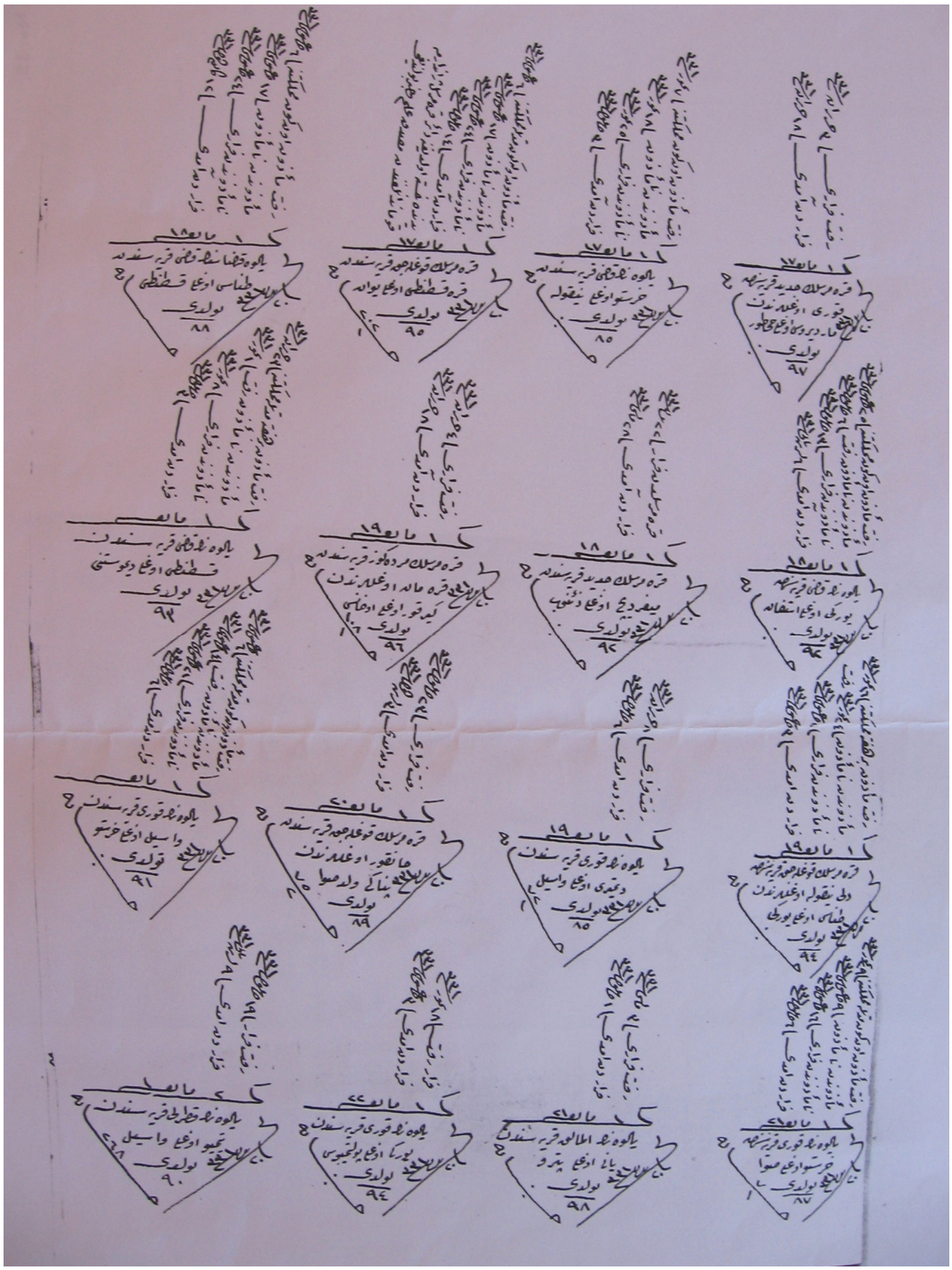

İ.H.B, Ves. No: 35, 1334. R.17

Sille Amele Taburundan firar edub, nadimen avdet ettikleri sab eden istilam üzerine I. Kolordu Ahz-ı Asker riyasetinden bildirilen 84 neferin Aff-ı Aliye mashariyetleri zımbında defter şeklinde tanzim olunan İrade-i Seniyye Layihası leffen takdim kılınmağla icabının icra ve emir ve inba buyurulması İrade-i Aliye-i Fehimaneleridir. Ol babda

13 Rebiülahir 334

4 Şubat 331

1) Karamürsel'in Kuğlacık Karyesi'nden Açıkbaş oğullarından Mihail oğlu Avram, Doğum Tarihi: 94, Mangası: 23
2) Adapazarı'nın Hendek Nahiyesi Kara Toprak Nahiyesinden Hamza oğlu Ali, Doğum Tarihi: 92
3) Aremşe Mecidye Karyesi'nden Kirakos oğlu Karabet, Doğum Tarihi: 88 Mangası: 13
4) Adapazarı'nın Aremşe Nahiyesinden Hacı Penin oğlu Hacı Agob, Doğum Tarihi: 87 Mangası: 5
5) Orhan Gazinin Orta Karye'sinden Mirican oğlu Agob, Doğum Tarihi: 89 Mangası: 23
6) Karamürsel'in Kuğlacık Karyesi'nden Hacıoğullarından Mihail oğlu Yorgi Doğum Tarihi: 88 Mangası: 12
7) Aremşe'nin Mecidye Karyesi'nden Karabet oğlu Hamparsun, Doğum Tarihi:87 Mangası: 13
8) Adapazarı'nın Subaşı Mahallesi'den Mikail oğlu Aranel Doğum Tarihi: 89 Mangası:6
9) Orhangazi'nin Orta Karyesinden Devren Toros oğlu Nersis

10) Adapazarı'nın Tatyos Mahallesi'den Hacı Sebuh oğlu Aristaki Doğum Tarihi: 87 Mangası: 21
11) Adapazarı'nın Tuzla Mahallesi'nden Abraham oğlu Manas Doğum Tarihi: 89 Manga: Belirtilmemiş
12) İznik Kasabasının Rum Mahallesi'nden Vasil oğlu İlya Doğum Tarihi: 97 Manga: 6
13) Adapazarı'nın Sükudlu Karyesi'nden İleri oğullarından Ahmet oğlu İlyas Doğum Tarihi: 305 Manga: 23
14) Karamürsel'in Merdegöz Karyesi'nden Ona oğullarından İstephan oğlu Agob Doğum Tarihi: 85 Mangası: 23
15) Karamürsel'in Kuğlacık Karyesi'nden Simon oğullarından Aleksan oğlu Nikolaki Doğum Tarihi: 92 Mangası: 17
16) Aremşe Mecidye Karyesi'nden Agob oğlu Artin Doğum Tarihi: 89 Mangası: 13
17) İznik Kasabası'ndan Yazıcı oğlu Ziya Doğum Tarihi: 88 Mangası: 21
18) Lefke'nin Kilise Mahallesi'nden Kostaki oğlu Kosta Doğum Tarihi: 92 Mangası:
19) Yalova'nın İnkisre Karyesi'nden Apostol oğlu Nikola Doğum Tarihi: 87 Mangası: 7
20) Göğnük Kazası'nın Kızılkapu Karyesi'nden Mehmet oğlu Şakir Doğum Tarihi: 92 Mangası: 4
21) Adapazarı'nın Bucur Mahallesi'nden Rus oğullarından Makarri oğlu Agob Doğum Tarihi: 89 Mangası: 1
22) Gölpazarı Nahiyesi'nin Ayrıcaklar Karyesi'nden Mustafa oğlu Yusuf Doğum Tarihi: 96 Mangası: 17
23) Orhangazi'nin Orta Karyesi'nden Güldede oğullarından Ohannes oğlu Hamparsun Doğum Tarihi: 90 Mangası: 7
24) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Petro oğlu Vasil Doğum Tarihi: 305 Mangası: 5
25) Adapazarı'nın Rum Ozanlar Mahallesi'nden Yuvan oğlu Anastas Doğum Tarihi: 89 Mangası: 3

26) Gölpazarı'nın Ayrıcaklar Karyesi'nden Emin oğlu Ahmet Doğum Tarihi: 93 Mangası: 18
27) Taraklı Nahiyesi'nin Kalanviran Karyesi'nden Mehmet oğlu Süleyman Doğum Tarihi: 308 Mangası: 14
28) Göğnük Kazası'nın Köylüler Karyesi'nden Hüseyin oğlu Ali Doğum Tarihi: 92 Mangası: 6
29) Adapazarı'nın Evidek Mahallesi'nden Tosunoğullarından Ohannes oğlu Karabet Doğum Tarihi: 87 Mangası: 4
30) Gölpazarı'nın Ayrıcaklar Karyesi'nden Emir oğlu Yusuf Doğum Tarihi: 92 Mangası: 21
31) Göğnük Kazası'nın Kızılkapu Karyesi'nden Mehmet oğlu Emin Doğum Tarihi: 92 Mangası: 15
32) Yalova'nın İnkisre Karyesi'nden Yani oğlu Pandanzi Doğum Tarihi: 93 Mangası: 7
33) Yalova'nın Hafrat Karyesi'nden Yani oğlu Andreya Doğum Tarihi: 87 Mangası: 9
34) Yalova'nın Katralı Karyesi'nden Mokayani oğlu Dimitri Doğum Tarihi: 92 Mangası:7
35) Yalova'nın Katralı Karyesi'nden Lifondi oğlu Konstanti Doğum Tarihi: 89 Mangası: 4
36) Yalova'nın Katralı Karyesi'nden Mihail oğlu Tanas Doğum Tarihi: 89 Mangası: 2
37) Orhangazi Cedid Nasiyesi Aşağı Mahallesi'nden İstephan oğlu Gavones Doğum Tarihi: 93 Mangası: 16
38) Yalova'nın Hafrat Karyesi'nden Kosta oğlu Haralambo Doğum Tarihi: 87 Mangası: 8
39) Yalova'nın Katralı Karyesi'nden Yorgi oğlu Lifondi Doğum Tarihi: 89 Mangası: 4
40) Yalova'nın Katralı Karyesi'nden İstirati oğlu Nikola Doğum Tarihi: 87 Mangası: 2
41) Orhangazi Cedid Nahiyesi Hacı Entiranin Mahallesi'nden Ateş Ohannes oğlu Menas Doğum Tarihi: 88 Mangası: 23

42) Yalova'nın Elmalık Karyesi'nden Yorgi oğlu Dimitri Doğum Tarihi: 301 Mangası: 9
43) Yalova'nın Katralı Karyesi'nden Haralambo oğlu Mihail Doğum Tarihi: 91 Mangası: 5
44) Yalova'nın Katralı Karyesi'nden Panço oğlu Yamandiz Doğum Tarihi: 86 Mangası: 3
45) Yalova'nın Çukur Gayr-i Müslim Karyesi'nden Masak oğlu Yağışa Doğum Tarihi: 94 Mangası: 23
46) Yalova'nın Hafrat Karyesi'nden Haralambo oğlu Avram Doğum Tarihi: 88 Mangası: 9
47) Yalova'nın Katralı Karyesi'nden Lambu oğlu Yorgi Doğum Tarihi: 89 Mangası: 6
48) Yalova'nın Katralı Karyesi'nden Angel oğlu Agabyus Doğum Tarihi: 94 Mangası: 4
49) Karamürsel'in Merdegöz Karyesi'nden Artin oğlu Manok Doğum Tarihi: 85 Mangası: 15
50) Yalova'nın Kadı Karyesi'nden Yorgi oğlu Yanko Doğum Tarihi: 86 Mangası: 15
51) Karamürsel'in Kuğlacık Karyesi'nden Hacı Todor oğlu Yorgi Doğum Tarihi: 87 Mangası: 10
52) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Dimitri oğlu Vasil Doğum Tarihi: 85 Mangası: 7
53) Karamürsel'in Merdegöz Karyesi'nden Kalaycıoğullarından Kalost oğlu Mihran Doğum Tarihi: 96 Mangası: 16
54) Karamürsel'in Merdegöz Karyesi'nden Aydın Ovakim oğlu Ağya Doğum Tarihi: 92 Mangası: 15
55) Karamürsel'in Cedid Karyesi'nden Murad oğlu David Doğum Tarihi: 85 Mangası: 11
56) Karamürsel'in Merdegöz Karyesi'nden Duranoğullarından Panos oğlu Ohannes Doğum Tarihi: 91 Mangası: 7
57) Yalova'nın Kadı Karyesi'nden Tanaş oğlu Koço Doğum Tarihi: 88 Mangası: 17

58) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Vasil oğlu Petro Doğum Tarihi: 91 Mangası: 15
59) Yalova'nın Kılınç Karyesi'nden Hacı Karabet oğlu Agob Doğum Tarihi: 94 Mangası: 11
60) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Dimitri oğlu Vasil Doğum Tarihi: 85 Mangası: 7
61) Karamürsel'in Kuğlacık Karyesi'nden Semercioğullarından Kostanti oğlu Yorgi Doğum Tarihi: 91 Mangası: 17
62) Yalova'nın Katralı Karyesi'nden Lazari oğlu Nikola Doğum Tarihi: 93 Mangası: 15
63) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Yani oğlu Avram Doğum Tarihi: 95 Mangası: 13
64) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Yanko oğlu Tanasti Doğum Tarihi: 85 Mangası: 7
65) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Yorgi oğlu Nikola Doğum Tarihi: 90 Mangası: 15
66) Mudurnu Kazası'nın Çağaşak Karyesi'nden Mehmet oğlu İsmail Doğum Tarihi: 92 Mangası: 14
67) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Vasil oğlu Teofilos Doğum Tarihi: 87 Mangası: 10
68) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Hristo oğlu Sava Doğum Tarihi: 87 Mangası: 21
69) Karamürsel'in Kuğlacık Karyesi'nden Deli Nikola oğullarından Tanaş oğlu Yorgi Doğum Tarihi: 94 Mangası:
70) Yalova'nın Kadı Karyesi'nden Yorgi oğlu İstefan Doğum Tarihi: 92 Mangası: 18
71) Karamürsel'in Cedid Karyesi'nden Kuru oğullarından Mardiros oğlu Haçatur Doğum Tarihi: 97 Mangası: 17
72) Yalova'nın Elmalık Karyesi'nden Yani oğlu Petro Doğum Tarihi: 98 Mangası: 21
73) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Dimitri oğlu Vasil Doğum Tarihi: 85 Mangası: 19

74) Karamürsel'in Cedid Karyesi'nden Migırdiç oğlu Zenob Doğum Tarihi: 92 Mangası: 18
75) Yalova'nın Kadı Karyesi'nden Hristo oğlu Nikola Doğum Tarihi: 85 Mangası: 17
76) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Yorgi oğlu Polamatyus Doğum Tarihi: 85 Mangası: 22
77) Karamürsel'in Kuğlacık Karyesi'nden Hankor oğullarından Penaki veledi Sava Doğum Tarihi: 89 Mangası: 20
78) Karamürsel'in Merdegöz Karyesi'nden Karamanoğullarından Kirkor oğlu Ohannes Doğum Tarihi: 96 Mangası: 19
79) Karamürsel'in Kuğlacık Karyesi'nden Karakostanti oğlu Yuvan Doğum Tarihi: 95 Mangası: 17
80) Yalova'nın Katralı Karyesi'nden Panço oğlu Vasil Doğum Tarihi: 90 Mangası: 1
81) Yalova'nın Koru Karyesi'nden Vasil oğlu Hristo Doğum Tarihi: 91 Mangası: 5
82) Yalova'nın Kadı Karyesi'nden Kostanti oğlu Dimosanti Doğum Tarihi: 93 Mangası: 5
83) Yalova'nın Kadı Karyesi'nden Tanaş oğlu Kostanti Doğum Tarihi: 88 Mangası: 18
84) Karamürsel'in Kuğlacık Karyesi'nden Dimitri oğlu Serkis Doğum Tarihi: 85 Mangası: 19

EK 9: Urfa Amele Taburu'nun bir bölüğünde Ermeni askerlerin isyanı, BOA, DH.ŞFR, 55-A/11.

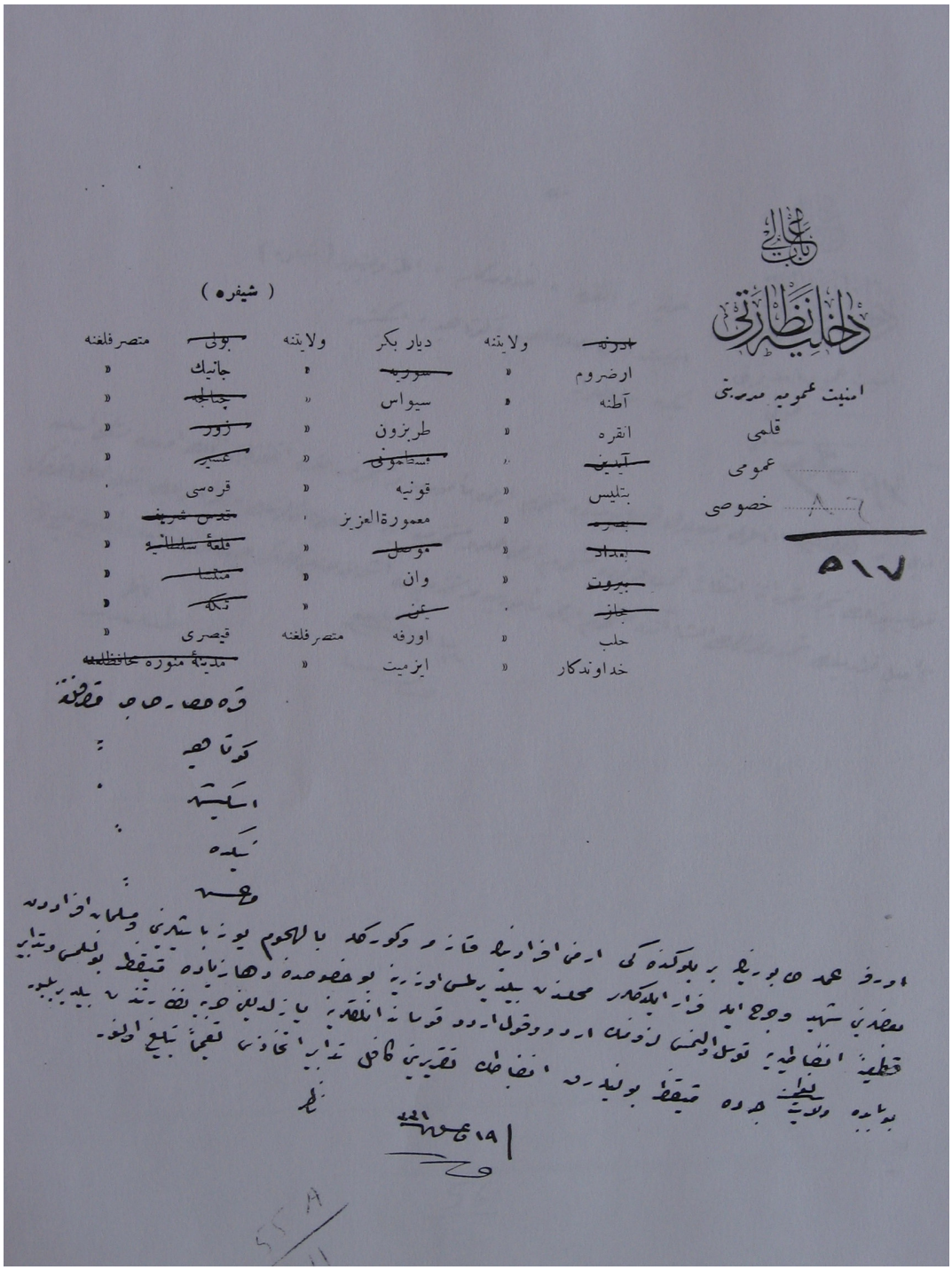

Emniyeti Umumiye Müdüriyetinden

Erzurum, Adana, Ankara, Bitlis, Hüdavendigar, Halep, Diyerbakır, Sivas, Trabzon, Konya, Mamületü'laziz, Van, Urfa, İzmit Vilayetine Canik, Karesi, Kayseri, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Maraş Mutasarrıflığına

Urfa Amele Taburunun bir bölüğündeki ermeni efradının kazma ve kürekle bilhücum Yüzbaşılarını ve Müslüman efrattan bazılarını şehit ve cerh ile firar eyledikleri mahallinden bildirilmesi üzerine bu hususta daha ziyade müteyakkız bulunulması ve tedabir-i katiye-i inzibatiyeye tevessül olunması lüzümunun ordu ve kolordu kumandanlıklarına yazıldığı harbiye nezaretine bildiriliyor bu babta vilayet-i sittece de müteakkız bulunarak inzibatın takririni kafi tedabir ittihazı tamimen tebliğ olunur.

Nazır

19 Ağustos 331

EK 10: Marmaris Amele Taburu'ndan firar eden bir neferin haber vermesiyle bir gemimizin batırılışı, BOA, DH.EUM.3.Şb, 18/42.

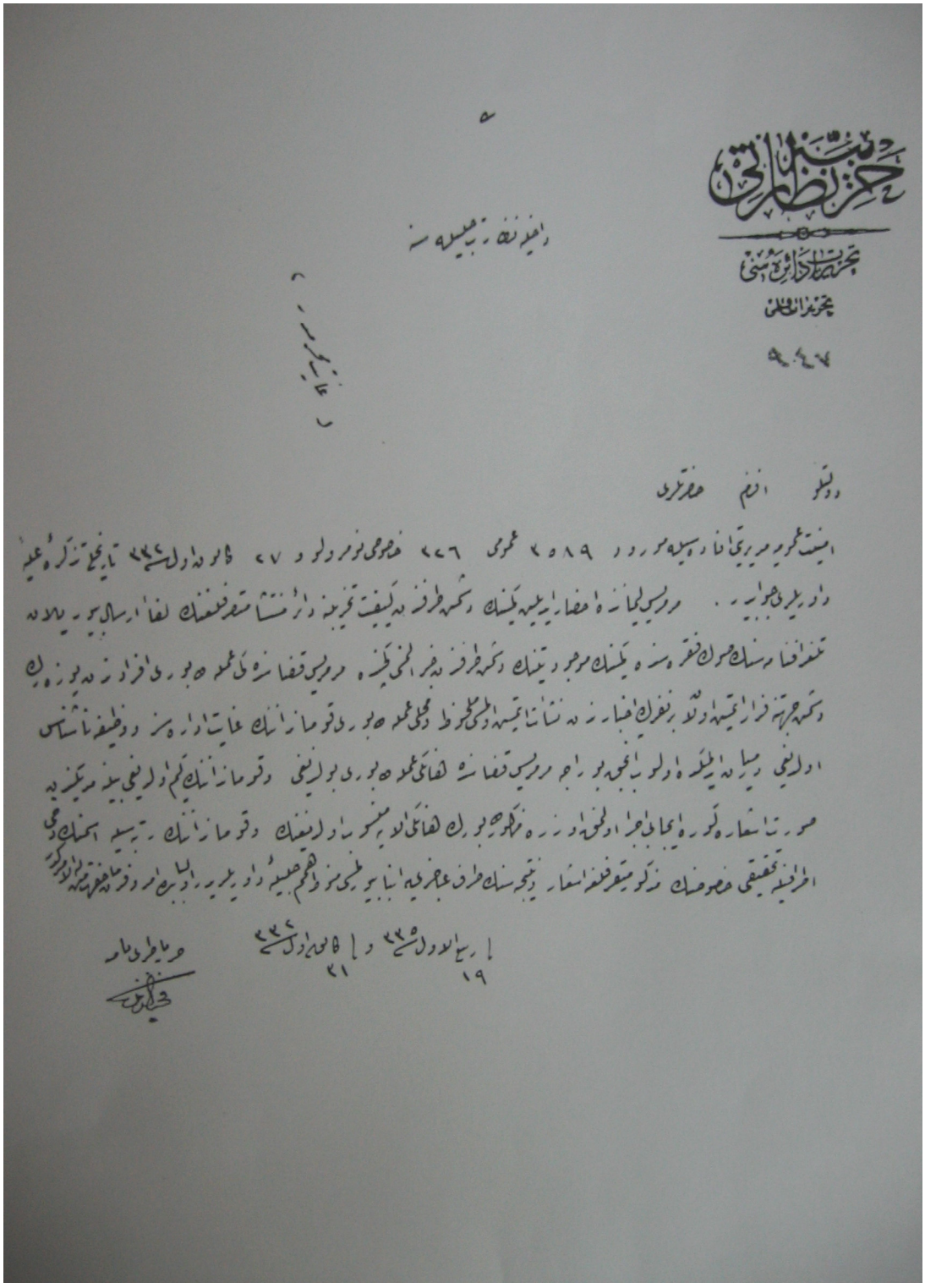

Dâhiliye Nezareti Celilesine

Devletlu Efendim Hazretleri,

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İfadesiyle mürur 3589 Umumi 326 Hususi numaralı ve 27 Kanun-i Evvel 332 tarih tezkire-i aliyye-i daverileri cevabıdır. Marmaris limanında ihzar edilmiş geminin düşman tarafından keyfiyet-i tahribine dair menteşe mutasarrıflığının leffen irsal buyurulan telgrafnamesinin son fıkrasında geminin mevcudiyetinin düşman tarafından haber alınması geçenlerde Marmaris kazasındaki amele taburu efradından yüzerek düşman cihedine firar etmiş olan bir neferin ihbarından ne'şet etmiş olması melhuz ve mahalli amele taburu kumandanının gayet idaresiz ve vazife-i na-şinas olduğu dermeyan edilmekte olup ancak buraca Marmaris kazasında hangi amele taburu bulunduğu ve kumandanın kim olduğu bilinemediğinden suret-i iş'ara göre icabı icra olunmak üzere mezkür taburun hangi alaya mensup olduğunun ve kumandanın rutbesi ile isminin dahi etraflıca tahkiki hususunun meskür mutasarıflığa izharı ve neticesinin taraf-ı aciziye inba buyurulması himem-i celile-i daverileridir.

Ol babda emru ferman hazreti-i menlehül emrindir.

19 Rebiulevvel 335

31 Kanun-i evvel 332

EK 11: Şimendiferlerde müstahdem Ermeni amelenin ailelerinin tehcirden istisnası, BOA, DH.ŞFR, 56/156.

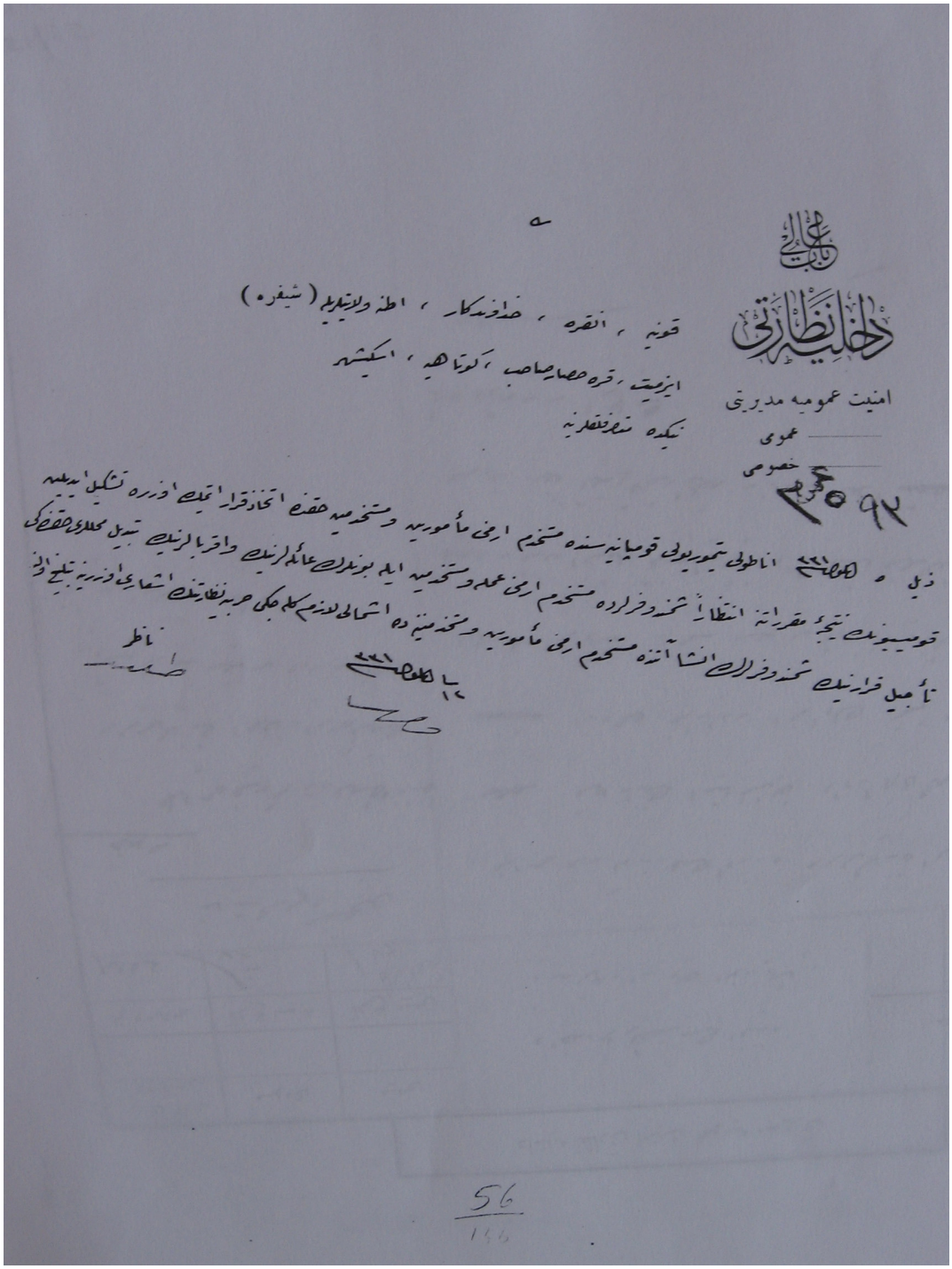

Konya, Ankara, Hüdevendigar, Adana Vilâyetleriyle; İzmit, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Eskişehir, Niğde Mutasarrıflıklarına

Zeyl 5 ağustos 331 Anadolu demiryolu kumpanyasında müstahdem Ermeni memurin ve müstahdemin hakkında ittihaz-ı karar etmek üzere teşkil edilmiş komisyonunda netice-i mukarratına intizaren şimendiferlerde müstahdem ermeni amele ve müstahdemin ile bunların ailelerinin ve akrabalarının tebdil mahalleri hakkındaki tecil kararının şimendiferlerin inşatında müstahdem ermeni memurin ve müstahdeminini de eşmali lazım geleceği harbiye nezaretinin işarı üzerine tebliğ olunur.

12 Eylül 331
Nazır Tal'at

ÖZGEÇMİŞ

1976 Rize doğumluyum. İlk Okulu Piyale Paşa İ.O., Orta Okulu Ahmet Emin Yalman Orta Okulunda, Liseyi Şehremini Lisesi'nde bitirdim. 1996 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandım. 2000 yılında mezun oldum. Bu tarihten sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir İlköğretim Okulunda Sosyal Bilgiler Öğretmenliği'ne başladım. 2004–2005 Eğitim Öğretim Yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Programına kaydımı yaptırdım.